

BUREAU BARTELS B.V.

RESEARCH | CONSULTANCY | MANAGEMENT

Stationsplein 69
3818 LE Amersfoort
Postbus 318
3800 AH Amersfoort
Telefoon (033) 479 20 20
Fax (033) 479 20 21
E-mail info@brtls.nl
Internet www.bureaubartels.nl

EVALUATIE SUBSIDIEREGELING JONGE LANDBOUWERS

Eindrapport

**Uitgebracht op verzoek van
het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie**

Amersfoort, 10 januari 2011

Inhoud

VOORWOORD

SAMENVATTING

1.	INLEIDING	3
	1.1 Aanleiding	1
	1.2 Doelstelling van de evaluatie	3
	1.3 Aanpak	3
	1.4 Opbouw van het rapport	3
2.	KENMERKEN REGELING JONGE LANDBOUWERS	3
	2.1 Inleiding	3
	2.2 Inhoud van de regeling	3
	2.3 Rol en betrokkenheid partijen	3
	2.4 Financiële kengetallen	3
3.	INHOUD EN BEKENDHEID	3
	3.1 Inleiding	3
	3.2 Kenmerken deelnemers en investeringsprojecten	3
	3.3 Bekendheid en informatievoorziening	3
	3.4 Beoordeling inhoud regeling	3
	3.5 Bancaire aspecten	3
	3.6 Toekomst van de regeling Jonge Landbouwers	3
4.	ORGANISATIE EN UITVOERING	3
	4.1 Inleiding	3
	4.2 Aanvraag- en beoordelingsprocedure	3
	4.3 Ervaringen met afwijzingen van aanvragen	3
	4.4 Vaststellingsprocedure	3
	4.5 Ervaringen met dienstverlening DR	3
	4.6 Bezwaarschriften	3
	4.7 Uitvoering investeringsprojecten	3
5.	EFFECTIVITEIT	3
	5.1 Inleiding	3
	5.2 Bereik van de regeling Jonge Landbouwers	3
	5.3 Toetsingskader effectiviteit	3
	5.4 Impact regeling op investeringsprojecten jonge landbouwers	3
	5.5 Impact op economisch functioneren bedrijven jonge agrariërs	3
	5.6 Maatschappelijke impact	3

6. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	3
6.1 Inleiding	3
6.2 Conclusies	3
6.3 Aanbevelingen	3
LITERATUUR	3
BIJLAGE I GERAADPLEEGDE SLEUTELPERSONEN	3
BIJLAGE II GERAADPLEEGDE UITVOERDERS	3

Voorwoord

In opdracht van het ministerie van EL&I heeft Bureau Bartels de subsidieregeling Jonge Landbouwers geëvalueerd. Van de uitkomsten van deze evaluatie doen we in dit rapport verslag.

Op deze plaats willen we de personen bedanken die een bijdrage hebben geleverd aan de evaluatie. Allereerst gaat onze dank uit naar de sleutelpersonen die we op een meer overall niveau hebben geraadpleegd. Daarnaast bedanken we de jonge landbouwers, adviseurs en vertegenwoordigers van banken die hun medewerking aan de evaluatie hebben verleend.

Tot slot bedanken we de leden van de begeleidingscommissie voor de prettige samenwerking en het deskundig advies. De volgende leden hebben op enig moment zitting gehad in deze begeleidingscommissie: de heer G.G. van Leeuwen, de heer F.H. Germs, de heer K.H.M. van Bommel en mevrouw A. Sellis (alle ministerie van EL&I), mevrouw M. Mallée, mevrouw M.J. Kegel, de heer J.S. Dekker (alle Dienst Regelingen) en de heer J. van Till (Provincie Utrecht).

We hopen dat de inhoud van dit rapport de opdrachtgever voldoende inzicht geeft in de huidige stand van zaken ten aanzien van de regeling en mogelijke vervolgstappen voor de toekomst.

Bureau Bartels B.V.
Amersfoort

SAMENVATTING
van het rapport
EVALUATIE SUBSIDIEREGELING
JONGE LANDBOUWERS

Inleiding

De land- en tuinbouwsector is voor Nederland zowel in sociaal-economisch als maatschappelijk opzicht van grote betekenis. Daarentegen zien we in de afgelopen decennia wel een tendens tot schaalvergroting en een daarmee gepaard gaande daling van het aantal agrarische bedrijven. De schaalvergroting leidt er toe dat agrarische bedrijven steeds kapitaalintensiever worden en dat overname van deze bedrijven door jonge agrariërs (vaak van hun ouders) lastiger wordt. Om deze reden heeft de overheid initiatieven ontplooid om **bedrijfsovername en -opvolging** door jonge agrariërs in de agrarische sector te **faciliteren**. Eén van de instrumenten die daarbij wordt ingezet is de subsidieregeling Jonge Landbouwers. Vanuit deze regeling kunnen jonge landbouwers, die minder dan drie jaar geleden een agrarisch bedrijf hebben overgenomen, eenmalig een subsidie krijgen voor investeringen die zij plegen. In 2010 bedroeg deze subsidie 25.000 euro.

De subsidieregeling Jonge Landbouwers loopt al vanaf 2005. Daarom bestond er bij het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I) behoefte aan een externe evaluatie. Het ministerie heeft Bureau Bartels opdracht verleend om deze evaluatie uit te voeren. De centrale doelstelling van de evaluatie luidde als volgt:

Hoe kunnen de inhoud en de bekendheid van de subsidieregeling Jonge Landbouwers worden beoordeeld, hoe is de organisatie en uitvoering daarvan verlopen, wat is de effectiviteit van dit instrument en wat zijn belangrijke bouwstenen voor de toekomst?

Activiteiten evaluatie

Voor de evaluatie is zowel deskresearch als veldwerk verricht. Wat het veldwerk betreft zijn enerzijds gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van partijen die op een meer overall niveau bij de regeling betrokken zijn. Hierbij dient bijvoorbeeld gedacht te worden aan vertegenwoordigers van het ministerie van EL&I, Dienst Regeling (DR) en branche-organisaties vanuit de agrarische sector. Anderzijds zijn daarvoor ook partijen geraadpleegd die in de dagelijkse praktijk betrokken zijn bij de regeling. Hierbij gaat het respectievelijk om vertegenwoordigers van banken, adviseurs en jonge agrariërs. Banken zijn betrokken omdat voor het verkrijgen van subsidie een bankverklaring nodig is en jonge agrariërs bovendien een lening – voor het financieel te ondersteunen investeringsproject – aan dienen te gaan. Adviseurs spelen een rol omdat (jonge) agrariërs bij het aanvragen van subsidie vaak een beroep op deze partijen doen. Uit de evaluatie blijkt dat bij de regeling Jonge Landbouwers ongeveer de helft van de jonge agrariërs dit doet.

Bij de consultatie van de uiteindelijke doelgroep van de regeling – de jonge agrariërs – is nog een onderscheid naar een drietal deelsegmenten gemaakt. In de eerste plaats zijn 60 jonge agrariërs geraadpleegd die financiële ondersteuning vanuit de regeling verkregen hebben: de ‘deelnemers’. In de tweede plaats zijn 20 zogenoemde

afgewezenen geconsulteerd. Zoals uit de naamgeving al min of meer blijkt, zijn dit jonge agrariërs die hun aanvraag voor de regeling niet gehonoreerd hebben gekregen. Ten slotte hebben we 20 jonge agrariërs geïnterviewd die hun aanvraag wel gehonoreerd hebben gekregen maar er niet (tijdig) toe overgegaan zijn om een verzoek tot vaststelling van de subsidie in te dienen (om de subsidie op te vragen): de 'niet-inners' .

Inhoud en bekendheid

Uit de evaluatie blijkt dat de regeling Jonge Landbouwers over het algemeen goed bekend is onder de doelgroep. Dit volgt bijvoorbeeld uit het grote aantal aanvragen dat jaarlijks voor de regeling ingediend wordt. De jonge agrariërs en hun adviseurs zijn over het algemeen dan ook tevreden over de wijze waarop er bekendheid aan de regeling wordt gegeven.

Jonge landbouwers blijken vooral via hun financiële adviseurs en vakliteratuur op het spoor van de regeling te worden gezet. Om nader zicht te krijgen op de mogelijkheden van de regeling, raadplegen jonge agrariërs en hun adviseurs vooral het LNV-Loket en de aanvraagformulieren – en de toelichtingen daarop – zoals die door DR verstrekt worden. De adviseurs en (zeker) de jonge agrariërs zijn over het algemeen tevreden over de kwaliteit van dergelijk voorlichtingsmateriaal.

De criteria van de regeling zijn voor een ruime meerderheid van de jonge agrariërs – en dan met name voor de deelnemers en de niet-inners – (vrij) duidelijk. Afgewezenen en adviseurs nemen wat dit aangaat meer een 'neutrale' positie in. Uit een nadere analyse blijkt dat dit met name te maken heeft met het feit dat een deel van de afgewezenen en de adviseurs de vestigingseis niet echt duidelijk vindt (de eis dat een jonge agrariër juridisch eigenaar van het onroerend moet zijn). Enerzijds wordt er daarbij – overigens ook door de betrokken medewerkers van DR – op gewezen dat het in de praktijk soms lastig kan zijn om te bepalen wie juridisch gezien eigenaar is. Anderzijds kan het lastig zijn om het moment van vestiging precies te bepalen. Dit laatste heeft dan ook te maken met het feit dat jonge agrariërs veelal 'ingroeien' in het agrarisch bedrijf waarbij zij geleidelijk aan onroerend goed op naam krijgen.

Over het algemeen bestaat er onder de doelgroep van jonge agrariërs begrip en draagvlak voor de verschillende voorwaarden en criteria van de regeling. De belangrijkste uitzonderingen daarop zijn de volgende. Allereerst heeft dus, zoals aangegeven, een deel van de adviseurs en de afgewezenen moeite met de vestigingseis. Verder is het verbod op het aangaan van verplichtingen en het verbod op het afsluiten van een lening – voordat de beschikking afgegeven is – een heikel punt voor diverse jonge agrariërs. Deze respondenten zijn van mening dat dit vertragend werkt op de investeringen terwijl uitstel vaak onwenselijk is. Verder kan de eis dat de aanvraag binnen drie jaar na bedrijfsovername ingediend moet worden op minder draagvlak rekenen. Diverse jonge agrariërs (en hun adviseurs) hebben aangegeven dat de overname zodanig kostbaar kan zijn dat er niet binnen drie jaar al investeringsruimte ontstaat.

Bancaire aspecten zoals het verkrijgen van een bankverklaring en een lening blijken in de praktijk veelal geen belangrijke knelpunten op te leveren. Enkele bancaire vertegenwoordigers zien de bankverklaring wel als een zekere 'doublure'. Dit omdat een jonge

agrariër ook een lening bij de bank moet verwerven voor het investeringsproject en dit veel meer zegt over de economische gezondheid van een agrarisch bedrijf dan een bankverklaring.

Naar de toekomst toe bestaat er onder de jonge agrariërs, adviseurs en bancaire vertegenwoordigers veel draagvlak voor continuering van de regeling.

Organisatie en uitvoering

De aanvraag- en beoordelingsprocedure van de regeling Jonge Landbouwers is over het algemeen duidelijk voor de jonge agrariërs. Slechts één op de tien jonge landbouwers heeft hierbij zelf onduidelijkheden ondervonden. Hierbij ging het dan bijvoorbeeld om de interpretatie van de vestigingseis of het feit dat er voor de subsidie een lening bij de bank afgesloten dient te worden.

De resultaten van de evaluatie duiden er verder op dat de regeling laagdrempelig en goed toegankelijk is. Zo heeft bijna de helft van de door ons geraadpleegde jonge agrariërs aangegeven dat zij de aanvraag (vrijwel) helemaal zelf gedaan hebben. Verreweg de belangrijkste reden voor deze respondenten is dat het verzorgen van de aanvraag 'goed te doen is'. De administratieve lasten van de regeling worden door een meerderheid van de jonge agrariërs, die daar zicht op hebben, dan ook als vrij licht ervaren. De meer recent doorgevoerde digitalisering van zowel de aanvraag als het verzoek tot vaststelling van de subsidie heeft bijgedragen aan een verdere reductie van deze lasten. Een ruime meerderheid van de jonge agrariërs – die zich over dit punt een mening kon vormen – en de adviseurs hebben dan ook de voorkeur voor digitaal aanvragen in plaats van op papier.

Ruim de helft van de geconsulteerde jonge agrariërs heeft (deels) wel gebruik gemaakt van externe adviseurs. Zij hebben dat vooral gedaan vanwege de deskundigheid van de betreffende adviseurs. Gemiddeld gezien brachten de adviseurs ongeveer 700 euro in rekening voor het verzorgen van de aanvragen. Jonge agrariërs die een beroep op externe adviseurs hebben gedaan zijn daar over het algemeen tevreden over.

In de regeling Jonge Landbouwers wordt gewerkt met jaarlijkse openstellingen. Diverse jonge landbouwers zouden liever meerdere openstellingen zien dan wel een continue openstelling. Indien er wel gewerkt wordt met één openstellingsperiode dan heeft ongeveer de helft van de jonge agrariërs een voorkeur voor een bepaalde periode. Deze voorkeuren liggen dan vooral in de herfst en/of de winter en (dus) niet in de zomerperiode waarvan in de meer recente openstellingen sprake is geweest.

Uit de raadpleging van afgewezenen is gebleken dat de belangrijkste redenen voor afwijzing te maken hebben met de vestigingseis. Dat jonge agrariërs volgens DR nog niet – of al te lang – gevestigd waren. Maar een beperkt deel van de afgewezenen kan begrip opbrengen voor de afwijzingsgronden. Dit heeft vooral te maken met de interpretatie van de vestigingseis door DR.

In de vaststellingsfase wordt de overgrote meerderheid van de vaststellingsverzoeken (gedeeltelijk) goedgekeurd door DR. Voor zover deze verzoeken toch (deels) afgewezen

worden heeft dat vooral te maken met het te vroeg aangaan van verplichtingen (of een lening) en/of het investeren in andere categorieën dan destijds bij de aanvraag aangegeven is. De resultaten van de evaluatie duiden er op dat de belangrijkste reden voor het niet indienen van een verzoek tot vaststelling van de subsidie gelegen is in het niet uitvoeren van het investeringsproject. Enerzijds heeft dit dan te maken met het niet tijdig verkrijgen van de vergunningen. Anderzijds speelt ook mee dat een deel van deze agrariërs zelf de plannen na het indienen van de aanvragen wijzigt.

De jonge agrariërs die voor de regeling contact hebben gehad met DR zijn over het algemeen tevreden over de dienstverlening van DR. Dit geldt met name voor de geraadpleegde deelnemers en de niet-inners. Afgewezenen waarderen deze aspecten veelal als 'neutraal' (niet goed maar ook niet slecht). Adviseurs zijn daarentegen over een aantal aspecten van deze dienstverlening kritischer. Dit blijkt met name te maken te hebben met de ervaringen die een aantal adviseurs heeft gehad met de kwaliteit, snelheid en consistentie van het beantwoorden van vragen rondom de regeling.

In totaal tien jonge landbouwers en zes adviseurs hadden ervaring met het indienen van een bezwaarschrift tegen een beslissing van DR. Gemiddeld gezien zijn de adviseurs positiever over de behandeling van dergelijke bezwaarschriften door DR dan de jonge agrariërs. De adviseurs gaven hiervoor een rapportcijfer van ruim een 6,5 terwijl deze jonge landbouwers op een 5 min uitkwamen. Een deel van deze jonge agrariërs vond de behandeling van het bezwaarschrift te lang duren en/of vond de onderbouwing van de besluitvorming rondom het bezwaarschrift onvoldoende.

Effectiviteit

De resultaten van de evaluatie laten zien dat de regeling Jonge Landbouwers voor een ruime meerderheid van de jonge agrariërs een effectief instrument is. Daarentegen is voor ruim twintig procent van de deelnemers de subsidie vooral een financiële meevaller. Uit de evaluatie is gebleken dat dergelijke 'free riders' (logischerwijze) relatief meer voorkomen bij jonge agrariërs met grote investeringsprojecten dan bij jonge agrariërs met kleine investeringsprojecten.

De effectiviteit van de regeling komt op verschillende wijzen tot uitdrukking. Allereerst hebben we kunnen zien dat in de periode 2005-2009 een groot aantal jonge agrariërs – namelijk bijna 3.000 – vanuit de regeling ondersteund is. Dit duidt er op dat de regeling aansluit bij de behoeften van de doelgroep. Verder is gebleken dat de investeringsprojecten, die voor de regeling voorgedragen worden, voor een ruime meerderheid van de bedrijven van de jonge agrariërs van (zeer) groot belang zijn. In deze zin worden de middelen vanuit de regeling dus in belangrijke mate ingezet voor investeringsprojecten die de levensvatbaarheid en het concurrentievermogen van de bedrijven van de jonge agrariërs versterken.

Een andere belangrijke bevinding van de evaluatie is dat een ruime meerderheid van de jonge agrariërs – namelijk ruim driekwart – één of meerdere positieve effecten van de ondersteuning vanuit de regeling op hun investeringsprojecten ervaren heeft. Uit een nadere analyse van deze effecten is gebleken dat de regeling met name bijdraagt aan een versnelde aanpak en uitvoering van investeringsprojecten van jonge agrariërs. Deze

bevindingen zijn robuust in die zin dat zij vanuit de raadpleging van verschillende deelsegmenten van jonge agrariërs – deelnemers, afgewezenen en niet-inners – onderschreven worden. Het versnellende effect op de uitvoering van de investeringsprojecten sluit goed aan bij de doelstelling van de regeling. Het centrale doel van de regeling is immers om de dip in de investeringen, die vaak optreedt na een bedrijfs-overname, af te vlakken. Ook een meerderheid van de geraadpleegde adviseurs en vertegenwoordigers van banken signaleert dat de regeling op deze manier uitwerkt.

Verder is uit de evaluatie gebleken dat ongeveer een derde deel van zowel de jonge agrariërs als de vertegenwoordigers van banken ervaren heeft dat van de regeling ook een hefboomwerking richting bancaire kredietverlening uitgaat. Of, anders geformuleerd, dat er situaties zijn waarbij banken door de regeling over de streep worden getrokken om (toch) krediet te verstrekken.

Een overgrote meerderheid (ruim 80%) van de geraadpleegde deelnemers had ten tijde van de evaluatie al economische effecten weten te realiseren. Daarbij zijn vooral effecten behaald zoals het verbeteren van de marktpositie, het realiseren van schaalvergroting, het behalen van extra omzet, het realiseren van kostenbesparingen en het verbeteren van het rendement. Naar de toekomst verwachtte een derde deel van de deelnemers nog verdere economische effecten als gevolg van hun investeringsprojecten te realiseren.

Ten slotte blijkt de regeling ook maatschappelijk relevant te zijn. Zo heeft bijna driekwart van de geraadpleegde jonge agrariërs met de investeringsprojecten, waarvoor subsidie vanuit de regeling verkregen is, de arbeidsomstandigheden weten te verbeteren. Daarbij gaat het met name om een reductie van de fysieke belasting. Verder heeft bijna de helft van de geraadpleegde deelnemers met de investeringsprojecten een positief effect op dierenwelzijn/diergezondheid weten te realiseren. Ongeveer een derde deel van de deelnemers heeft verder nog positieve effecten op het milieu naar voren gebracht als direct resultaat van de ondersteunde investeringsprojecten. Maatschappelijke effecten op het gebied van dierenwelzijn en milieu worden met name ook geboekt omdat bijvoorbeeld bij investeringsprojecten die betrekking hebben op gebouwen (zoals stallen) aan de thans vigerende wet- en regelgeving voldaan moet worden.

Aanbevelingen

Aan de hand van de resultaten van de evaluatie hebben we een aantal aanbevelingen afgeleid die we kort presenteren in onderstaand overzicht. Voor een nadere onderbouwing hiervan verwijzen we naar hoofdstuk 6 van het hoofdrapport.

-
1. Stel geen eisen aan het maximumbedrag van de investering.
 2. Overweeg om het subsidiepercentage jaarlijks aan te passen aan het financieel volume van de aanvragen die aan de voorwaarden voldoen.
 3. Handhaaf het generieke karakter van de regeling.
 4. Ga meer met overcommittingen werken.
 5. Verlang bij investeringsprojecten waarvoor vergunningen vereist zijn meer zekerheden t.a.v. de haalbaarheid van deze projecten.
 6. Sta toe dat aanvragers gelijk na het indienen van hun aanvraag voor eigen rekening en risico mogen starten met het aangaan van verplichtingen.
 7. Geef jonge landbouwers die de subsidie aanwenden voor nieuwbouw of verbouw meer tijd voor de realisatie van hun project of biedt hen een mogelijkheid tot uitstel aan.
 8. Overweeg om de aanvraagperiode van drie jaar naar vijf jaar te verlengen.
 9. Overweeg om openstellingsperiode weer naar de herfst of de winter te verplaatsen.
 10. Biedt meer flexibiliteit om te switchen tussen investeringscategorieën.
 11. Pas de vestigingseis aan en/of schep hier meer duidelijkheid over.
 12. Ga vanuit DR voor de regeling Jonge Landbouwers meer met accountmanagers werken.
-

1. INLEIDING

1.1 Aanleiding

Om verschillende redenen neemt de **land- en tuinbouwsector** in Nederland een belangrijke plaats in. Zo beheert deze sector een belangrijk deel van de cultuurgronden in ons land. Daarnaast is de sector ook in sociaal-economisch opzicht van grote betekenis. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het gegeven dat de sector een significante bijdrage aan de Nederlandse export levert. In de afgelopen jaren doet zich echter wel een aantal belangrijke veranderingen in en rondom de sector voor. Daarbij kan enerzijds worden gedacht aan dierziekten die opgetreden zijn, de zich wijzigende EU-regelgeving en – subsidiëring en veranderende consumentenbehoeften. Anderzijds is er in de agrarische sector sprake van een voortdurende schaalvergroting en een daarmee gepaard gaande daling van het aantal agrarische bedrijven.

Mede door de zojuist genoemde schaalvergroting worden agrarische bedrijven kapitaalintensiever en zijn met een overname van deze bedrijven steeds grotere bedragen gemoeid. Dit kan met name een knelpunt vormen omdat binnen de agrarische sector bedrijfsovernames vooral binnen de familie, door jonge agrariërs, plaatsvinden. Veel jonge agrariërs zijn (nog) niet zo kapitaalkrchtig dat een bedrijfsovername ‘zonder slag of stoot’ plaats kan vinden. Om deze reden heeft de overheid initiatieven ontplooid om **bedrijfsovername en -opvolging** door jonge agrariërs in de agrarische sector te **faciliteren**. Zo wordt binnen de ‘Regeling LNV-subsidies’ van het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I) een module Bedrijfsmodernisering onderscheiden. Eén van de instrumenten binnen deze module is de **subsidieregeling Jonge Landbouwers**. In het navolgende duiden we dit instrument ook wel kortweg aan met de term ‘regeling’.

Zoals uit de naamgeving al blijkt, is deze regeling bestemd voor jonge ondernemers in de agrarische sector. Jonge landbouwers die minder dan drie jaar geleden een agrarisch bedrijf hebben overgenomen of gestart zijn, kunnen eenmalig een **subsidie** krijgen voor investeringen die zij plegen. Deze investeringen dienen dan betrekking te hebben op zaken zoals grond, machines en/of gebouwen. Afhankelijk van de omvang van de investeringen variëren de subsidiebedragen van 5.000 tot 20.000 euro per jonge landbouwer. In de tender voor 2010 is dit maximum overigens verhoogd naar 25.000 euro. Uitvoering van de regeling vindt plaats door de Dienst Regelingen (DR).

De regeling is vanaf 2005 jaarlijks opengesteld. Naast het ministerie van EL&I hebben ook de Europese Unie en verschillende provincies een bijdrage geleverd. De betrokkenheid van de Europese Unie heeft te maken met het feit dat de regeling onderdeel uitmaakt van het Nederlandse Plattelandsontwikkelingsprogramma 2007-2013. Om deze reden worden er ook middelen vanuit het Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling (ELFPO) ingezet. Provinciale middelen worden met name ingezet om jonge agrariërs, die vanwege een eventueel gebrek aan middelen buiten de boot dreigen te vallen, alsnog te kunnen ondersteunen.

Zoals gebruikelijk dienen beleidsinstrumenten periodiek geëvalueerd te worden. Om deze reden bestond er bij het ministerie van EL&I behoefte aan een **evaluatie** van de subsidieregeling Jonge Landbouwers. Het ministerie heeft aan Bureau Bartels gevraagd om deze evaluatie uit te voeren. In deze rapportage presenteren we de resultaten van de evaluatie.

1.2 Doelstelling van de evaluatie

De **doelstelling** van de evaluatie van de subsidieregeling Jonge Landbouwers kan als volgt geformuleerd worden:

Hoe kunnen de inhoud en de bekendheid van de subsidieregeling Jonge Landbouwers worden beoordeeld, hoe is de organisatie en uitvoering daarvan verlopen, wat is de effectiviteit van dit instrument en wat zijn belangrijke bouwstenen voor de toekomst?

Zoals uit deze doelstelling al min of meer blijkt, heeft in de evaluatie een **viertal thema's** rondom de regeling centraal gestaan, namelijk:

- i. Inhoud en bekendheid
- ii. Organisatie en uitvoering
- iii. Effectiviteit
- iv. Bouwstenen voor de toekomst

Bij de uitvoering van de evaluatie hebben we deze thema's nader uitgewerkt via het ontwikkelen van vragenlijsten voor de verschillende doelgroepen (zie paragraaf 1.3) van de evaluatie. In het onderstaande geven we per thema enkele voorbeelden van belangrijke onderwerpen die daarbij aan bod zijn gekomen.

Inhoud en bekendheid

- Beoordeling inhoud (voorwaarden) van de regeling
- Kenmerken deelnemers en investeringsprojecten
- Voorlichting en communicatie
- Bekendheid regeling

Organisatie en uitvoering

- Beoordeling aanvraag- en vaststellingsprocedure subsidie
- Achtergronden afwijzen subsidieaanvragen/verzoeken vaststelling subsidie
- Administratieve lasten voor de doelgroepen
- Eventuele knelpunten in organisatie en uitvoering
- Achtergronden vrijval middelen
- Kwaliteit dienstverlening DR

Effectiviteit

- Ontwikkeling beroep op regeling Jonge Landbouwers
- Redenen voor beroep op instrument
- Beoordeling meerwaarde instrument
- Betekenis regeling voor aard en inhoud investeringsprojecten
- Economische effecten van investeringsprojecten
- Maatschappelijke baten investeringsprojecten

Leerervaringen voor de toekomst

- Toekomstig belang en relevantie regeling
- Eventuele verbeterpunten in voorlichting en communicatie
- Wenselijke aanpassingen in organisatie en uitvoering
- Mogelijke inhoudelijke bijstellingen in instrumenten

In de navolgende hoofdstukken komen de hierboven genoemde thema's successievelijk aan de orde.

1.3 Aanpak

Voor de uitvoering van de evaluatie hebben we een aantal verschillende typen activiteiten ontplooid. We zijn de evaluatie gestart met het verrichten van **deskresearch**. Daartoe hebben we verschillende typen digitale en schriftelijke bronnen geanalyseerd. Voorbeelden hiervan zijn: rapportages van de Dienst Regelingen (DR) over respectievelijk de verlenings- en vaststellingsfase, formele teksten rondom de diverse openstellingen van de regeling, voorlichtingsmateriaal dat voor de regeling ingezet is, de website www.hetInvloket.nl, onderzoeken die (mede) betrekking hebben op agrarische bedrijfs-overname, enzovoort. In de literatuurlijst hebben we een meer volledig overzicht opgenomen van de door ons geanalyseerde bronnen.

In aanvulling op de deskresearch hebben we, in de tweede plaats, bij de start van de evaluatie acht gesprekken gevoerd met partijen die op een meer overall niveau betrokken zijn bij de regeling. Daarbij dient dan gedacht te worden aan organisaties zoals het ministerie van EL&I, ZLTO, het NAJK, Rabobank Nederland, GIBO Groep, de provincie Utrecht en de provincie Gelderland. In het navolgende duiden we dit type respondenten ook wel aan met de term **sleutelpersonen**. In bijlage II hebben we aangegeven welke sleutelpersonen door ons geconsulteerd zijn. De gesprekken met deze personen hadden met name als doel om input te verkrijgen voor de vragenlijsten die we ontwikkeld hebben voor het raadplegen van de verschillende respondentgroepen (zie hierna).

Vanwege de centrale rol die DR bij de uitvoering van de regeling speelt hebben we, in de derde plaats, gesprekken gevoerd met **medewerkers van DR** die bijvoorbeeld betrokken zijn bij de aanvraag- of de vaststellingsfase dan wel een rol spelen bij beroeps-procedures/bezwaarschriften rondom de subsidieregeling Jonge Landbouwers. In totaal

hebben we op deze wijze negen medewerkers van DR geconsulteerd. Bijlage III bevat een overzicht van deze medewerkers.

Doordat **adviseurs** dikwijls (nauw) betrokken zijn bij subsidieregelingen voor de agrarische sector hebben we, ten vierde, tien adviseurs geraadpleegd. We hebben deze adviseurs geselecteerd uit de bestanden van DR. Het ging hierbij om personen waarvan uit deze bestanden bekend was dat zij in de afgelopen jaren als adviseur betrokken zijn geweest bij de subsidieregeling Jonge Landbouwers. Op een min of meer vergelijkbare wijze hebben we, in de vijfde plaats, tien **vertegenwoordigers van banken** geconsulteerd die bij de regeling betrokken zijn geweest. Ook deze doelgroep hebben we uit de bestanden van DR gedestilleerd. Banken spelen enerzijds een rol bij de regeling doordat aanvragers voor het verkrijgen van subsidie een bankverklaring van 'economische gezondheid' van hun bedrijf dienen te overleggen. Anderzijds is het noodzakelijk dat aanvragers, voor het investeringsproject dat zij voor de regeling Jonge Landbouwers indienen, een lening met de bank aangaan.

Uiteraard hebben we in de evaluatie ook de nodige aandacht geschonken aan het consulteren van de uiteindelijke doelgroep: de **jonge agrariërs**. Daarbij hebben we nog gedifferentieerd naar een drietal deelsegmenten. Allereerst hebben we uiteraard jonge agrariërs betrokken die met succes een beroep op de regeling hebben gedaan. In het navolgende duiden we dit deelsegment aan met de term '**deelnemers**'. In totaal hebben we zestig deelnemers aan de hand van een telefonisch interview geconsulteerd. Een tweede deelsegment binnen de doelgroep heeft bestaan uit jonge agrariërs die hun aanvraag voor de regeling afgewezen zagen en vervolgens ook niet in een andere openstelling gehonoreerd hebben gekregen. Van dit deelsegment van '**afgewezenen**' hebben we in totaal twintig personen geraadpleegd via een telefonisch interview.

Ten slotte hebben we binnen de doelgroep van jonge agrariërs ook telefonische interviews afgenomen bij personen waarvan de aanvraag wel gehonoreerd is maar die vervolgens niet overgegaan zijn tot het indienen van een verzoek tot vaststelling van de subsidie. In totaal zijn voor de evaluatie binnen dit segment twintig personen geconsulteerd. Een belangrijke reden om deze doelgroep – die we in het navolgende zullen aanduiden met de term '**niet-inners**' – te betrekken is dat in de praktijk sprake is van een aanzienlijke vrijval van middelen bij de subsidieregeling Jonge Landbouwers. Dit heeft vooral te maken met het feit dat een deel van de aanvragers, aan wie subsidie is toegekend, uiteindelijk niet overgaat tot het indienen van een verzoek tot vaststelling van de subsidie.

Net als voor de adviseurs en de banken hebben we de adresgegevens voor de verschillende deelsegmenten van jonge agrariërs via DR verkregen. Uit deze bestanden hebben we vervolgens **steekproeven** getrokken. Voor de deelnemers hebben we daarbij gelet op een evenwichtige spreiding over de verschillende (vijf) openstellingen in de periode 2005-2009¹. Voor de afgewezenen hebben we ons geconcentreerd op de meer recente openstellingen van 2007, 2008 en 2009. De belangrijkste argumentatie hiervoor

¹ De openstelling 2010 hebben we dus buiten beschouwing gelaten in de evaluatie. De reden daarvoor is dat de afhandeling van deze openstelling nog liep tijdens de evaluatie.

is dat verwacht kan worden dat bij deze personen de regeling nog redelijk 'vers in het geheugen' zal liggen. Doordat dit type aanvragers, in tegenstelling tot de deelnemers, geen subsidie heeft ontvangen valt immers te verwachten dat 'oudere' afgewezenen – uit bijvoorbeeld de openstellingen van 2005 en 2006 – zich ten tijde van de evaluatie nog maar weinig zouden kunnen herinneren van de regeling.

Zoals uit tabel 1.1 naar voren komt, was er bij alle deelsegmenten van de doelgroep een grote bereidheid tot deelname aan de evaluatie. Dit gold niet alleen voor de deelnemers maar ook voor de afgewezenen en de niet-inners.

Tabel 1.1 Respons naar deelsegmenten van jonge agrariërs

Aspect	Deelnemers	Afgewezenen	Niet-inners	Totaal
Brutosteekproef	161	50	59	280
- Contactpersoon na herhaalde pogingen niet bereikt	67	18	21	106
- Niet gebeld wegens behalen streefaantal	18	4	13	35
- Gegevens onjuist	6	6	2	15
Nettosteekproef	70	22	24	116
- Non-respons	10	2	4	16
Respons (absoluut)	60	20	20	100
Respons (relatief)	86%	91%	83%	86%

1.4 Opbouw van het rapport

De opbouw van het rapport ziet er als volgt uit. In hoofdstuk 2 gaan we eerst in meer algemene zin in op de subsidieregeling Jonge Landbouwers. Met de informatie die we in dat hoofdstuk zullen presenteren kunnen de resultaten van de evaluatie, die in de navolgende hoofdstukken aan bod zullen komen, beter geïnterpreteerd worden. In de hoofdstukken 3 tot en met 6 komen in grote lijnen de thema's aan bod die we hierboven besproken hebben. Zo staat het thema 'inhoud en bekendheid' in hoofdstuk 3 centraal terwijl de thema's 'organisatie en uitvoering' en 'effectiviteit' respectievelijk in de hoofdstukken 4 en 5 aan bod zullen komen. We ronden deze rapportage af met hoofdstuk 6 waarin de belangrijkste conclusies van de evaluatie en aanbevelingen gepresenteerd zullen worden. Met deze aanbevelingen zullen we invulling geven aan het thema 'bouwstenen voor de toekomst'.

2. KENMERKEN REGELING JONGE LANDBOUWERS

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk beschouwen we de inhoud en opzet van de subsidieregeling Jonge Landbouwers. Deze informatie is relevant om de uitkomsten, die in de navolgende hoofdstukken zullen worden gepresenteerd, in een breder perspectief te kunnen plaatsen. In paragraaf 2.2 komt de inhoud van de regeling aan bod. Daarbij zullen we onder andere aandacht besteden aan enkele belangrijke kenmerken van de regeling en aan wijzigingen die in de afgelopen jaren in de regeling doorgevoerd zijn. In paragraaf 2.3 staat de wijze van uitvoering van de regeling centraal. We ronden af met paragraaf 2.4 waarin een aantal financiële aspecten van de regeling Jonge Landbouwers gepresenteerd zullen worden.

2.2 Inhoud van de regeling

In deze paragraaf schetsen we eerst kort de achtergrond van de subsidieregeling Jonge Landbouwers. Daarna komen respectievelijk inhoudelijke aspecten van deze regeling aan bod alsmede wijzigingen daarin die in de afgelopen periode doorgevoerd zijn.

I. Context regeling

Jonge agrariërs vormen – ook beleidsmatig gezien – een belangrijke doelgroep voor de Nederlandse landbouw. Immers, het is een bekend gegeven dat het merendeel van de agrarische bedrijven binnen de familie overgenomen wordt door jonge agrariërs. In deze zin spelen jonge agrariërs dan ook een grote rol bij de toekomst van de Nederlandse landbouw.

Vanuit dit perspectief is het dan ook maatschappelijk van belang dat jonge agrariërs zo goed mogelijk voorbereid worden op het overnemen – of het oprichten – en vervolgens voeren van een agrarisch bedrijf. Gezien het feit dat in de praktijk het accent bij jonge agrariërs duidelijk op overname ligt spreken we in het navolgende voor het gemak vooral van ‘overname’ waarmee we ook het starten van nieuwe agrarische bedrijven bedoelen. Het overnemen van een agrarisch bedrijf is een kostbare – en daarmee in de praktijk vaak langdurige – aangelegenheid. Daarom zijn in de afgelopen jaren instrumenten ingezet om jonge agrariërs op dit punt te ondersteunen (zie hieronder).

In deze ondersteuning kan een tweetal fasen worden onderscheiden. De eerste fase heeft betrekking op de periode vóór de feitelijke overname. In deze fase is het van belang dat jonge agrariërs een bewuste keuze maken ten aanzien van het overnemen (dan wel vestigen) van een bedrijf. Om dit te faciliteren is vanuit het ministerie van EL&I een subsidieregeling voor het vervaardigen van ondernemingsplannen in het leven geroepen. Hiermee kunnen jonge agrariërs subsidie krijgen voor het – door een externe deskundige – laten vervaardigen van een ondernemingsplan. De achterliggende gedachte hiervan is dat jonge agrariërs daarmee in staat worden gesteld om een meer weloverwogen besluit te nemen ten aanzien van de overname van een agrarisch bedrijf.

De tweede fase heeft betrekking op de ***fase direct na de feitelijke start of overname***. Voor deze fase is de ***subsidieregeling Jonge Landbouwers*** ingesteld. Met dit instrument kunnen jonge agrariërs onder bepaalde voorwaarden in aanmerking komen voor subsidie op investeringen die zij direct na de overname willen plegen. De achterliggende gedachte van dit instrument is dat jonge agrariërs met name direct na de bedrijfsovername weinig mogelijkheden zullen hebben tot het plegen van investeringen. Of, anders geformuleerd, dat er direct na de overname een dip in de investeringen ontstaat. Met de regeling Jonge Landbouwers wordt beoogd om deze dip 'af te vlakken'.

II. Inhoud regeling

In schema 2.1 vatten we een aantal belangrijke modaliteiten van de regeling samen. Het gaat daarbij om modaliteiten zoals die bij de laatste openstelling uit 2010 van kracht waren. In het navolgende zullen we de verschillende modaliteiten beknopt toelichten.

Schema 2.1 Modaliteiten regeling Jonge Landbouwers (conform openstelling 2010)

Aspect	Modaliteit
Doelgroep	Aanvrager moet op het moment van de investering jonger dan 40 jaar zijn
	Aanvrager(s) moet(en) het bedrijf voor het eerst zelfstandig en in zijn geheel overgenomen hebben
	Aanvrager moet binnen 3 jaar na bedrijfsovername aanvraag indienen
	Solvabiliteit van het bedrijf mag niet meer dan 60% bedragen
Aard investeringsprojecten	Financiële omvang van het investeringsproject bedraagt minimaal € 20.000 en maximaal € 100.000
	Alleen bepaalde typen investeringen komen voor subsidie in aanmerking ²
	Bij machines komen alleen <u>nieuwe</u> machines voor subsidie in aanmerking
	Maximaal 10% van de subsidie mag aangewend worden voor investeringen in grond
	Het investeringsplan moet binnen 2 jaar worden gerealiseerd
	De investering moet minstens 5 jaar op het bedrijf stand houden
	Verplichtingen voor het investeringsproject mogen pas aangegaan worden nadat de beschikking afgegeven is door DR
Subsidie	Het subsidiepercentage bedraagt 25% van de subsidiabele kosten
	Het maximum subsidiebedrag is € 25.000 in 2010 (€20.000 in periode 2005-2009)
Bank	De aanvraag dient vergezeld te gaan van een bankverklaring (van economische gezondheid van het bedrijf)
	Voor het investeringsproject waarvoor subsidie wordt aangevraagd dient een bancaire lening afgesloten te worden
	De bancaire lening mag pas afgesloten worden nadat de beschikking afgegeven is door DR

We zullen nu kort en bondig bovenstaande modaliteiten de revue laten passeren.

Doelgroep

Uit schema 2.1 blijkt dat de regeling zich richt op agrariërs die jonger dan 40 jaar zijn en het bedrijf vrij recent – minder dan 3 jaar geleden – overgenomen hebben. Dit laatste houdt in dat de aanvrager minder dan 3 jaar geleden in juridische zin eigenaar moet zijn geworden van de onroerende goederen (grond en gebouwen).

² Het gaat hierbij om investeringen in stallen, kassen, overige gebouwen, machines en installaties, plantmateriaal, grondverwerving en -verbetering.

Daar waar sprake is van gezamenlijk eigendom mogen overigens ook de mede-eigenaren elk afzonderlijk een aanvraag voor de regeling indienen³. De solvabiliteitseis is ingebouwd om te voorkomen dat een deel van de subsidie toevloeit naar agrarische bedrijven met een (zeer) sterke eigen vermogenspositie.

Aard investeringsprojecten

Uit schema 2.1 volgt dat er ook eisen worden gesteld aan de investeringsplannen die voor ondersteuning worden ingediend. Zo komen alleen bepaalde typen investeringsprojecten voor ondersteuning in aanmerking en mag maar een deel van de subsidie (10%) aangewend worden voor investeringen in grond. Vermeldenswaardig is verder dat wat machines aangaat alleen nieuwe machines voor financiële ondersteuning in aanmerking komen. Verder zijn er ook eisen gesteld aan de omvang van de investeringsprojecten en (daarmee ook) aan de omvang van de subsidie. Zo kwamen in de openstelling 2010 alleen investeringsprojecten voor subsidie in aanmerking waarvan de subsidiabele kosten meer dan 20.000 euro bedroegen. Eén van de redenen voor deze voorwaarde is dat hiermee voorkomen wordt dat de uitvoeringslasten van de regeling beheersbaar blijven⁴.

Verder was in de openstelling van 2010 een maximum gesteld van 100.000 euro voor het investeringsproject dat voor subsidie werd voorgedragen. Dit kan, zoals we later in de evaluatie ook nog zullen zien, leiden tot het (kunstmatig) 'opknippen' van investeringsprojecten. In de praktijk komt het namelijk regelmatig voor dat jonge agrariërs investeringen plegen die (ruimschoots) hoger liggen dan 100.000 euro. Om voor subsidie in aanmerking te komen moeten zij dan een deel van het investeringsproject 'afzonderen' – waarvan de kosten maximaal 100.000 euro bedragen – en dan voor de regeling indienen. Dit 'opknippen' van de investering dient vervolgens ook in administratieve zin goed bewaakt te worden. Zo moeten bijvoorbeeld aannemers of (andere) toeleveranciers specifieke declaraties voor het afgezonderde deel van de investering in te dienen en moet er bij de bank een specifieke lening voor deze investering afgesloten worden.

De absolute omvang van de subsidie is (in 2010) gemaximeerd op 25.000 euro. Een belangrijke reden hiervoor is dat er in beleidsmatige zin voor gekozen is om jonge agrariërs 'in de breedte' te ondersteunen. Of, anders geformuleerd, om zoveel mogelijk jonge agrariërs te bereiken met de regeling. Een alternatieve aanpak zou namelijk zijn om dit maximum te verhogen bij financieel omvangrijke investeringsprojecten. Immers, een nadeel van de huidige aanpak is dat de subsidie bij dergelijke investeringsprojecten relatief gezien beperkt is en dat (dus) bij dergelijke projecten ook verwacht kan worden dat de stimulans van de subsidie beperkter zal zijn dan bij kleinere investeringsprojecten. Een nadeel van het significant verhogen van de maximale subsidiebedragen is echter dat – bij een gegeven budget – minder jonge agrariërs ondersteuning kunnen krijgen.

³ Mits zij dus ook aan de leeftijdseis voldoen en minder dan 3 jaar geleden eigenaar zijn geworden van het bedrijf.

⁴ In principe dient DR namelijk dezelfde activiteiten te ontplooiën voor (zeer) kleine investeringsprojecten als voor grotere investeringsprojecten.

Subsidie

Op de maximale omvang van de subsidie – en de achtergronden daarvan – zijn we hierboven al ingegaan. Het subsidiepercentage was in 2010 25% terwijl dit in voorgaande openstellingen 20% bedroeg. In het onderstaande komen we nog terug op de achtergronden voor deze verhoging.

Bank

In hoofdstuk 1 is al aan de orde gekomen dat ook het bankwezen betrokken is bij de regeling Jonge Landbouwers. In dat hoofdstuk hebben we ook al aandacht geschonken aan een tweetal 'bancaire' modaliteiten die in schema 2.1 opgenomen zijn, namelijk:

- dat de aanvraag vergezeld dient te gaan van een bankverklaring van economische gezondheid van het bedrijf;
- dat voor het investeringsproject een lening aangegaan dient te worden.

In aanvullende zin volgt uit schema 2.1 nog dat de bancaire lening pas afgesloten mag worden nadat DR de beschikking afgegeven heeft.

III. Wijzigingen in modaliteiten

Dan komen we nu op het derde onderwerp van deze paragraaf: aanpassingen die in de afgelopen jaren in het instrument doorgevoerd zijn. Schema 2.2 bevat in samenvattende zin een overzicht van een aantal belangrijke wijzigingen.

Schema 2.2 Belangrijkste wijzigingen regeling

Inwerkingtreding	Beschrijving
Openstelling 2006	<ul style="list-style-type: none">- investering moet binnen 2 jaar gerealiseerd worden (in 2005 1 jaar)
Openstelling 2007	<ul style="list-style-type: none">- de subsidieregeling Jonge Landbouwers wordt opgenomen in de parapluregeling 'Regeling LNV Subsidies (RLS)'- voor het eerst mogelijk digitaal aan te vragen- extra investeringscategorie: plantmateriaal- het minimale subsidiebedrag is dit jaar € 1.000 (zal volgend jaar weer € 5.000 zijn)- het totale investeringsbedrag heeft dit jaar geen maximum (vanaf 2008 zal het plafond van € 100.000 weer worden ingesteld)- de lening is dit jaar gelijk aan de hoogte van de subsidie (volgend jaar wordt de oude situatie weer hersteld)- vanaf dit jaar dragen de provincies bij aan de uitvoeringskosten van DR naarmate er een beroep op provinciale middelen wordt gedaan
Openstelling 2008	<ul style="list-style-type: none">- vanaf dit jaar mogen aanvragers pas na verlening van de subsidie verplichtingen aangaan (voorheen mochten aanvragers voor eigen rekening en risico starten vanaf de datum van de ontvangstbevestiging)- verzoek tot vaststelling moeten binnen twee jaar na de verlening van de subsidie worden ingediend (voorheen moest aanvraag tot vaststelling binnen 4 maanden na afronding investering gedaan zijn)
Openstelling 2009	<ul style="list-style-type: none">- de regeling is dit jaar opengesteld van begin juni tot medio juli (in de voorgaande jaren was de openstelling in de maand september)
Openstelling 2010	<ul style="list-style-type: none">- verhoging van het subsidiepercentage van 20% naar 25%- verhoging van het maximum subsidiebedrag van 20.000 naar 25.000 euro- de regeling is dat jaar opengesteld van begin juli tot medio augustus

Openstelling 2006

Eén van de veranderingen die in de openstelling van 2006 doorgevoerd is heeft betrekking op het verlengen van de periode waarbinnen de investering gerealiseerd dient te worden. In de openstelling van 2005 was er voor gekozen om deze termijn te beperken tot één jaar. Voor deze termijn is toen onder andere gekozen omdat daarmee gebruik gemaakt kon worden van EU-middelen. In de praktijk bleek echter dat diverse aanvragers moeite hadden met het binnen één jaar realiseren van hun investeringsplannen. Bovendien speelde in de openstelling van 2006 niet meer de 'EU-druk'. Daarom is in de openstelling van 2006 de betreffende termijn aangepast.

Openstelling 2007

In 2007 is de Regeling LNV Subsidies (RLS) geïntroduceerd. Dit is een parapluregeling waar een groot aantal ondernemersgerichte subsidies van EL&I ondervallen. Hiermee is meer uniformiteit gecreëerd in begrippen en procedures zoals die bij verschillende EL&I-subsidies gehanteerd worden. Bij de openstelling van 2007 hebben de aanvragers, die in 2005 en 2006 vanwege uitputting van het budget afgewezen waren, voorrang gekregen.

Sinds deze openstelling bestaat de mogelijkheid om de subsidie digitaal via het LNV-Loket aan te vragen. Een andere wijziging is dat in 2007 de investeringscategorie 'plantmateriaal' toegevoegd is. Hierbij dient het wel te gaan om meerjarige gewassen en blijvende teelten. Verder dragen vanaf de openstelling 2007 ook de provincies bij aan de uitvoeringskosten van DR voor zover projectaanvragen vanuit de provinciale budgetten ondersteund zijn. Deze bijdrage komt neer op 7,5% van de aangewende provinciale budgetten. Misverstanden in de juridische tekst van de regeling hebben bij de openstelling in 2007 de volgende drie consequenties gehad. In de eerste plaats is er in deze openstelling geen maximum gesteld aan het totale investeringsbedrag. In de tweede plaats bedroeg het minimum subsidiebedrag in 2007 € 1.000 in plaats van € 5.000. Tenslotte moest de lening bij de bank in 2007 zo hoog zijn als de hoogte van de subsidie (en niet zo hoog als het totale investeringsbedrag).

Openstelling 2008

Vanaf de openstelling van 2008 mogen jonge boeren pas verplichtingen aangaan nadat de subsidie is verleend. In de voorgaande jaren mochten aanvragers voor eigen rekening en risico starten vanaf de datum van ontvangstbevestiging van de subsidieaanvraag. Een tweede wijziging die in de openstelling van 2008 is doorgevoerd is dat de verzoeken tot vaststelling van de subsidie binnen twee jaar na afloop van de openstelling ingediend moeten worden. Voorheen diende het verzoek tot vaststelling binnen vier maanden na afronding van de investering gedaan te zijn. Verder zijn de hierboven genoemde misverstanden in de juridische tekst bij de openstelling van 2008 weer hersteld.

Openstelling 2009

In de periode 2005 tot en met 2008 is de subsidieregeling jaarlijks in de maand september opengesteld geweest. In 2009 is de openstellingsperiode vervroegd. Deze liep in dit jaar namelijk van begin juni tot medio juli. Reden voor deze vervroeging was met name om bij DR tot een wat meer evenwichtige spreiding van de werklust over het jaar te komen.

Openstelling 2010

In 2010 is zowel het subsidiepercentage als het maximum subsidiebedrag verhoogd. De directe aanleiding hiervoor was een voorstel van Tweede Kamerlid van der Vlies om de subsidieregeling Jonge Landbouwers te 'zwaluwstaarten' met de MIA/Vamil-regeling en zo de ondersteuning van jonge agrariërs wat te intensiveren. In de praktijk bleken hier echter de nodige haken en ogen aan te zitten⁵. Zo was een nadeel dat bij een gelijkblijvend budget minder jonge landbouwers geholpen zouden kunnen worden. Daarnaast zou de voorgestelde integratie leiden tot hogere uitvoeringskosten bij DR. In reactie op het voorstel van Van der Vlies heeft de minister wel besloten om het maximale subsidiebedrag voor de openstelling van 2010 te verhogen van € 20.000 naar € 25.000.

⁵ Kamerbrief van het ministerie van LNV, 19 oktober 2009.

2.3 Rol en betrokkenheid partijen

In beleidsmatige zin is het (huidige) **ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I)** verantwoordelijk voor de subsidieregeling Jonge Landbouwers. Jaarlijks neemt de minister een besluit over de vraag of deze regeling opengesteld wordt en, zo ja, welk budget daarvoor dan beschikbaar is. Per openstelling worden door de minister ook de specifieke modaliteiten van de regeling vastgesteld. Dit kan er toe leiden, zoals we in paragraaf 2.2 hebben gezien, dat er ten opzichte van de voorgaande openstellingen aanpassingen doorgevoerd worden.

Zoals we in het inleidende hoofdstuk aangegeven hebben, worden er voor de regeling Jonge Landbouwers ook **Europese middelen** ingezet die aan Nederland ter beschikking zijn gesteld voor het **Plattelandsontwikkelingsprogramma 2007-2013**. Daarnaast wordt periodiek ook aan de **provincies** gevraagd of zij bereid zijn om bij te dragen aan de regeling. Een ruime meerderheid van de provincies is daartoe bereid. Zo participeerden in 2010 negen provincies in de regeling. De bijdrage van de provincies heeft vooral het karakter van 'tekortfinanciering'. De aanpak is namelijk dat eerst de nationale en Europese middelen aangewend worden. Deze middelen kunnen echter ontoereikend zijn om alle aanvragen – die voldoen aan de voorwaarden – te honoreren. Aanvragers die vanwege een tekort aan deze middelen afgewezen dreigen te worden kunnen dan gebruik maken van provinciale middelen. Dit geldt natuurlijk alleen indien een dergelijke aanvrager gevestigd is in een provincie die ook middelen voor de regeling ter beschikking heeft gesteld en (ook) deze middelen niet uitgeput zijn.

De provinciale middelen zijn 'gestroomlijnd' met de middelen van het ministerie van EL&I (en de EU). Dit houdt in dat voor de provinciale middelen precies dezelfde voorwaarden van toepassing zijn en dat ook voor deze middelen de uitvoering door DR plaatsvindt. Het is dus bijvoorbeeld niet de bedoeling dat de provincies 'eigen' voorwaarden aan de subsidie gaan stellen. Ook betalen de provincies 'pro rato' mee aan de kosten van de uitvoering door DR⁶. Voor deze 'stroomlijning' is gekozen om de uitvoering van de regeling niet onnodig complex en (daarmee) kostbaar te maken.

De uitvoering van de regeling Jonge Landbouwers is door het ministerie van EL&I gemandateerd aan de **Dienst Regelingen** van dit ministerie. DR vervult daartoe diverse taken. Allereerst wordt – bijvoorbeeld via de website www.hetInVloket.nl en via het uitgeven van persberichten – voorlichting over de regeling gegeven. In de loop der jaren is bij de voorlichtingsactiviteiten over de regeling in steeds sterkere mate de nadruk komen te liggen op de website. Hierdoor is minder het accent komen te liggen op het vervaardigen en verspreiden van schriftelijk voorlichtingsmateriaal terwijl daarentegen het downloaden van dit materiaal via de website toegenomen is. In dit verband draagt DR ook zorg voor het (laten) ontwikkelen van (digitale) aanvraagformulieren – en toelichtingen daarop – voor zowel de verlenings- als de vaststellingsfase. Hierbij dient overigens aangetekend te worden dat in de afgelopen jaren steeds meer de stap is gezet – ook bij de regeling Jonge Landbouwers – om over te gaan van schriftelijke naar digitale aanvragen. In de openstelling van 2010 konden voor deze regeling alleen nog maar

⁶ Deze bijdrage komt dus neer op 7,5% van de aangewende provinciale budgetten.

digitale aanvragen ingediend worden. Tot de voorlichtende taak van DR behoort ook het beantwoorden van vragen over de regeling die door jonge agrariërs dan wel hun adviseurs worden gesteld.

Samenhangend met haar uitvoerende taken voor de regeling stelt DR periodiek **voortgangsrapportages** op. Deze rapportages hebben zowel betrekking op de verlenings- als op de vaststellingsfase.

Bij de behandeling van aanvragen voor subsidie en de vaststelling daarvan kunnen verschillende fasen worden onderscheiden met daarbij behorende rollen voor DR. In de zogenoemde **verleningsfase** bestaat de taak van DR er uit om aanvragen voor subsidie te beoordelen en om vervolgens beschikkingen af te geven dan wel aanvragen af te wijzen. Indien het financieel volume van de aanvragen groter is dan het beschikbare budget dan zijn de resultaten van een loting door een notaris bepalend voor de volgorde van behandeling van de aanvragen.

In de **vaststellingsfase** doen aanvragers – aan wie een subsidie is toegekend – aan DR het verzoek om de subsidie definitief vast te stellen. In deze fase controleert DR bijvoorbeeld of de investering inhoudelijk en financieel volgens plan uitgevoerd is en of ook aan andere voorwaarden voldaan is⁷. Aan de hand hiervan stelt DR de subsidie dan definitief vast. Deze controle kan er overigens toe leiden dat er een korting wordt doorgevoerd op de oorspronkelijke toegezegde subsidie of dat, in het ergste geval, de subsidie op nul wordt gesteld.

Aanvragers kunnen ook bezwaar maken tegen beslissingen van DR rondom de verlening dan wel vaststelling van de subsidie. Ook de **behandeling** van dergelijke **bezwaarschriften** vindt door DR plaats. Uiteraard gebeurt dit door een andere afdeling – en personen – dan die in eerste instantie de aanvraag of het verzoek tot vaststelling behandeld hebben.

Verder dient hier ook het **Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt (NAJK)** te worden genoemd. Zo is het NAJK nauw betrokken geweest bij de inhoudelijke vormgeving van het instrument maar ook bij de voorlichting en communicatie zoals die rondom het instrument heeft plaatsgevonden. Zo is het NAJK door DR destijds bijvoorbeeld betrokken bij de inhoud van de voorlichtingsbrochures (toetsen of deze helder en duidelijk waren) en heeft het NAJK circa 10.000 brochures via de mail naar haar achterban verspreid.

Ook **adviseurs** spelen een rol bij het uitdragen van de regeling. Enerzijds vindt dit plaats via 1-op-1 contacten met de klanten (jonge agrariërs). Anderzijds besteden adviseurs daar bijvoorbeeld aandacht aan via mails of (digitale) nieuwsbrieven die zij (mede) naar jonge agrariërs verspreiden.

⁷ Zoals het niet voortijdig aangaan van verplichtingen naar opdrachtnemers en het (niet voortijdig) verkrijgen van een lening bij de bank voor het investeringsproject.

2.4 Financiële kengetallen

In deze afrondende paragraaf presenteren we enkele financiële kengetallen van de regeling Jonge Landbouwers. Allereerst hebben we in tabel 2.1 per openstelling aangegeven wat het **beschikbare budget** was en in hoeverre dit budget ook **vastgelegd** is in beschikkingen richting aanvragers. We zien daaruit dat er over het algemeen in de verschillende openstellingen sprake is geweest van een dusdanige belangstelling dat in ieder geval het nationale budget volledig aangewend (gecommitteerd) kon worden.

Met uitzondering van 2009 is in de verschillende openstellingen ook een beroep gedaan op de provinciale middelen. Deze middelen zijn echter – zie de laatste kolom van tabel 2.1 – in de verschillende openstellingen niet volledig aangewend. Dit heeft voor een belangrijk deel te maken met de gevolgde systematiek waarbij provinciale middelen pas ‘op de achterhand’ worden ingezet. In verschillende openstellingen is het voorgekomen dat aanvragen vanwege een gebrek aan budget afgewezen moesten worden terwijl tegelijkertijd een deel van de provinciale middelen onbenut bleef. De verklaring hiervoor is dat in bepaalde provincies geen – of niet voldoende – middelen beschikbaar waren om aanvragen, die ‘buiten de nationale boot vielen’, alsnog te honoreren. Dit terwijl in andere provincies wel (meer dan voldoende) middelen beschikbaar waren om deze ‘nationale drenkelingen’ alsnog op regionaal niveau binnen boord te halen.

Uit tabel 2.1 blijkt verder dat zich in 2009 – ten opzichte van de andere openstellingen – een zekere ‘dip’ heeft voorgedaan wat betreft het aantal aanvragen (en committeringen) voor de regeling Jonge Landbouwers. Vanuit de evaluatie – en dan vooral vanuit de gesprekken met sleutelpersonen en vertegenwoordigers van DR – komen hiervoor enkele mogelijke verklaringen naar voren. De eerste, en belangrijkste, oorzaak lijkt te zijn dat in 2009 de openstellingperiode vervroegd is van september naar de zomerperiode. Hierdoor bedroeg de periode tussen de openstellingen 2008 en 2009 niet twaalf – zoals tussen de voorgaande openstellingen – maar (ruim) negen maanden. Een tweede, hiermee samenhangende, oorzaak kan zijn dat een deel van de aanvragers er te laat achterkwam dat de openstellingperiode veranderd (vervroegd) was ten opzichte van voorgaande openstellingperiodes waardoor zij op dat moment geen aanvraag meer in konden dienen. In de derde plaats is ook wel gewezen op de mogelijke impact van de kredietcrisis. Echter, deze verklaring lijkt minder steekhoudend te zijn gezien het feit dat er in 2010 – toen de kredietcrisis zeker nog niet voorbij was – sprake is geweest van een ruimschoots groter aantal aanvragen dan in 2009.

Tabel 2.1 Financiële gegevens regeling (in euro)

	Nationaal budget (incl. EU-aandeel)	Provinciaal budget (incl. eventuele EU-bijdragen)	Verplichtingen t.o.v. nationaal budget	Verplichtingen t.o.v. totaal budget
Openstelling 2005	€ 15.000.000	€ 2.700.000	110%	93%
Openstelling 2006	€ 6.700.000	€ 5.295.045	158%	88%
Openstelling 2007	€ 8.800.000	€ 1.494.490	109%	93%
Openstelling 2008	€ 8.800.000	€ 1.797.760	112%	93%
Openstelling 2009	€ 7.200.000	€ 1.852.782	95%	75%

Bron: *Dienst Regelingen, diverse verleningsverslagen*

Hierboven hebben we vooral aandacht geschonken aan de vraag in hoeverre in de verleningsfase van de regeling de beschikbare middelen gecommitteerd zijn. Een andere vraag is echter in hoeverre deze middelen ook daadwerkelijk benut worden door de aanvragers. Dit zal vooral bepaald worden door de mate waarin zij hun investeringen tijdig – en volgens plan – hebben weten te realiseren.

In de **vaststellingsfase** worden dit soort zaken duidelijk. In tabel 2.2 hebben we weergegeven wat de (voorlopige) resultaten zijn van de vaststellingsfase. Daarbij hebben we ons geconcentreerd op de openstellingen 2005 tot en met 2007. De reden daarvoor is dat ten tijde van de evaluatie alleen voor deze openstellingen de vaststellingsfase al grotendeels afgerond was⁸.

Tabel 2.2 Financiële realisatiegraden openstellingen 2005-2007

	Totaal beschikbaar budget	Totaal verplicht budget	Totaal vastgesteld budget	Realisatiegraad t.o.v. beschikbaar budget	Realisatiegraad t.o.v. verplicht budget
Openstelling 2005	€ 17.700.000	€ 16.500.000	€ 12.676.220	72%	77%
Openstelling 2006	€ 11.995.045	€ 10.594.975	€ 7.961.185	66%	75%
Openstelling 2007	€ 10.294.490	€ 9.586.719	€ 7.082.027	69%	74%

Bron: *Dienst Regelingen, Beleidssignalen subsidieregeling Jonge Agrariërs, openstellingen 2005, 2006 en 2007: VASTSTELLING, bewerking Bureau Bartels*

Aan de hand van de resultaten van tabel 2.2 kan een aantal conclusies worden getrokken. Allereerst zien we dat een aanzienlijk deel van de beschikbare middelen uiteindelijk toch vrij blijkt te vallen. Dit deel is zodanig groot dat het achteraf gezien in de betreffende openstellingen waarschijnlijk niet of nauwelijks nodig was geweest om aanvragen af te wijzen. De vrijval van middelen heeft vooral te maken met een tweetal oorzaken die we nu kort zullen toelichten.

⁸ Behoudens de afhandeling van enkele aanvragers die bezwaar hebben gemaakt tegen de uitkomsten van de vaststellingsfase voor deze openstellingsperioden.

De eerste oorzaak is dat provincies – wat op zich overigens begrijpelijk is⁹ – op de ‘achterhand’ zitten daar waar het gaat om de financiering van de regeling. Dit leidt tot een bepaalde ‘inertie’ in de regeling in die zin dat op provinciaal niveau tekorten aan middelen tegelijkertijd gepaard kunnen gaan met overschotten in andere provincies. Deze wijze van financiering maakt dat het in de praktijk ook lastig is om tot een volledige benutting van de middelen te komen. Dit lukt alleen indien in alle provincies het aantal aanvragen dusdanig groot is dat daarmee in al deze regio’s ook de beschikbare provinciale middelen volledig aangewend kunnen worden.

In de tweede plaats vindt er tussen de verlenings- en de vaststellingsfase een aanzienlijke vrijval van middelen plaats. Dit heeft vooral te maken met het feit dat aanvragers, die wel een beschikking hebben gekregen, er uiteindelijk niet toe overgaan om een verzoek tot vaststelling in te dienen¹⁰. Daarom hebben we, zoals in de inleiding vermeld, dit type aanvragers ook als specifieke doelgroep betrokken in de evaluatie. Later in deze rapportage zullen we dus nog terugkomen op de redenen waarom een deel van de jonge agrariërs met een gehonoreerde aanvraag uiteindelijk geen verzoek tot vaststelling indient.

Tabel 2.3 biedt inzicht in de resultaten van de vaststellingsfase voor een drietal (oudere) openstellingen.

Tabel 2.3 Resultaten vaststellingsfase

Aantallen	Openstelling 2005	Openstelling 2006	Openstelling 2007
Goedgekeurde aanvragen	927	566	505
Verzoeken tot vaststelling	820	473	422
Goedgekeurde vaststellingsverzoeken ¹¹	769	456	409
Afgewezen vaststellingsverzoeken	51	17	13
Ingetrokken vaststellingsverzoeken	106 ¹²	36	12
Niet ingediend		42	75

Bron: *Dienst Regelingen, Beleidssignalen subsidieregeling Jonge Agrariërs, openstellingen 2005 –*

⁹ Immers, indien bijvoorbeeld provinciale budgetten eerst benut zouden worden leidt dit er toe dat ook provincies die niet in financiële zin bijdragen aan de regeling ook ‘profiteren’ van de bijdragen die andere provincies wel leveren. Met andere woorden, in deze situatie worden de ‘lusten en lasten’ ongelijk verdeeld.

¹⁰ Daarnaast speelt natuurlijk ook nog mee dat DR een deel van de verzoeken tot vaststelling van de subsidie geheel of gedeeltelijk afwijst. Dit omdat de investeringen volgens de beoordeling van DR niet volgens het oorspronkelijke plan uitgevoerd is dan wel omdat niet voldaan is aan één of meerdere voorwaarden die daarvoor gelden.

¹¹ Dit is inclusief vaststellingsverzoeken die gedeeltelijk goedgekeurd zijn.

¹² Ingetrokken en niet ingediend samengenomen.

We zien dat gemiddeld gezien ongeveer 15% van de jonge agrariërs met een gehonoreerde aanvraag niet overgaat tot het indienen van een vaststellingsverzoek of dit verzoek intrekt. Wat dit laatste betreft gaat het dikwijls om aanvragers die een verzoek tot vaststelling indienen waarvan DR vervolgens constateert dat dit verzoek niet juist en/of niet volledig is. De betreffende aanvragers wordt dan gevraagd om binnen een bepaalde periode deze hiaten alsnog aan te vullen. Een deel van deze aanvragers laat dit dan achterwege, waarschijnlijk omdat men aan de hand van de aanvullende vragen van DR al voorziet dat het verzoek tot vaststelling afgewezen zal worden¹³. Uit tabel 2.3 blijkt dus dat het niet indienen van vaststellingsverzoeken – dan wel het terugtrekken van dergelijke verzoeken – de belangrijkste oorzaak voor de vrijval van middelen is die in de vaststellingsfase plaatsvindt.

Daarnaast zien we dat een deel van de vaststellingsverzoeken (volledig) door DR afgewezen wordt. Het gaat hier echter slechts om enkele procenten van deze verzoeken. Belangrijke redenen voor dergelijke afwijzingen vanuit DR zijn dat geen lening is afgesloten voor het betreffende investeringsproject of dat dit te vroeg is gebeurd (voor de beschikking). Ook komt het voor dat aanvragers te vroeg (voordat de beschikking afgegeven is) al verplichtingen zijn aangegaan met leveranciers van het investeringsproject.

Mede naar aanleiding van de ervaringen met de vaststellingsfase is DR er toe overgegaan om aanvragers met een gehonoreerde aanvraag tijdig te informeren over de noodzaak om een verzoek tot vaststelling in te dienen. Zo worden deze aanvragers een half jaar van te voren en ook nog eens een maand van te voren hier door DR aan herinnerd via een brief.

Met de uitvoering van de subsidieregeling Jonge Landbouwers zijn kosten gemoeid. Enerzijds gaat het om kosten die samenhangen met bijvoorbeeld de (tijds)inzet vanuit de betrokken provincies en beleidsmedewerkers van het ministerie van EL&I. Voor deze kosten waren echter geen gegevens beschikbaar zodat we hierover geen gegevens zullen presenteren. Anderzijds worden er door DR uitvoeringskosten gemaakt. De **uitvoeringskosten van DR** worden met name gemaakt bij de openstelling van de regeling, bij de verlening van de subsidie, bij de vaststelling van de subsidie en bij bezwaarprocedures. Omdat aanvragers een paar jaar de tijd krijgen om hun investeringsproject uit te voeren zijn de totale uitvoeringskosten van DR van een bepaalde openstelling 'uitgesmeerd' over het jaar van de openstelling en de daaropvolgende jaren. Zo kunnen de kosten van juridische procedures diverse jaren na de openstelling doorlopen. In de praktijk blijken de uitvoeringskosten van een openstelling dus (zeker) vier jaar door te lopen. Dit houdt in dat ten tijde van de evaluatie alleen inzicht kon worden verkregen in de totale uitvoeringskosten van DR van de openstellingen 2005 en 2006. In tabel 2.4 geven we deze kosten weer. We hebben deze kosten ook gerelateerd aan de budgetten die in de betreffende jaren beschikbaar waren

¹³ Bijvoorbeeld omdat deze aanvragers zich daardoor bewust worden – of hun vermoedens bevestigd zien – dat zij uiteindelijk niet aan de voorwaarden kunnen voldoen.

dan wel gecommiteerd zijn. Daaruit volgt dat het percentage van 7,5%, zoals dat voor provincies wordt gehanteerd, vrij goed spoort met de feitelijke uitvoeringskosten van DR.

Tabel 2.4 Omvang en percentage uitvoeringskosten DR

Jaar	2005	2006
Uitvoeringskosten	€ 1.189.574,13	€ 924.199,42
Percentage t.o.v. beschikbaar budget	6,72%	7,70%
Percentage t.o.v. verplicht budget	7,21%	8,72%

Bron: *Gegevens via DR verkregen*

3. INHOUD EN BEKENDHEID

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat de inhoud en bekendheid van de subsidieregeling Jonge Landbouwers centraal. In paragraaf 3.2 gaan we eerst in op de kenmerken van de deelnemers en de investeringsprojecten die voor de regeling voorgedragen zijn. Vervolgens bespreken we in paragraaf 3.3 de bekendheid van de regeling en de informatievoorziening over de regeling. In paragraaf 3.4 komt de inhoud van de regeling aan bod. Enerzijds gaan we daarbij in op de beoordeling van de regeling vanuit de verschillende respondentgroepen. Anderzijds zal daarbij ook aandacht worden geschonken aan het 'zwaluwstaarten' van de regeling Jonge Landbouwers met andere instrumenten. In paragraaf 3.5 beschouwen we een aantal bancaire aspecten van het instrument. We ronden dit hoofdstuk af met paragraaf 3.6 waarin we ingaan op de vraag hoe de respondenten de toekomst van het instrument zien.

3.2 Kenmerken deelnemers en investeringsprojecten

In deze paragraaf zullen we eerst stil staan bij een aantal kenmerken van de totale populatie van jonge agrariërs die in de afgelopen jaren met succes een beroep op de regeling hebben gedaan. Daarna schenken we aandacht aan enkele specifieke kenmerken van de jonge landbouwers die we voor de evaluatie hebben geraadpleegd.

I. Kenmerken van totale populatie aanvragers/deelnemers

Binnen de agrarische sector kunnen verschillende deelsegmenten worden onderscheiden. Aan de hand van de verleningsverslagen van Dienst Regelingen over de periode 2005 tot en met 2009 hebben we de goedgekeurde aanvragen naar deelsegmenten ingedeeld. In tabel 3.1 presenteren we deze deelsegmenten alsmede de resultaten van de toedeling van de gehonoreerde aanvragen naar deze segmenten. Daaruit blijkt dat ruim de helft van de jonge landbouwers met een gehonoreerde aanvraag tot de melkveehouderij behoort. Op zich is dit ook niet echt verwonderlijk omdat op nationaal niveau de melkveehouderij qua aantal bedrijven het grootste deelsegment in de agrarische sector vormt. Uit de tabel blijkt verder dat de deelsegmenten akkerbouw, tuinbouw en varkenshouderij op ruime afstand van de melkveehouderij volgen.

Tabel 3.1 Bedrijfstypen jonge landbouwers met toegekende aanvraag (2005-2009)

Bedrijfstypen	Aandeel in gehonoreerde aanvragen
Melkveehouderij	52,2%
Akkerbouw	11,8%
Tuinbouw	10,7%
Varkenshouderij	9,2%
Overige graasveehouderij	4,7%
Pluimveehouderij	3,8%
Gemengd akkerbouw-veehouderij	3,0%
Permanente gewassen	1,3%
Overig	3,3%
Totaal	100%

Bron: *Dienst Regelingen, Rapportage over de verleningfase, openstelling Jonge Landbouwers 2005 – 2009*, bewerking Bureau Bartels

Jonge landbouwers hebben bij het doen van de aanvraag aan moeten geven waarvoor zij de subsidie wilden aanwenden. Daarbij kan gekozen worden uit twaalf verschillende investeringscategorieën¹⁴. Het was overigens mogelijk om voor meer dan één categorie te kiezen mits daarbij aangegeven werd hoe groot de aandelen van de totale investering in de betreffende categorieën was.

Bij de jonge landbouwers die in de periode 2005 tot en met 2009 subsidie toegewezen hebben gekregen zijn we nagegaan hoe groot het aandeel van deze middelen per investeringscategorie is geweest. In tabel 3.2 geven we de uitkomsten daarvan weer.

¹⁴ De investeringscategorie 'Plantmateriaal' bestond nog niet bij de eerste twee openstellingen van de subsidieregeling Jonge Landbouwers in 2005 en 2006, maar behoort sinds de openstelling van 2007 tot de investeringsmogelijkheden.

Tabel 3.2 Verdeling toegewezen subsidies aan investeringscategorieën (2005-2009)

Investeringscategorie	Percentage
Rundveestallen	32,0%
Machines en installaties	23,0%
Andere gebouwen voor landbouw	10,1%
Varkensstallen	7,9%
Andere gebouwen voor veeteelt	7,7%
Kassen en installaties	5,5%
Grondverbetering	2,6%
Grondverwerving	0,8%
Installaties om producten te vervaardigen en te verkopen	0,8%
Plantmateriaal	0,5%
Installaties voor diversificatie van de landbouw	0,5%
Overige	8,7%
Totaal	100%

Bron: *Dienst Regelingen, Rapportage over de verleningfase, openstelling Jonge Landbouwers 2005 – 2009*, bewerking Bureau Bartels

Uit tabel 3.1 bleek al dat melkveehouders bij de aanvragers een dominante positie in hebben genomen. Dit zien we terug in tabel 3.2 waar de investeringscategorie 'rundveestallen' duidelijk op nummer één staat. Daarnaast vormen 'machines en installaties' een belangrijke investeringscategorie. Bijna een kwart van de middelen is aan deze categorie toegekend. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om melkmachines en -installaties maar ook om tractoren of andere landbouwwerktuigen zoals pootmachines.

II. Enkele specifieke kenmerken respondenten

Zoals in het inleidende hoofdstuk aangegeven, hebben we voor de evaluatie honderd jonge boeren geraadpleegd. Deze zijn in te delen in de groepen deelnemers, afgewezenen en niet-inners. Om zicht te krijgen op deze populatie hebben we naar specifieke kenmerken van de jonge landbouwers en hun bedrijven gevraagd. Zo hebben we navraag gedaan naar het type activiteiten van de bedrijven en de ondernemingsvorm. Ten aanzien van de jonge landbouwers zelf hebben we vragen opgenomen over het opleidingsniveau, het aantal jaren ervaring en of zij het bedrijf alleen of samen met anderen hebben overgenomen. In het navolgende zullen we deze specifieke kenmerken de revue laten passeren.

Allereerst hebben we, zoals gezegd, de jonge agrariërs gevraagd in welke deelsectoren hun bedrijven actief zijn. Een deel van de respondenten heeft daarbij meer dan één deelsector genoemd. In tabel 3.3 geven we uitkomsten van deze vraagstelling weer. Daaruit blijkt dat de kenmerken van de bedrijven van onze respondenten over het algemeen goed sporen met die van de totale populatie (zie tabel 3.1). Zo domineert ook in onze steekproef de melkveehouderij en volgen deelsegmenten als de akkerbouw,

varkenshouderij en tuinbouw op ruime afstand.

Tabel 3.3 Deelsectoren respondenten jonge landbouwers

Deelsectoren	Deelnemers (N=60)	Afgewezenen (N=20)	Niet-inners (N=20)	Totaal (N=100)
Melkveehouderij	67%	50%	30%	56%
Akkerbouw	12%	15%	10%	12%
Varkenshouderij	8%	20%	15%	12%
Glastuinbouw	7%	10%	20%	10%
Jong- en mestveehouderij	13%	5%	5%	10%
Pluimveehouderij	8%		10%	7%
Vollegrondstuinbouw	3%		15%	5%
Bloementeelt	7%	5%		5%
Andere veeteelt	2%	5%	5%	3%
Fruitteelt	2%		5%	2%
Overig	5%	5%	5%	5%

Let op: percentages tellen niet op tot 100% omdat meerdere antwoorden mogelijk zijn.

'Melkveehouders en akkerbouwers zijn dominant onder de aanvragers omdat een groot deel van de Nederlandse agrarische sector tot deze twee deelsegmenten behoort en bovendien de omvang van de investeringsbedragen waarvoor de regeling mag worden gebruikt goed past bij het type investeringen dat veel door melkveehouders en akkerbouwers gedaan wordt. Daarbij moet gedacht worden aan investeringen in melkinstallaties en akkerbouwsmachines.' **Een sleutelpersoon**

Een jonge landbouwer kan bij overname voor verschillende **ondernemingsvormen** kiezen. In de agrarische sector wordt de ondernemingsvorm maatschap veel gebruikt. In een maatschap zitten dan vaak meerdere leden van één familie. Er zijn verschillende voorbeelden van maatschappen, zoals een man-vrouw maatschap, of een maatschap van ouders met een dochter of een zoon of een maatschap van broers en/of zusters. Uit de gesprekken met de jonge landbouwers blijkt dat een groot deel van hen voor de overname al deelnam aan de maatschap. Bij de overname door de jonge landbouwer treden de ouders terug uit het bedrijf en wordt het bedrijf dikwijls omgezet naar een eenmanszaak of een vennootschap onder firma (v.o.f.). In de v.o.f. neemt vaak de partner van de jonge landbouwer deel. In tabel 3.4 geven we een overzicht van de ondernemingsvormen waarvan bij de door ons geconsulteerde jonge landbouwers sprake was.

Tabel 3.4 Ondernemingsvorm jonge landbouwers

Ondernemingsvorm	Deelnemers (N=60)	Afgewezenen (N=20)	Niet-inners (N=20)	Totaal (N=100)
Eenmanszaak	40%	45%	50%	43%
V.o.f.	28%	24%	30%	28%
Maatschap	25%	20%	5%	20%
B.V.	5%	5%	15%	7%
C.V.	2%	5%		2%
Totaal	100%	100%	100%	100%

Uit de tabel blijkt dat bijna de helft van de jonge landbouwers voor de ondernemingsvorm eenmanszaak kiest. Andere veelvoorkomende vormen zijn die van v.o.f. of maatschap. Deze laatste vormen passen goed bij een bedrijfsovername door meerdere personen. Er blijken zich geen grote verschillen tussen de groepen respondenten voor te doen.

Wat de **kenmerken** van de geraadpleegde **jonge agrariërs** zelf betreft blijkt uit tabel 3.5 dat 90% van deze respondenten een agrarische opleiding heeft genoten. Ruim twee derde van de jonge landbouwers heeft een middelbaar agrarische opleiding gedaan. Uit de tabel blijkt dat tien jonge landbouwers geen agrarische opleiding hebben genoten.

Tabel 3.5 Opleidingen jonge landbouwers

Opleiding	Deelnemers (N=60)	Afgewezenen (N=20)	Niet-inners (N=20)	Totaal (N=100)
VMBO Groen/ Lager agrarisch onderwijs	5%	10%	5%	6%
Middelbaar agrarisch onderwijs	75%	60%	60%	69%
Hoger agrarisch onderwijs	10%	15%	25%	14%
Wetenschappelijk onderwijs op agrarisch gebied	2%			1%
Geen agrarisch onderwijs	8%	15%	10%	10%
Totaal	100%	100%	100%	100%

Naast opleiding hebben we ook getoetst hoeveel **ervaring** de respondenten hadden op het moment dat zij het bedrijf overnamen. Een ruime meerderheid van hen (85%) was voor de bedrijfsovername al werkzaam voor het bedrijf van de ouders. Enkele respondenten hebben eerst elders werkervaring opgedaan of hebben het bedrijf niet van

hun ouders overgenomen. Gemiddeld genomen waren de geconsulteerde jonge landbouwers ruim 17 jaar in de agrarische sector werkzaam voordat zij het bedrijf overnamen. Er bestaan nauwelijks verschillen tussen de groepen respondenten (deelnemers, afgewezenen en niet-inners).

Agrarische bedrijven kennen vaak een historie van overnames van vader op zoon. Hiervan blijkt ook bij onze respondenten sprake te zijn. Een ruime meerderheid van de respondenten (86 van de 100) bleek het bedrijf namelijk van de familie (ouders) overgenomen te hebben. Zeven jonge agrariërs hadden het bedrijf buiten de familie overgenomen terwijl er bij zes respondenten sprake was van een start-up. Eén respondent kon deze vraag niet duidelijk beantwoorden. Bij bijna de helft van de respondenten (47%) waren ook andere personen betrokken bij de overname of start-up. Bij de andere respondenten (52%) was het alleen de respondent zelf die het bedrijf overgenomen dan wel opgestart had¹⁵.

Zoals eerder aangegeven, bestaat er binnen de regeling de mogelijkheid om per persoon een aanvraag voor de subsidieregeling te doen indien meerdere personen betrokken zijn bij de overname of het opstarten van het bedrijf. Van de in totaal 47 bedrijven in onze steekproef waarvoor dit gold, is bij 23 bedrijven ook door andere personen – en met succes – een beroep op de regeling gedaan. Voor drie bedrijven gold dat ook door andere personen een beroep op de regeling is gedaan maar daarbij geen succes geboekt is. Bij de overige 21 bedrijven binnen de groep heeft alleen de respondent zelf een beroep op de regeling gedaan.

3.3 Bekendheid en informatievoorziening

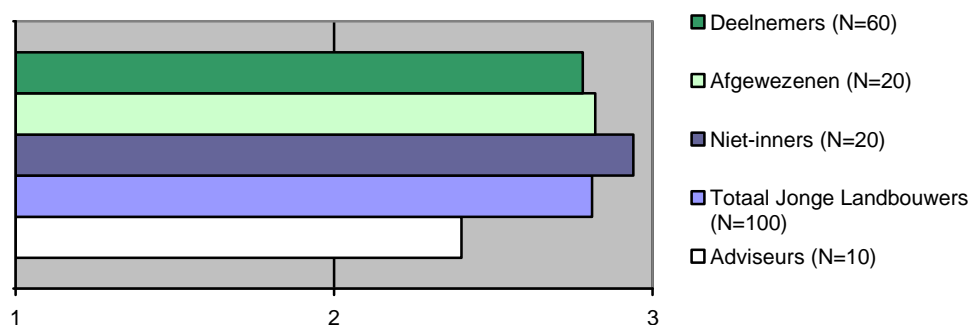
In deze paragraaf staat de bekendheid en informatievoorziening van de subsidieregeling Jonge Landbouwers centraal. We staan allereerst stil bij de vraag wat jonge landbouwers in het algemeen vinden over de **bekendheid** van de **subsidieregeling** onder (collega-) jonge landbouwers. Deze vraag hebben we ook aan de adviseurs voorgelegd. Daarnaast hebben we bij de adviseurs de bekendheid van de regeling onder (collega-)adviseurs zelf getoetst. Uit figuur 3.1 blijkt dat het overgrote deel van de jonge landbouwers van mening is dat de regeling onder jonge landbouwers bekend of zelfs zeer bekend is.

'Deze regeling is bekender dan andere instrumenten van het ministerie van LNV (EL&I). De regeling leeft enorm onder startende jonge landbouwers.' **Een melkveehouder**

De adviseurs zijn daarentegen wat minder positief over deze bekendheid onder jonge landbouwers. Enkele adviseurs hebben aangegeven dat zij de jonge landbouwers vaak moeten attenderen op het bestaan van de regeling. Overigens hebben alle adviseurs gemeld dat de subsidieregeling onder adviseurs wel (zeer) bekend is.

¹⁵ Eén respondent kon deze vraag niet duidelijk beantwoorden.

Figuur 3.1 Beoordeling mate van bekendheid regeling onder jonge landbouwers

Legenda: 1 = (zeer) onbekend, 2 = niet (heel) bekend, maar ook niet (heel) onbekend, 3 = (zeer) bekend

In de gesprekken met jonge landbouwers zijn we ook ingegaan op de vraag **hoe** – via welke bronnen – zij **bekend zijn geraakt** met de regeling Jonge Landbouwers. In tabel 3.6 geven we de uitkomsten weer. We merken daarbij op dat diverse respondenten meerdere bronnen genoemd hebben. Uit de tabel blijkt dat twee bronnen de boventoon voeren. Jonge landbouwers worden met name door hun ‘boekhouder’ op de hoogte gesteld en/of kennen de regeling vanuit de vakliteratuur.

Tabel 3.6 Informatiebronnen die jonge landbouwers op spoor regeling hebben gezet

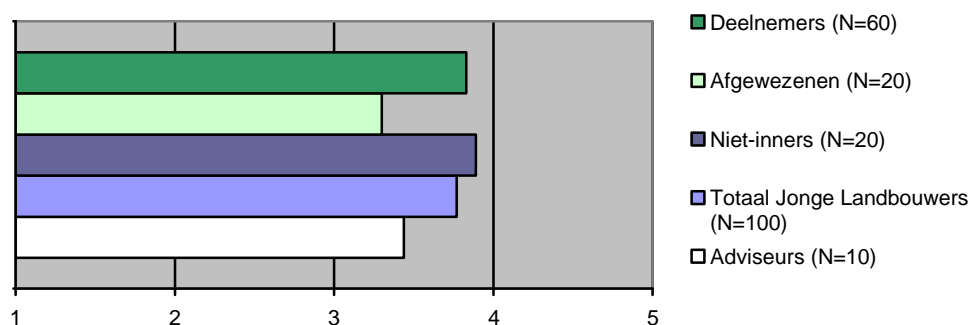
Bron	Deelnemers (N=60)	Afgewezenen (N=20)	Niet-inners (N=20)	Totaal (N=100)
Via mijn boekhouder	47%	35%	65%	48%
Vakliteratuur	43%	55%	15%	40%
Via mijn adviseur	10%	10%	15%	11%
Via LNV-Loket/ DR/EL&I	8%	20%		9%
Via internet	10%	5%	5%	8%
Via het NAJK	10%			6%
Via LTO	2%		5%	2%
Anders	5%	5%	10%	6%
Weet niet	2%			1%

Let op: percentages tellen niet op tot 100% omdat meerdere antwoorden mogelijk zijn.

In figuur 3.2 vatten we samen hoe de verschillende groepen jonge landbouwers, adviseurs en kredietverstrekkers de **wijze waarop er bekendheid** aan de **regeling** wordt **gegeven** beoordelen. Daaruit volgt dat de verschillende respondentgroepen daar over het algemeen tevreden over zijn.

‘Je moet wel van Mars komen als je er niet van gehoord hebt. De regeling Jonge Landbouwers is zeer bekend onder agrariërs.’ **Een glastuinbouwer**

Figuur 3.2 Beoordeling wijze waarop bekendheid aan regeling wordt gegeven

Legenda: 1 = zeer slecht, 2 = slecht, 3 = neutraal, 4 = goed, 5 = zeer goed

Tien van de honderd jonge agrariërs hebben de wijze waarop er bekendheid aan de regeling wordt gegeven als 'slecht' bestempeld. Van deze tien behoren er vier tot de deelnemers, vijf tot de afgewezenen en één tot de niet-inners. Deze personen brengen daarvoor verschillende redenen naar voren. De meeste van hen hebben meer in algemene zin aangegeven dat er in hun optiek te weinig aandacht aan de regeling wordt besteed. De regeling wordt volgens deze personen niet actief genoeg uitgedragen waardoor jonge agrariërs er zelf achteraan moeten of via hun boekhouder of adviseurs op het spoor van de regeling gezet moeten worden. Drie van deze jonge landbouwers hebben in aanvulling op dit algemene punt nog meer specifieke punten genoemd. Eén van hen wist bijvoorbeeld niet dat zijn partner ook een aanvraag voor subsidie in had kunnen dienen. Hij kwam daar pas later achter maar had dit niet uit het voorlichtingsmateriaal gestedilleerd. Verder gaf één jonge landbouwer aan dat in zijn optiek de regeling met name in de tuinbouw minder bekend is. Ten slotte merkte één van de jonge landbouwers op dat de informatie over het moment van openstelling niet duidelijk was.

De **adviseurs** zijn gemiddeld wat minder positief over de wijze waarop er bekendheid aan de regeling wordt gegeven dan de jonge agrariërs. Dit wordt met name veroorzaakt doordat drie van de tien adviseurs dit als slecht beoordeeld hebben. Twee van hen zouden graag zien dat er door middel van advertenties in vakbladen meer ruchtbaarheid aan de regeling wordt gegeven. Eén adviseur heeft aangegeven dat hij het wenselijk acht dat DR – net als in de beginjaren van de regeling – jaarlijks rondom de openstelling weer een papieren versie van de voorlichtingsbrochure gaat uitgeven.

'Bij de eerste openstellingen van de regeling werd er door Dienst Regelingen telkens een handige en overzichtelijke brochure vervaardigd. Bij de latere openstellingen zijn ze daarmee gestopt omdat verondersteld werd dat de regeling wel voldoende bekend is. Mijsn inziens is het voor jonge landbouwers plezierig als er bij elke openstelling een voorlichtingsbrochure verschijnt. In de voorwaarden worden nog wel eens wijzigingen doorgevoerd. Daarnaast is het voor de jonge boeren nuttig als zij wat zicht krijgen op de regeling.' **Een agrarisch adviseur**

In het voorgaande is al aan bod gekomen dat er verschillende sporen worden bewandeld om bekendheid aan de regeling te geven. Dit vindt bijvoorbeeld plaats via het LNV-Loket, via de aanvraagformulieren van DR en via persberichten of advertenties in agrarische

dag- en vakbladen zoals Nieuwe Oogst, De Boerderij en het Agrarisch Dagblad. We hebben bij de respondenten getoetst of en **welk voorlichtingsmateriaal zij kennen**. Ruim driekwart van de jonge landbouwers is bekend met één of meer van de zojuist genoemde typen voorlichtingsmateriaal. In tabel 3.7 geven we weer om welk materiaal het daarbij gaat bij deze jonge landbouwers. In deze tabel hebben we ook de resultaten van een vergelijkbare vraagstelling voor de adviseurs verwerkt. We merken daarbij op dat alle geraadpleegde adviseurs wel bekend waren met één of meer van de genoemde typen voorlichtingsmateriaal.

Uit de tabel blijkt dat de informatie van het LNV-Loket, de aanvraagformulieren en advertenties in agrarische dag- en vakbladen onder jonge landbouwers nagenoeg dezelfde bekendheid genieten. Adviseurs betrekken de informatie over de regeling met name van het LNV-Loket en de aanvraagformulieren (met bijbehorende toelichtingen) zoals die door DR verstrekt worden.

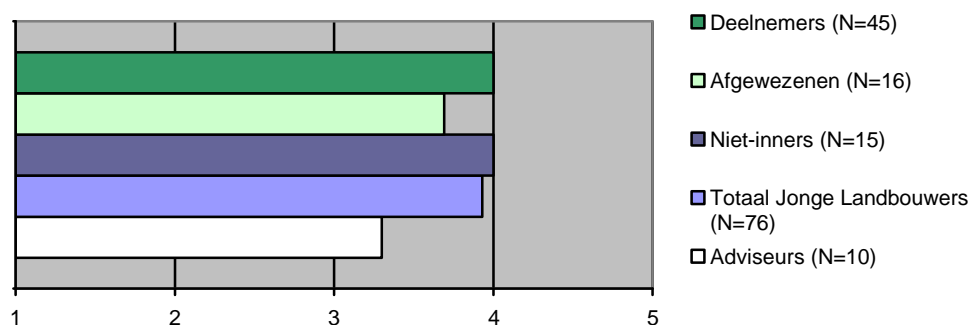
Tabel 3.7 Bekendheid voorlichtingsmateriaal bij jonge landbouwers en adviseurs

Materiaal	Deelnemers (N=45)	Afgewezenen (N=16)	Niet-inners (N=15)	Totaal (N=76)	Adviseurs (N=10)
Informatie via LNV-Loket	65%	20%	20%	47%	100%
Aanvraagformulier van DR	50%	15%	45%	42%	60%
Advertenties	40%	55%	35%	42%	10%
Persberichten	15%	10%	10%	13%	30%
Anders	5%			3%	

Let op: percentages tellen niet op tot 100% omdat meerdere antwoorden mogelijk zijn.

Vervolgens hebben we getoetst hoe verschillende typen respondenten de **kwaliteit** van het **voorlichtingsmateriaal** rondom de regeling beoordelen voor zover zij daarmee bekend zijn. Uit figuur 3.3 blijkt dat de verschillende doelgroepen van jonge agrariërs deze kwaliteit over het algemeen positief beoordelen. De adviseurs zijn hier gemiddeld wat minder positief over zonder dat dit overigens tot een negatieve score leidt. In totaal drie adviseurs beoordeelden deze kwaliteit als zeer slecht. Deze personen noemden bijvoorbeeld dat er voorheen bij elke openstelling een brochure werd verspreid en dat dit nu niet meer gebeurt. Daarnaast zou de regeling volgens deze respondenten meer via de vakliteratuur onder de aandacht van jonge agrariërs kunnen worden gebracht.

Figuur 3.3 Beoordeling kwaliteit voorlichtingsmateriaal

Legenda: 1 = zeer slecht, 2 = slecht, 3 = neutraal, 4 = goed, 5 = zeer goed

We hebben de jonge landbouwers in de gelegenheid gesteld om **verbeterpunten** aan te dragen ten aanzien van de voorlichting en communicatie rondom de regeling. Een kwart van hen (N=100) heeft dergelijke verbeterpunten naar voren gebracht. De meest genoemde verbetersuggesties waren:

- Betere voorlichting over de voorwaarden en in het bijzonder over de vestigingseis (6 keer genoemd).
- Aandacht voor de vakbekwaamheid en bereikbaarheid (van medewerkers) van DR (5 keer genoemd).
- Benader de doelgroep gericht, bijvoorbeeld direct na de overname (4 keer genoemd).

Ook in de gesprekken met **sleutelpersonen** en **vertegenwoordigers van DR** hebben we aandacht geschonken aan de bekendheid van de regeling. Daaruit is naar voren gekomen dat een ruime meerderheid van deze personen van mening is dat de regeling over het algemeen vrij goed bekend is onder jonge landbouwers. Vanuit deze gesprekken zijn dan ook geen signalen naar voren gekomen die er op duiden dat het wenselijk is om in de komende periode nieuwe activiteiten op het gebied van communicatie en voorlichting te gaan ontplooiën. Als onderbouwing hiervan is er door dit type respondenten regelmatig op gewezen dat naast DR ook brancheorganisaties zoals LTO en het NAJK de regeling onder de aandacht van hun achterban brengen.

Enkele sleutelpersonen hebben er wel voor gepleit om met name wijzigingen die in de regeling worden doorgevoerd goed te communiceren. Als concreet voorbeeld hiervan is genoemd het verplaatsen van de openstellingsperiode van de regeling naar de zomerperiode. Verder verdient in de optiek van enkele sleutelpersonen communicatie over de interpretatie van de vestigingseis nog wel de nodige aandacht. Deze personen wijzen er op dat jonge landbouwers dikwijls niet goed weten of zij aan deze eis voldoen.

3.4 Beoordeling inhoud regeling

In het vorige hoofdstuk hebben we aandacht aan de inhoud van de regeling geschonken. In deze paragraaf gaan we in op de vraag hoe de verschillende betrokken jonge landbouwers, adviseurs en kredietverstrekkers deze inhoud beoordelen. We beginnen met de bekendheid en duidelijkheid van de criteria van de regeling Jonge Landbouwers.

Daartoe hebben we de jonge landbouwers gevraagd of zij vooraf voldoende **bekend** waren **met de criteria** die golden om voor de subsidie in aanmerking te komen. Uit tabel 3.8 blijkt dat deze bekendheid over het algemeen vrij groot was. Vier op de vijf jonge landbouwers was in voldoende mate bekend met deze criteria. We zien wel dat deze bekendheid bij de afgewezenen wat lager lag. Wellicht dat dit voor enkele afgewezenen¹⁶ ook de verklaring is voor het feit dat hun aanvraag destijds afgewezen is.

Uit de tabel blijkt overigens ook dat het onbekend zijn met de criteria niet altijd een probleem hoeft te zijn voor de jonge landbouwers. Enkelen van hen hebben namelijk aangegeven dat het voor hen niet nodig was om de criteria te kennen omdat de aanvraag door een adviseur werd ingediend.

Tabel 3.8 Bekendheid criteria subsidieregeling jonge landbouwers

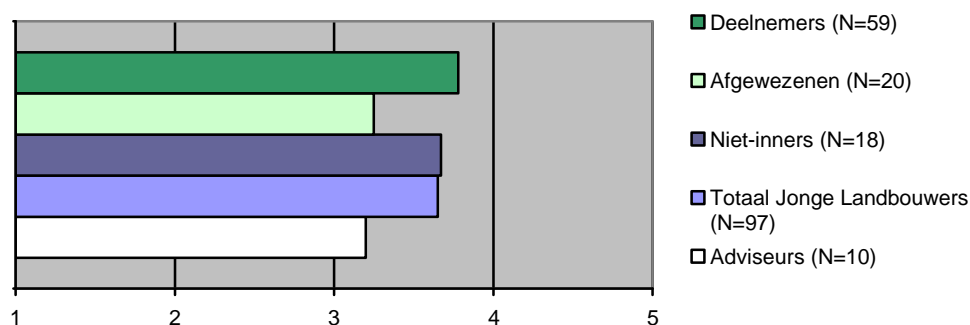
Antwoordcategorie	Deelnemers (N=60)	Afgewezenen (N=20)	Niet-inners (N=20)	Totaal (N=100)
Ja	88%	65%	90%	80%
Nee	8%	35%	0%	14%
Nee, maar wel bij externe adviseur	3%	0%	10%	7%
Totaal	100%	100%	100%	100%

Naast bekendheid hebben we ook de **duidelijkheid** van de criteria bij de verschillende respondentengroepen getoetst. De uitkomsten hiervan presenteren we in figuur 3.4. Uit deze figuur blijkt dat deze duidelijkheid door de jonge landbouwers gemiddeld als redelijk tot goed wordt beoordeeld. De afgewezen jonge landbouwers blijven wat achter vergeleken met de andere typen jonge landbouwers die in figuur 3.4 opgenomen zijn. Een nadere analyse van de uitkomsten van de afgewezen jonge landbouwers maakt duidelijk dat acht afgewezen jonge landbouwers de criteria niet duidelijk vonden. In zeven van deze gevallen werd daarbij met name gewezen op de vestigingseis die volgens deze respondenten niet duidelijk is geformuleerd. Naast deze afgewezen jonge landbouwers hebben ook drie adviseurs aangegeven dat zij de duidelijkheid van de criteria slecht vinden. Ook hier heeft deze onduidelijkheid in alle drie de gevallen met onduidelijkheid in de vestigingseis te maken.

'De criteria van de regeling zijn op zich vrij duidelijk. Het is een eenvoudige regeling die je breed mag inzetten. Aan je investeringen worden niet veel eisen gesteld. Daardoor is de regeling gebruiksvriendelijk. Alleen de vestigingseis is een gedrocht. Die is lastig te interpreteren voor de jonge boeren, maar ook voor de ambtenaren die ermee moeten werken. Ook zij weten er niet altijd goed raad mee, heb ik gemerkt.' **Een akkerbouwer**

¹⁶ Namelijk voor die afgewezenen die hun aanvraag om inhoudelijke redenen afgewezen zagen (en dus niet om budgettaire redenen).

Figuur 3.4 Duidelijkheid criteria volgens jonge landbouwers en adviseurs

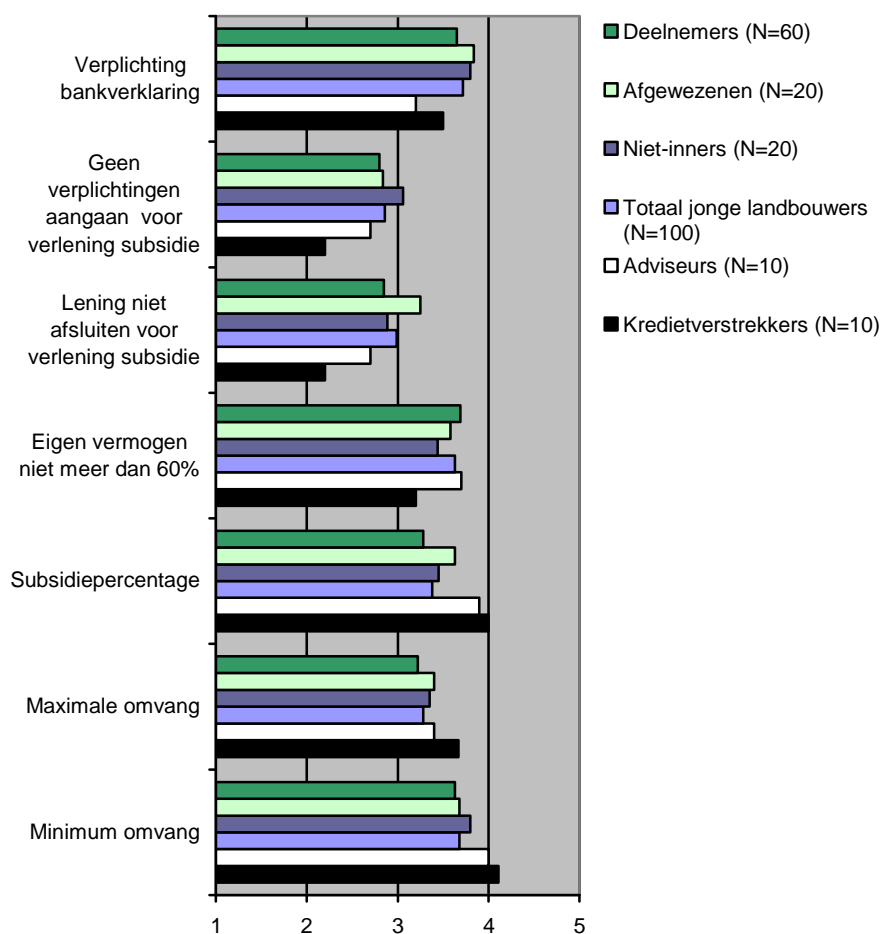

Legenda: 1 = zeer slecht, 2 = slecht, 3 = neutraal, 4 = goed, 5 = zeer goed

We hebben de respondenten gevraagd om de regeling Jonge Landbouwers op verschillende aspecten te beoordelen. In het navolgende gaan we in op deze beoordeling. Daarbij maken we onderscheid tussen financiële en overige aspecten. Bij financiële aspecten gaat het om zaken zoals het subsidiepercentage, de hoogte van het subsidiebedrag, de verplichte bankverklaring en het verbod op het aangaan van verplichtingen vóór verlening van de subsidie. Bij overige aspecten horen zaken zoals de leeftijdseis, de vestigingseis, doorlooptijden en de typen investeringen die in aanmerking komen voor subsidie.

We starten met de **beoordeling** van de **financiële aspecten**. We hebben deze aspecten aan verschillende respondentgroepen voorgelegd zoals uit figuur 3.5 blijkt.

Figuur 3.5 Beoordeling financiële aspecten regeling Jonge Landbouwers

Legenda: 1 = zeer slecht, 2 = slecht, 3 = neutraal, 4 = goed, 5 = zeer goed

Alvorens op de afzonderlijke aspecten in te gaan kan meer in algemene zin de conclusie worden getrokken dat de **patronen van beoordeling** van de financiële aspecten **vrij consistent** zijn tussen de verschillende respondentgroepen. We zien dus dat over het algemeen dezelfde financiële aspecten relatief positief dan wel negatief worden beoordeeld. In deze zin zijn de bevindingen van figuur 3.5 dus als robuust aan te merken. We zullen nu de afzonderlijke aspecten van figuur 3.5 kort de revue laten passeren.

Jonge landbouwers zijn bij het doen van een aanvraag verplicht om een **bankverklaring** aan te leveren. Over het algemeen wordt dit door jonge landbouwers niet als een probleem ervaren. Men heeft er begrip voor dat er gevraagd wordt om een bewijs dat wat zegt over de economische gezondheid van een bedrijf. Enkele adviseurs en kredietverstrekkers en een klein deel van de jonge landbouwers is minder te spreken over de verplichte bankverklaring. Deze personen noemen met name dat een bankverklaring niet zoveel zegt over het toekomstig presteren van een bedrijf. Ook wordt vanuit deze groep van respondenten naar voren gebracht dat de verplichte bankverklaring en de eis om een lening af te sluiten wat dubbelop is. Een bank zal geen lening verstrekken indien zij twijfelt aan de economische levensvatbaarheid van het betreffende agrarische bedrijf. Ten slotte heeft een vertegenwoordiger van de ING Bank

aangegeven dat zij in principe geen bankverklaringen meer afgeven vanwege de mogelijke juridische gevolgen die dit kan hebben.

Voor diverse jonge landbouwers is het **verbod** op het **aangaan** van **verplichtingen** en het verbod op het **afsluiten** van een **lening** een heikel punt. Deze aspecten worden dan ook duidelijk minder positief beoordeeld dan de andere aspecten in figuur 3.5. Dit geldt niet alleen voor de jonge agrariërs maar ook voor de banken en adviseurs. Diverse respondenten hebben er op gewezen dat jonge agrariërs dikwijls snel moeten starten met hun investering. Wachten op de subsidiebeschikking komt dan erg slecht uit. Ook komt het voor dat een investering in een bepaald seizoen gedaan moet worden. In de winter kan het bijvoorbeeld lastig zijn om een stal te bouwen en een nieuwe landbouwmachine kan direct al voor de eerstvolgende oogstperiode nodig zijn. Wachten op de verlening is dus lang niet altijd een optie. Dit verklaart voor een deel ook dat jonge landbouwers bij de regeling buiten de boot vallen doordat zij al een lening of verplichtingen zijn aangegaan.

'Wachten is nooit prettig. Soms kun je ook echt niet wachten als je een bepaalde investering snel nodig hebt of soms moet een investering in een bepaald seizoen worden gerealiseerd. Als jonge boer kun je dus eigenlijk dikwijls niet wachten op de beschikking vanuit de subsidieregeling Jonge Landbouwers. Daarom zou ik ervoor willen pleiten dat je al eerder voor eigen rekening en risico mag starten.' **Een melkveehouder**

De voorwaarde dat het **eigen vermogen niet meer dan 60%** mag zijn kan bij de verschillende typen respondenten op veel draagvlak rekenen. Een ruime meerderheid van de respondenten vindt het logisch dat de overheid geen financiële steun biedt aan dergelijke kapitaalcrachtige jonge agrariërs. Enkele jonge landbouwers, adviseurs en kredietverstrekkers plaatsen hierbij wel de kanttekening dat eigen vermogen in de agrarische sector meestal niet iets is wat 'op de bank staat' maar vaak in gebouwen en grond zit. Het gaat dus niet om liquide middelen waarmee je direct kunnen investeren.

'De hoeveelheid eigen vermogen zegt niet alles. Eigen vermogen zit in gebouwen, grond, machines, e.d. Het is dus niet iets wat je op de bank hebt staan en waarmee je kunt investeren. Je kunt er dus in directe zin niets mee. Aan de andere kant hoe hoger het eigen vermogen, hoe lager de rentelasten en ook hoe eenvoudiger het is om financiering binnen te halen.' **Een akkerbouwer**

Het **subsidiepercentage** bedroeg in de periode 2005 tot en met 2009 20%. Vanaf de openstelling van 2010 is dit verhoogd naar 25%. Over dit percentage zijn de jonge landbouwers over het algemeen redelijk tevreden. De tevredenheid over het subsidiepercentage is bij de adviseurs en kredietverstrekkers nog wat groter dan bij de jonge landbouwers. Dit heeft vooral te maken met het feit dat dit type respondenten van mening is dat het subsidiepercentage voor een gezond ondernemerschap niet te hoog mag zijn.

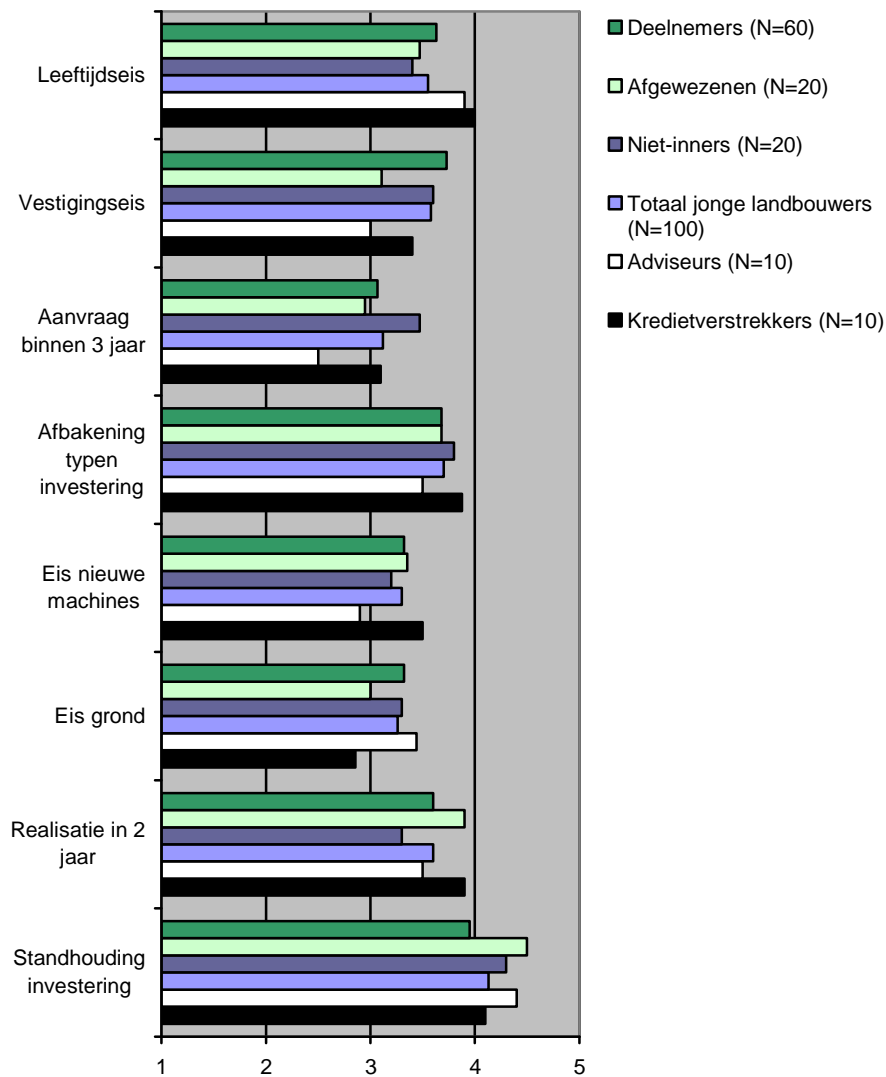
De voorwaarde van de **maximale investeringsomvang van 100.000 euro** levert

wisselende reacties op. Bij een deel van de investeringen zoals de aanschaf van een tractor of een melkmachine is dit een reëel bedrag. Echter, bij bijvoorbeeld stallen- of kassenbouw loopt het totale project vaak in de tonnen of zelfs enkele miljoenen. In deze gevallen moet een deel van het totale investeringsproject – met een omvang van circa 100.000 euro – worden ‘geknipt’ zodat voor dit onderdeel subsidie in het kader van de subsidieregeling Jonge Landbouwers aangevraagd kan worden. Vervolgens moet dit onderdeel dan ook in administratieve zin als een separaat investeringsproject worden behandeld zoals we in hoofdstuk 2 al beschreven hebben. Diverse jonge agrariërs waarvoor dit gold – maar ook hun adviseurs – hebben echter aangegeven dat dit wel gepaard is gegaan met extra administratieve rompslomp. Voor deze jonge agrariërs ontstond er daardoor als het ware een (kleiner) investeringsproject binnen een (groter) investeringsproject. Voor dit kleinere investeringsproject moest separaat een lening worden afgesloten, specifieke opdrachten aan aannemers of andere toeleveranciers worden verleend, afzonderlijk worden gedeclareerd door aannemers of andere toeleveranciers, enzovoort. Dit werkt ook fouten in de hand omdat jonge agrariërs dit niet altijd en continu bewaken.

Voor de **minimale omvang van de subsidie** van 5.000 euro bestaat duidelijk veel draagvlak bij de verschillende typen respondenten. Er bestaat (dus) begrip voor het feit dat bij te kleine subsidiebedragen de uitvoeringskosten relatief gezien te hoog worden.

Naast financiële aspecten hebben we ook een aantal andere **inhoudelijke aspecten** van de regeling aan verschillende typen respondenten voorgelegd. In figuur 3.6 hebben we deze aspecten opgenomen alsmede de beoordeling daarvan.

Figuur 3.6 Beoordeling overige voorwaarden subsidieregeling Jonge Landbouwers

Legenda: 1 = zeer slecht, 2 = slecht, 3 = neutraal, 4 = goed, 5 = zeer goed

We zien allereerst dat er ook bij deze aspecten sprake is van een **vrij consistente beoordeling** vanuit de verschillende typen respondentgroepen. Verder blijkt dat vrijwel alle aspecten die in figuur 3.6 opgenomen zijn redelijk positief gewaardeerd worden. Relatief gezien zijn de respondenten het meest kritisch over de eis dat de aanvraag binnen 3 jaar na overname ingediend moet worden. Daarna volgen de aspecten die betrekking hebben op de eis dat bij machines alleen nieuwe machines voor subsidiëring in aanmerking komen en het feit dat maar 10% van de investeringen betrekking mag hebben op grondverwerving. We gaan nu kort in op de afzonderlijke aspecten.

Aan het verkrijgen van de subsidie is een **leeftijdslimiet** verbonden. Jonge landbouwers moeten jonger dan veertig jaar zijn. Er bestaat over het algemeen wel begrip voor deze leeftijdseis. Dit wordt vanuit de respondenten vooral onderbouwd door te wijzen op het feit dat de regeling immers bedoeld is om jonge landbouwers te ondersteunen. Enkele jonge landbouwers hebben wel aangegeven dat de leeftijdseis wat hen betreft wat

opgerekt zou mogen worden. Als argument hiervoor gaven deze respondenten vooral aan dat het overnemen van een agrarisch bedrijf financieel steeds lastiger wordt. Hierdoor kunnen (jonge) agrariërs op steeds latere leeftijd het bedrijf overnemen. Daarnaast pleiten enkele respondenten – zowel jonge agrariërs als vertegenwoordigers van banken en adviseurs – er voor om niet de leeftijd van de ondernemer maar het moment van overname als ijkpunt te nemen. Dit zou dan inhouden dat er bijvoorbeeld drie jaar na overname (of opzet) van een bedrijf een subsidieaanvraag ingediend mag worden.

'Agrarische bedrijven worden steeds groter van omvang. Daarnaast is de wet- en regelgeving rond de bedrijfsoverdracht strenger geworden in die zin dat ouders voorheen hun kinderen nog wel mochten matsen. Dat kan nu niet echt meer. De jonge boer moet het bedrijf echt over kopen en krijgt het niet cadeau. Daarnaast speelt dat broers en zussen tegenwoordig ook vaker hun deel willen hebben. Door dit alles is bedrijfsovername moeilijker geworden en wordt dit overnamemoment steeds meer uitgesteld. Ik zou er dan ook voor willen pleiten om de leeftijdsgrens wat op te rekken.' **Een melkveehouder**

Over de **vestigingseis** lopen de meningen enigszins uiteen. De deelnemers, niet-inners en de vertegenwoordigers van de banken zijn over het algemeen redelijk positief over het hanteren van deze eis. Daarbij wordt er door deze personen vooral op gewezen dat zolang de ouders nog in het bedrijf zitten de financiële lasten meestal aanmerkelijk minder zwaar uitvallen en de investeringsruimte dus groter is dan direct na een overname. Bij de afgewezen jonge landbouwers en de adviseurs bestaat daarentegen wat minder begrip voor het hanteren van de vestigingseis. Dit laat zich ook verklaren door het feit dat uit de rapportages van DR blijkt dat de vestigingseis vaak een struikelblok is en voor een aanzienlijk deel van de afwijzingen verantwoordelijk is.

Overigens dient opgemerkt te worden dat, zoals ook uit de gesprekken met vertegenwoordigers van DR gebleken is, het **hanteren** van de **vestigingseis in de praktijk vaak lastig is**. Bij het hanteren daarvan wordt gekeken naar het juridische eigendom van grond en gebouwen. Deze moeten op naam staan van de jonge landbouwer. In de praktijk kan echter sprake zijn van ingewikkelde constructies van holdings en BV's, waardoor onduidelijk is wie nu werkelijk de eigenaar van het onroerend goed is. Daarnaast kan het moment van vestiging lastig te bepalen zijn. Wanneer een jonge landbouwer langere tijd samen met zijn ouders het bedrijf heeft gevoerd kan deze persoon al geleidelijk aan een deel van de grond en/of gebouwen op naam krijgen staan. De vraag rijst dan wanneer – op welk moment – het bedrijf precies overgenomen is. In de afgelopen jaren is er door diverse jonge agrariërs dan ook bezwaar gemaakt over de beoordeling van DR daar waar het gaat om het moment van vestiging.

'Een jonge landbouwer zit vaak met zijn vader in maatschap voordat hij zelf het bedrijf op naam krijgt. Soms staat een deel van de grond ook al op naam van de zoon. In de meeste gevallen gaat het slechts om enkele hectaren. Toch is het in dit soort situaties lastig om te bepalen wanneer de jonge boer gestart is. Dat heeft er toe geleid dat er best een aantal aanvragen zijn geweest die eerst zijn afgewezen en na een bezwaarschrift alsnog werden goedgekeurd. Dat is voor de jonge boer maar ook voor Dienst Regelingen niet wenselijk. Het zou dus beter zijn als

De subsidie is bedoeld om de dip in investeringen na de bedrijfsovername te verzachten. Jonge landbouwers kunnen daarom tot uiterlijk **drie jaar na de bedrijfsovername** hun aanvraag voor de regeling indienen. De jonge landbouwers zijn hier gematigd tevreden over. Een deel van de jonge landbouwers, maar met name een aantal adviseurs, pleiten voor een verruiming van deze periode. Deze personen wijzen er op dat de overname zodanig kostbaar kan zijn dat jonge agrariërs niet binnen drie jaar al kunnen investeren.

In de regeling is afgebakend welke **typen investeringen** voor subsidiëring in aanmerking komen. Deze afbakening is echter vrij ruim. Zo kan het gaan om investeringen in gebouwen, kassen, machines, installaties, plantmateriaal, grondverwerving en –verbetering. Uit figuur 3.6 blijkt dat deze brede insteek positief wordt gewaardeerd door alle typen respondenten. Er komen uit de evaluatie dan ook geen duidelijke signalen naar voren die er op duiden dat bepaalde typen investeringen ‘gemist’ worden in de regeling.

Investeringen in machines en grond zijn echter wel aan beperkingen gebonden. Wat betreft machines mag alleen voor **nieuwe machines** gekozen worden. Deze regel is door de Europese Commissie ingesteld om vormen van fraude bij aankoop of doorverkoop van tweedehands machines te voorkomen. Enerzijds is hier begrip voor. Anderzijds kan investeren in tweedehands machines voor jonge landbouwers die net een overname achter de rug hebben een interessantere optie zijn dan investeren in nieuwe machines. Een derde deel van de geraadpleegde jonge landbouwers pleit er dan ook voor om de eis ten aanzien van nieuwe machines los te laten en onder restricties ook tweedehands machines toe te staan.

‘De subsidieregeling is bedoeld voor jonge landbouwers die zwaar gefinancierd zijn. Doordat deze jonge boeren veel vreemd vermogen in het bedrijf hebben is het voor hen lastig om investeringen te plegen. Het is daarom vreemd dat er perse investeringen in nieuwe machines worden verwacht en dat investeringen in tweedehands machines zijn uitgesloten. De categorie tweedehands machines is eerder bereikbaar voor jonge boeren.’ Een melkveehouder

De subsidieregeling mag gebruikt worden voor de aankoop van **grond**. Deze investeringscategorie is echter wel sterk ingeperkt: slechts 10% van de totale investering mag worden gebruikt voor de verwerving van grond. Ruim een kwart van de jonge landbouwers zou dit percentage graag opgerekt zien of zelfs in zijn geheel willen schrappen. Dit verklaart ook dat dit aspect in figuur 3.6 relatief gezien tot de minst gewaardeerde aspecten behoort.

Twee jaar nadat de jonge landbouwer de subsidie verleend heeft gekregen, moet deze het **investeringsproject** hebben **afgerond** en het verzoek tot vaststelling hebben ingediend¹⁷. De meeste jonge landbouwers zijn tevreden over deze termijn. Een vijfde deel van de jonge landbouwers vindt deze periode toch wat krap. Deze personen geven aan dat bij nieuwbouw of verbouw van stallen of kassen een termijn van twee jaar (te) kort kan zijn. Voor dergelijke investeringen is vaak een bouw- en/of milieuvergunning benodigd wat gepaard kan gaan met de nodige doorlooptijd. Bij bestemmingsplanwijzigingen of bezwaren vanuit omwonenden kan het verkrijgen van de benodigde vergunningen zelfs enkele jaren in beslag nemen. Binnen de groep van jonge agrariërs zijn met name de niet-inners het minst positief over de termijn van 2 jaar voor het realiseren van investeringen. Later in deze rapportage zullen we nog zien dat dit ook verklaarbaar is vanwege het feit dat een deel van deze respondenten tegen de zojuist geschetste problematiek aangelopen is.

Ten slotte wordt van de jonge landbouwers verwacht dat zij na de realisatie van hun **investering** deze nog **minimaal vijf jaar** op het bedrijf **standhoudt**. Voor deze voorwaarde van de regeling bestaat bij alle doelgroepen draagvlak.

Zwaluwstaarten van instrumentarium

We hebben de geraadpleegde deelnemers gevraagd of zij de subsidieregeling Jonge Landbouwers ook 'gecombineerd' hebben met andere instrumenten. Met andere instrumenten bedoelen we dan subsidieregelingen of fiscale instrumenten vanuit de EU, het Rijk en/of de provincies. Bijna 20% (elf respondenten) van de deelnemers heeft aangegeven dat zij inderdaad dergelijke 'combinaties' gemaakt hebben. De overige deelnemers gaven aan dat zij dat niet gedaan hebben of dat zij dat niet wisten. Dit laatste is overigens ook niet echt verwonderlijk omdat een belangrijk deel van de (jonge) agrariërs wat de financiële aspecten van de bedrijfsvoering betreft sterk leunt op hun financiële adviseur of 'boekhouder'.

Bij de elf deelnemers die aangaven dat zij wisten dat bij hun investeringsproject de regeling Jonge Landbouwers gecombineerd was met andere instrumenten hebben we vervolgens nog twee vormen van combinaties onderscheiden. Enerzijds kan het zijn dat voor hetzelfde (onderdeel van het) investeringsproject, waarvoor ondersteuning vanuit de regeling Jonge Landbouwers is verkregen, ook andere instrumenten benut zijn. Hierbij merken we overigens op dat het bij de regeling Jonge Landbouwers – voor het (onderdeel) van het investeringsproject dat voor de regeling ingediend wordt – niet toegestaan is om ook gebruik te maken van andere subsidies¹⁸. Wel mag daarbij gebruik gemaakt worden van fiscale instrumenten zoals die in tabel 3.9 opgenomen zijn. Anderzijds kan het zijn dat voor andere onderdelen van het totale investeringsproject – dus onderdelen die niet voor de regeling Jonge Landbouwers ingediend zijn – gebruik gemaakt is van andere instrumenten.

In tabel 3.9 geven we de resultaten weer. We zien daaruit dat alle elf respondenten

¹⁷ De deelnemers uit 2009 hebben iets meer tijd gekregen. In dat jaar was de openstelling in de juni-juli en wordt van de deelnemers verwacht dat het verzoek tot vaststelling in september 2011 binnen is.

¹⁸ Bijvoorbeeld subsidies voor luchtwassystemen of voor duurzame stallen.

binnen deze groep – naast de regeling Jonge Landbouwers – ook andere instrumenten benut hebben voor (het onderdeel van) het investeringsproject dat voor de regeling ingediend is. Negen van deze respondenten hebben daarnaast bij andere onderdelen van het totale investeringsproject gebruik gemaakt van andere instrumenten (dan de regeling Jonge Landbouwers).

Uit de tabel blijkt verder dat het met name om een **combinatie met fiscale instrumenten** gaat. Met de Vamil en de Milieu Investeringsaftrek (MIA) kan een jonge agrariër een fiscale korting krijgen bij investeringen die milieuvriendelijk(er) zijn. Met de Energie Investeringsaftrek (EIA) kan een jonge landbouwer een dergelijke korting krijgen bij investeringen die bijdragen aan een vermindering van het energiegebruik. De Kleinschaligheidsaftrek (KIA) is alleen van toepassing bij kleinschalige investeringen. De jonge landbouwer betaalt met inzet van KIA over kleinere investeringen minder belasting.

Tabel 3.9 Combinatie subsidieregeling Jonge Landbouwers met andere instrumenten

Andere instrumenten	Hetzelfde onderdeel (N=11)	Andere onderdelen (N=9)
Vamil	55%	44%
EIA	45%	44%
MIA	55%	56%
KIA	18%	11%
Andere EL&I-instrumenten	9%	0%

Let op: percentages tellen niet op tot 100% omdat meerdere antwoorden mogelijk zijn.

We hebben ook aan de **adviseurs** en **kredietverstrekkers** gevraagd in hoeverre de subsidieregeling voor jonge landbouwers met andere instrumenten wordt gecombineerd. Negen van de tien adviseurs hebben aangegeven dat combinatie van instrumenten regelmatig voorkomt en dat het dan met name een combinatie met fiscale instrumenten betreft. Zes van de tien kredietverstrekkers hebben dit kunnen bevestigen. De overige vier geraadpleegde bancaire vertegenwoordigers konden deze vraag niet beantwoorden. De resultaten van de raadpleging onder adviseurs en kredietverstrekkers bevestigen dus in grote lijnen de bevindingen onder de jonge agariërs zoals die in tabel 3.9 gepresenteerd zijn.

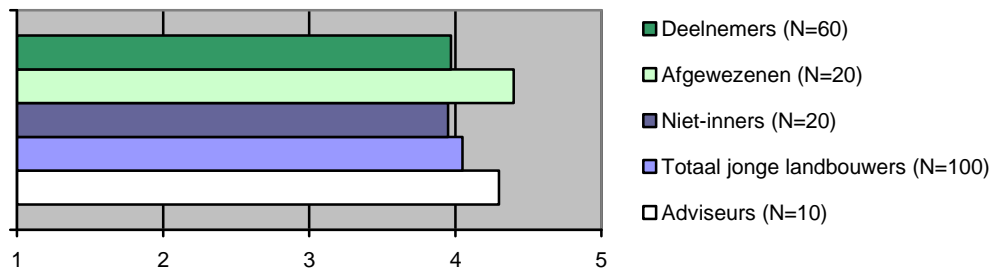
3.5 Bancaire aspecten

In deze paragraaf staan enkele bancaire aspecten van de regeling Jonge Landbouwers centraal. We beschouwen daarbij respectievelijk de bankverklaring en de lening.

Bankverklaring

Eerder in de evaluatie is al aan bod gekomen dat jonge landbouwers verplicht zijn om bij de aanvraag een bankverklaring (van economische gezondheid) te voegen. We hebben hen gevraagd of het lastig is om zo'n bankverklaring te verkrijgen. Uit figuur 3.7 blijkt dat dit over het algemeen geen knelpunten opgeleverd heeft.

Figuur 3.7 Mate waarin het lastig was om bankverklaring te verkrijgen

Legenda: 5 = zeer eenvoudig, 4 = eenvoudig, 3 = niet lastig, maar ook niet eenvoudig, 2 = lastig, 1 = zeer lastig

Verder hebben we ook de geraadpleegde (tien) **vertegenwoordigers van banken** enkele specifieke vragen gesteld rondom de benodigde bankverklaring. Allereerst hebben we hen gevraagd wat zij vinden van de verplichting dat jonge landbouwers een bankverklaring moeten overleggen. Zes van hen waren hier positief over. Deze personen noemden met name dat de bankverklaring toch als een soort voorselectie fungeert waarmee de overheid zicht kan krijgen op de economische situatie van de aanvrager. De overige vier vertegenwoordigers van banken waren minder te spreken over nut en meerwaarde van een bankverklaring. Zij zien de bankverklaring als een doublure omdat de jonge landbouwer voor de subsidie ook nog een lening bij de bank moet zien te verkrijgen. Bovendien, zo gaven deze personen aan, zegt het verkrijgen van een lening veel meer over de economische gezondheid van een bedrijf dan een bankverklaring.

Verder hebben we de vertegenwoordigers van banken een aantal **stellingen** voorgelegd. In tabel 3.10 presenteren we de reactie van de banken op deze stellingen. Daaruit blijkt dat de meningen over het merendeel van de stellingen uiteenlopen. Wel is bijna iedereen het er over eens dat een bankverklaring nog niets zegt over het feit of een bank later in het proces al dan niet een lening zal verstrekken.

Tabel 3.10 Stellingen ten aanzien van de bankverklaring (N=10)

Stelling	Eens	Oneens	Weet niet	Totaal
Een bankverklaring zegt niet zoveel	40%	60%	0%	100%
Er wordt door partijen teveel en te vaak om een bankverklaring gevraagd	50%	50%	0%	100%
De wenselijke tekst van bankverklaringen vanuit de overheid is steeds wisselend en dat is lastig voor ons als bank	40%	60%	0%	100%
Het afgeven van een bankverklaring wil niet zeggen dat wij als bank ook daadwerkelijk een lening zullen verstrekken	90%	10%	0%	100%
Het is dubbelop om enerzijds een bankverklaring te vragen en anderzijds te eisen dat een aanvrager ook een bancaire lening afsluit t.b.v. de subsidie	40%	60%	0%	100%
Als bank moet je in een bankverklaring uitspraken doen over de toekomst van een agrarisch bedrijf die eigenlijk niet in te schatten valt	50%	50%	0%	100%
Een bankverklaring is ook wat riskant vanwege mogelijke juridische consequenties voor ons als kredietverstrekker	20%	50%	30%	100%
Het afgeven van bankverklaringen vormt voor banken een last omdat de kosten hoger zijn dan de opbrengsten	30%	60%	10%	100%

Gemiddeld kost het een bank ongeveer een half uur tijd om een bankverklaring op te stellen. Enkele banken gaan hiervoor een gesprek aan met de ondernemer. In deze gevallen kost het dus wel wat meer tijd. Het feitelijke opstellen van de bankverklaring zelf kost nauwelijks tijd omdat het in feite neerkomt op het ondertekenen van een standaardformulier. De tijd gaat dan ook met name zitten in het beoordelen van de financiële gegevens van het betreffende bedrijf. Alleen bij twijfelgevallen kan dit wat meer tijd vergen. Geen van de geraadpleegde banken brengt voor het opstellen van een bankverklaring kosten in rekening.

'De waarde van een bankverklaring zit voor LNV in het inzicht krijgen in de financiële situatie van de aanvrager. Een bank zelf heeft niet direct iets aan het verstrekken van een bankverklaring. Het voordeel van het verstrekken van een bankverklaring voor mij als bankier is dat ik weer even contact heb met de ondernemer en zo op de hoogte van zijn plannen blijf.'

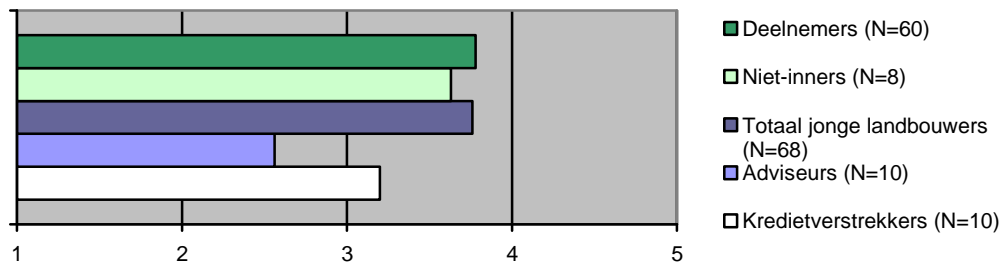
Een vertegenwoordiger van een bank

Zeven van de tien vertegenwoordigers van de banken hebben wel eens geweigerd een bankverklaring af te geven voor de regeling Jonge Landbouwers. Dit omdat de betreffende bedrijven na bestudering van de cijfers hiervoor financieel niet gezond genoeg werden bevonden.

Lening

Voor het verkrijgen van de subsidie is het noodzakelijk dat de jonge agrariër, na het verkrijgen van de subsidiebeschikking, een **lening bij een bank afsluit**. Deze lening dient dus zo groot te zijn als de hoogte van het investeringsproject dat voor de subsidieregeling Jonge Landbouwers is ingediend. De jonge landbouwer moet dus eerst het totale bedrag lenen en kan na afloop – bij de vaststelling – een deel van dit bedrag in de vorm van een subsidie ‘teruggestort’ krijgen. Uit figuur 3.8 blijkt dat het verkrijgen van een lening overall gezien iets lastiger is dan het verkrijgen van een bankverklaring. Echter, ook hier duiden de resultaten er op dat er gemiddeld gezien bij de geraadpleegde deelnemers geen sprake is geweest van belangrijke knelpunten. Met name de adviseurs zijn hierover wat somberder dan de deelnemers. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat adviseurs relatief meer ingezet worden in moeilijke gevallen.

Figuur 3.8 Mate waarin het lastig was om een bancaire lening te verkrijgen

Legenda: 5 = zeer eenvoudig, 4 = eenvoudig, 3 = niet lastig, maar ook niet eenvoudig, 2 = lastig, 1 = zeer lastig

In de gesprekken met de kredietverstrekkers hebben we nog wat verder doorgevraagd over het verstrekken van de lening en eventuele knelpunten die zich daarbij voordoen. Geen van de bancaire vertegenwoordigers signaleerde daarbij specifieke knelpunten. De helft van de kredietverstrekkers heeft wel eens een lening geweigerd in het kader van de regeling omdat het betreffende bedrijf niet financieel gezond was. Dit wordt echter niet als een specifiek knelpunt van de regeling Jonge Landbouwers gezien. Ook los van deze regeling worden kredieten soms geweigerd aan jonge agrariërs.

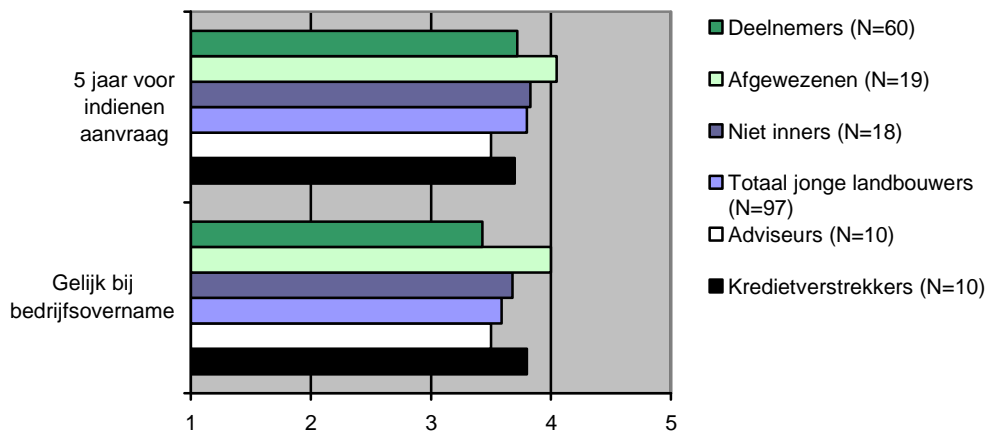
Zoals in het voorgaande al aan bod is gekomen, komt het in de praktijk nog wel eens voor dat een **lening te vroeg** wordt afgesloten waardoor een jonge landbouwer geen beroep kan doen op de subsidie. Een lening mag pas worden aangegaan nadat de subsidie is verleend. We hebben de kredietverstrekkers gevraagd hoe het komt dat leningen te vroeg worden afgesloten. Zij hebben hiervoor de volgende redenen genoemd:

- Jonge agrariërs kunnen niet wachten op verlening van subsidie: vier keer genoemd.
- Jonge agrariërs zijn onvoldoende op de hoogte van de criteria: vier keer genoemd.
- Jonge agrariërs hebben er niet bij stil gestaan bij dit criterium (vergeten): drie keer genoemd.

3.6 Toekomst van de regeling Jonge Landbouwers

Met het oog op de toekomst hebben we de jonge landbouwers, adviseurs en kredietverstrekkers een aantal vragen gesteld over eventuele wijzigingen in de regeling. In de eerste plaats hebben we de respondenten gevraagd hoe zij aankijken tegen een mogelijke **verlening** van de termijn van **drie naar vijf jaar** na de bedrijfsovername. Daarnaast hebben we de respondenten de vraag voorgelegd in hoeverre het een meerwaarde zou hebben indien de subsidie niet pas na de bedrijfsovername maar eventueel ook voor de bedrijfsovername zelf ingezet zou mogen worden. We hebben deze vragen gesteld omdat zij als mogelijke verbeterpunten voor de regeling vanuit de gesprekken met sleutelpersonen naar voren zijn gekomen. In figuur 3.9 presenteren we de uitkomsten.

Figuur 3.9 Inzet subsidie

Legenda: 5 = zeer goed, 4 = goed, 3 = neutraal, 2 = slecht, 1 = zeer slecht

Uit de figuur blijkt dat de respondenten gemiddeld genomen positief staan tegenover een verruiming van de aanvraag van drie jaar naar vijf jaar na bedrijfsovername. De belangrijkste reden voor deze positieve beoordeling is dat jonge agrariërs vanwege de hoge overnamesom soms niet in staat zijn om binnen drie jaar na overname al significante investeringen te plegen.

‘Drie jaar na de bedrijfsovername was voor mij erg kort dag. Voor de overname was ik net zwaar gefinancierd door de bank. Je hebt dan iets meer tijd nodig om wat lucht te krijgen voor een nieuwe investering. Het zou daarom van mij wel wat verruimd mogen worden.’ **Een akkerbouwer**

Ook de suggestie om de subsidie in te zetten voor de bedrijfsovername wordt vrij positief gewaardeerd door de verschillende typen respondenten. Als onderbouwing hiervoor wordt met name aangedragen dat hiermee de financieringslasten gedrukt kunnen worden zodat daarmee vervolgens ook weer meer investeringsruimte wordt gecreëerd.

Een gevaar van de zojuist genoemde verandering kan zijn dat de subsidie dan wegvloeit – via een hogere overnamesom – naar de verkopende partij. Daarom hebben we de 67 jonge landbouwers, die aangaven dat zij deze verandering een goed idee vonden, gevraagd of dit in hun optiek voorkomen kan worden. In tabel 3.11 presenteren we hun reactie. We hebben in deze tabel ook de visie van de adviseurs en kredietverstrekkers ten aanzien van dit punt meegenomen.

Tabel 3.11 Mate waarin te voorkomen is dat subsidie wegvloeit naar verkopende partij

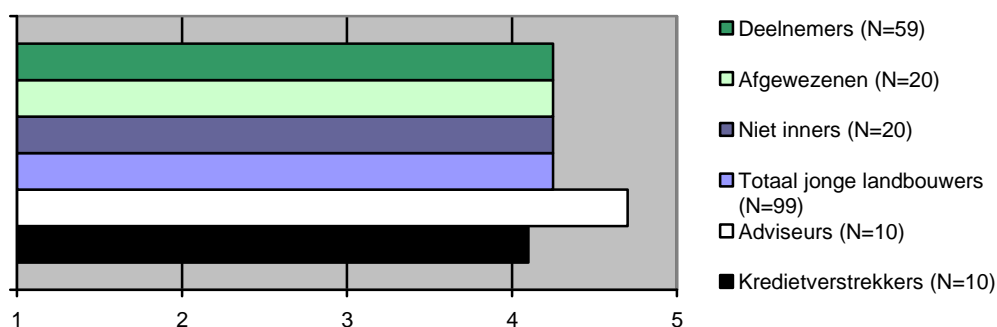
Antwoordcategorie	Jonge landbouwers (N=67)	Adviseurs (N=7)	Kredietverstrekkers (N=8)
Is te voorkomen	48%	71%	63%
Kan niet voorkomen worden	24%	14%	25%
Weet niet	28%	14%	13%
Totaal	100%	99%	101%

Uit de resultaten blijkt dat een ruime meerderheid van de respondenten kansen ziet om te voorkomen dat de subsidie wegvloeit naar de verkopende partij. Daarvoor zijn de volgende suggesties gedaan:

- Heldere voorwaarden stellen over waar de middelen bij de overname voor gebruikt mogen worden: 17 keer genoemd.
- Jonge landbouwers verantwoording laten afleggen over waar zij de subsidie aan hebben besteed zodat gecontroleerd kan worden of de subsidie daadwerkelijk benut is voor een investering in het bedrijf: 14 keer genoemd.
- Waarde van onroerende goederen door taxateur vast laten stellen zodat daar niet teveel voor kan worden betaald: 7 keer genoemd.
- Controles door AID laten uitvoeren of middelen in het bedrijf gestoken zijn: 2 keer genoemd.
- Subsidie gebruiken voor overige kosten die bij een bedrijfsovername komen kijken, zoals rekeningen van notaris, fiscalist, taxateur, boekhouder en adviseur: 1 keer genoemd.

Aan de jonge landbouwers, adviseurs en kredietverstrekkers is de vraag voorgelegd hoe belangrijk zij het vinden dat de **regeling** ook **in de toekomst blijft bestaan**. Figuur 3.10 maakt duidelijk dat alle respondentgroepen dit belangrijk achten.

Figuur 3.10 Belang voortbestaan subsidieregeling Jonge Landbouwers

Legenda: 5 = zeer belangrijk, 4 = belangrijk, 3 = neutraal, 2 = onbelangrijk, 1 = zeer onbelangrijk

We hebben de jonge landbouwers, adviseurs en kredietverstrekkers verder gevraagd welke **inhoudelijke aanpassingen** zij naar de toekomst graag doorgevoerd zouden willen zien in de regeling. Suggesties die hierbij door minstens vijf respondenten zijn gedaan zijn:

- Toestaan om eerder te mogen starten voor eigen rekening en risico: 34 keer genoemd.
- Maximaal bedrag subsidie en investering omhoog: 16 keer genoemd.
- Versoepeling vestigingseis (met name ook vanuit de maatschap met ouders mogen deelnemen): 14 keer genoemd.
- Subsidie mogen aanwenden voor tweedehands machines en installaties: 12 keer genoemd.
- Meer tijd voor de realisatie van de investering: 12 keer genoemd.
- Hoger subsidiepercentage: 8 keer genoemd.
- Periode om aan te mogen vragen oprekken: 8 keer genoemd.
- Toestaan om te mogen schuiven tussen investeringscategorieën: 7 keer genoemd.
- Verruiming of schrapping van de leeftijdseis (naar 45 jaar, alle starters e.d.): 6 keer genoemd.
- Niet persé hoeven te lenen: 6 keer genoemd.
- Meer grond (nu 10%): 5 keer genoemd.

De subsidieregeling Jonge Landbouwers is bedoeld om te voorkomen dat er direct na de bedrijfsovername een dip in de investeringen optreedt. We hebben de jonge landbouwers gevraagd of zij **alternatieve instrumenten of methoden** zouden weten om dit te realiseren. Een vijfde deel van de jonge landbouwers (N=100) wist hier suggesties voor aan te dragen. Daar zijn met name een tweetal typen suggesties gedaan. In de eerste plaats worden fiscale maatregelen voorgesteld waardoor jonge landbouwers bij een overname minder belasting hoeven te betalen. In de tweede plaats wordt gedacht aan (extra) borgstellingen vanuit de overheid zodat banken 'over de streep kunnen worden getrokken' indien jonge agrariërs na de bedrijfsovername direct aanzienlijke investeringen willen plegen.

4. ORGANISATIE EN UITVOERING

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk bespreken we verschillende onderdelen van de organisatie en uitvoering van de subsidieregeling Jonge Landbouwers. We staan daartoe in paragraaf 4.2 allereerst stil bij de aanvraag- en beoordelingsprocedure. In paragraaf 4.3 gaan we kort in op de ervaringen van jonge landbouwers met afwijzingen van hun aanvraag. Vervolgens beschouwen we in paragraaf 4.4 specifiek de vaststellingsprocedure. In paragraaf 4.5 zoomen we in op de beoordeling van de dienstverlening door DR. In paragraaf 4.6 komt het thema 'bezwaarschriften' aan bod. We ronden dit hoofdstuk af met paragraaf 4.7 waarin we aandacht zullen schenken aan de uitvoering van de investeringsprojecten.

4.2 Aanvraag- en beoordelingsprocedure

Voor het verkrijgen van subsidie uit de regeling dienen jonge landbouwers allereerst een aanvraag in te dienen. Daarbij dient de aanvrager onder andere informatie te verstrekken over zijn of haar bedrijf en over de beoogde investering waarvoor de subsidie bestemd is. In het navolgende beschouwen we verschillende aspecten van de aanvraag- en beoordelingsprocedure.

We hebben de jonge landbouwers allereerst gevraagd of van te voren **voldoende duidelijk** was hoe deze **procedure** zou verlopen. Uit tabel 4.1 blijkt dat dit voor een ruime meerderheid van de respondenten het geval was.

Tabel 4.1 Duidelijkheid aanvraag- en beoordelingsprocedure

Antwoordcategorie	Deelnemers (N=60)	Afgewezenen (N=20)	Niet -inners (N=20)	Totaal (N=100)
Ja	82%	75%	80%	80%
Nee	12%	15%		10%
Nee, maar dat was ook niet nodig, want de aanvraag verliep via externe partij	7%	10%	15%	9%
Weet niet			5%	1%
Totaal	100%	100%	100%	100%

Voor ongeveer één op de vijf jonge agrariërs was de aanvraag- en beoordelingsprocedure niet voldoende duidelijk. Voor de helft van deze groep was dit echter ook niet echt een knelpunt omdat zij de aanvraag niet zelf verzorgd hebben maar dit door een externe partij hebben laten doen. Per saldo heeft dus één op tien jonge agrariërs wel te maken gehad met onduidelijkheden in deze procedure die zij zelf hebben moeten oplossen. We hebben deze (tien) respondenten gevraagd wat voor hen dan niet duidelijk was in de aanvraag- en beoordelingsprocedure. Daarbij zijn de volgende punten

naar voren gebracht:

- Vestigingseis niet duidelijk gedefinieerd: 3 keer genoemd.
- Dat er voor de investering een lening bij een bank moet worden afgesloten: 2 keer genoemd.
- Dat een bankverklaring (van economische gezondheid) nodig is: 1 keer genoemd.
- Vanaf welk moment verplichtingen aangegaan mogen worden: 1 keer genoemd.
- Dat schuiven tussen investeringscategorieën niet mag: 1 keer genoemd.

Vijf van deze jonge landbouwers hebben aangegeven dat zij er daadwerkelijk last van hebben gehad dat de aanvraag- en beoordelingsprocedure niet duidelijk was. In de optiek van twee van deze respondenten heeft dit er toe geleid dat hun aanvraag destijds afgewezen is. Bij één respondent resulteerde dit in een vertraging in de uitvoering van het investeringsproject, bij één respondent tot behoorlijke meerkosten terwijl één respondent aangegeven heeft dat hij daardoor minder subsidie had gekregen dan aangevraagd was.

Verder hebben we de jonge landbouwers gevraagd of zij zelf het initiatief hebben genomen om een aanvraag in te dienen of dat zij daartoe door anderen zijn aangezet. Uit tabel 4.2 blijkt dat jonge landbouwers veelal zelf de initiatiefnemer zijn geweest. In een beperkt aantal gevallen is dat de boekhouder/het administratiekantoor geweest.

Tabel 4.2 Initiatief subsidieaanvraag

Initiatiefnemer	Deelnemers (N=60)	Afgewezenen (N=20)	Niet-inners (N=20)	Totaal (N=100)
Ik/wij zelf als bedrijf	83%	90%	75%	84%
Onze boekhouder/ administratiekantoor	17%	10%	25%	16%
Totaal	100%	100%	100%	100%

Het verzorgen van een aanvraag voor subsidieregelingen is geen dagelijkse kosten voor (jonge) agrariërs. Een deel van de agrariërs besteedt dit type werkzaamheden dan ook uit. Om zicht te krijgen op de vraag in hoeverre hiervan ook sprake is bij de regeling Jonge Landbouwers zijn we bij de jonge landbouwers nagegaan of zij de **aanvraag zelf** hebben **verzorgd** of dat zij daarvoor een **externe partij** hebben ingeschakeld. Uit tabel 4.3 blijkt dat ruim de helft van de jonge landbouwers een beroep op een externe partij heeft gedaan. In de meeste van deze gevallen wordt de aanvraag dan volledig door de externe partij verzorgd. In een klein aantal gevallen komt de aanvraag in samenwerking tussen de jonge landbouwer en de externe partij tot stand.

Anderzijds blijkt uit tabel 4.3 ook dat bijna de helft van de jonge landbouwers de aanvraag volledig zelf verzorgd heeft. Dit duidt er op, zoals overigens ook uit de gesprekken met sleutelpersonen en vertegenwoordigers van DR naar voren is gekomen, dat de regeling niet al te complex is. Daarbij is door deze personen ook regelmatig naar voren gebracht dat een aanzienlijk deel van de jonge agrariërs goed opgeleid is en dus ook om deze reden goed in staat is om zelf een aanvraag te doen. We zien wel dat de

afgewezenen relatief vaker de aanvraag zelfstandig afgehandeld hebben dan de deelnemers. Hoewel de verschillen te beperkt zijn om hier definitieve conclusies over te trekken, vormt dit wel een indicatie dat de inzet van externen positief uit kan werken op de slaagkans om de subsidie binnen te halen.

Tabel 4.3 Uitbesteding subsidieaanvragen

Antwoordcategorie	Deelnemers (N=60)	Afgewezenen (N=20)	Niet-inners (N=20)	Totaal (N=100)
Ik heb dat helemaal uitbesteed aan een externe partij	45%	35%	50%	44%
Ik heb daarvoor deels externe hulp gezocht	7%	5%	20%	9%
(Vrijwel) helemaal zelf gedaan	48%	60%	30%	47%
Totaal	100%	100%	100%	100%

Aan de jonge landbouwers, die een **beroep op externe deskundigen** hebben gedaan, hebben we gevraagd naar de **redenen** om dit te doen. Dezelfde vraag hebben we ook aan de adviseurs gesteld. In tabel 4.4 hebben we weergegeven welke argumenten daarbij naar voren zijn gebracht. We zien daaruit dat externe adviseurs vooral ingehuurd worden vanwege hun specifieke deskundigheid. Ongeveer twee op de vijf jonge landbouwers heeft, in het verlengde hiervan, dan ook aangegeven dat zij destijds verwachtten dat de slaagkans van hun aanvraag door de inzet van externe deskundigen vergroot zou worden.

Tabel 4.4 Redenen om externe partijen in te schakelen

Reden	Deelnemers (N=31)	Afgewezenen (N=8)	Niet- inners (N=14)	Totaal (N=53)	Adviseurs (N=10)
Deskundigheid van de betreffende adviseurs/externe partij	90%	25%	86%	79%	90%
We verwachtten dat onze slaagkans daardoor zou toenemen	61%	13%	29%	41%	40%
Ik/ wij kan/kunnen zoiets niet (te ingewikkeld)	10%	38%	29%	19%	80%
Tijdgebrek bij mij/ons	16%	38%	7%	17%	20%
De adviseur/ externe partij drong daar erg op aan/adviseerde dat	6%		14%	8%	
De externe deskundigheid was toch (vrijwel) gratis	3%		7%	4%	
Voor het gemak	3%			2%	

Let op: percentages tellen niet op tot 100% omdat meerdere antwoorden mogelijk zijn.

'Ik wilde geen risico lopen dat er iets mis zou gaan. Daarom heb ik mijn adviseur ingeschakeld. Je hoeft maar iets kleins te missen om het mis te laten gaan.' **Een varkenshouder**

Uit tabel 4.5 blijkt dat de meeste jonge landbouwers hebben moeten **betalen** voor de **dienstverlening** van de **externe adviseurs**. We hebben ook geprobeerd om zicht te krijgen op de kosten die daarmee gemoeid waren. In totaal 25 jonge landbouwers, die voor de regeling Jonge Landbouwers een beroep op externe adviseurs hebben gedaan en daarvoor moesten betalen, hebben hierbij een bedrag kunnen noemen. Deze bedragen varieerden tussen de 50 euro en 4.500 euro. Het gemiddelde bedrag kwam daarbij uit op circa 700 euro.

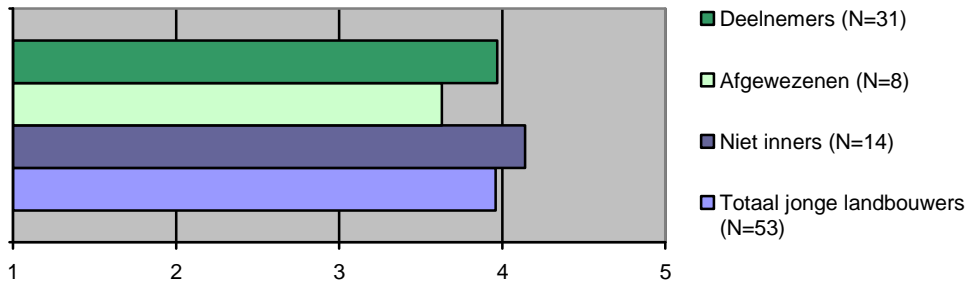
Tabel 4.5 Vergoeding ondersteuning externe partijen

Antwoordcategorie	Deelnemers (N=31)	Afgewezenen (N=8)	Niet-inners (N=14)	Totaal (N=53)
Moeten betalen	90%	100%	86%	91%
Niet of nauwelijks iets hoeven betalen	3%		14%	6%
Weet niet/geen antwoord	6%			4%
Totaal	99%	100%	100%	101%

Over het algemeen zijn de **jonge landbouwers tevreden** over het werk dat door de **adviseurs** is verricht in het kader van de regeling Jonge Landbouwers (zie figuur 4.1). Slechts vier jonge landbouwers kwalificeerden de bijdrage van de adviseurs als slecht.

Twee van deze respondenten vonden dat de adviseur te duur was in verhouding tot de meerwaarde die deze leverde. Eén van deze respondenten gaf aan dat de adviseur zijn afspraken niet na kwam terwijl de laatste respondent uit deze groep vond dat de adviseur niet goed op de hoogte was van de inhoud van de regeling.

Figuur 4.1 Beoordeling rol externe adviseur bij aanvraag

Legenda: 5 = zeer goed, 4 = goed, 3 = neutraal, 2 = slecht, 1 = zeer slecht

Desgevraagd hebben de adviseurs (N=10) aangegeven dat zij gemiddeld ongeveer vier uur bezig zijn met het indienen van een aanvraag voor de regeling Jonge Landbouwers. De meeste tijd gaat zitten in het voeren van gesprekken met de jonge landbouwer om zo de wensen in kaart te brengen en in het verzamelen van de noodzakelijke bijlagen die bij de aanvraag moeten worden gevoegd. In de meeste gevallen verzorgt de adviseur die de aanvraag doet ook het verzoek tot vaststelling.

Uit het voorgaande volgt dat 47 jonge landbouwers de aanvraag (vrijwel) volledig zelf hebben verzorgd. We hebben deze respondenten gevraagd **waarom** zij ervoor gekozen hebben om de aanvraag **zonder externe ondersteuning** te doen. Uit tabel 4.6 blijkt dat dit vooral te maken heeft met de hierboven al genoemde reden dat de aanvraag door deze respondenten als betrekkelijk eenvoudig wordt ervaren. Daarnaast noemde één derde van deze jonge landbouwers (ook nog) dat zij het inschakelen van adviseurs te duur vonden.

Tabel 4.6 Redenen om de aanvraag zelf te verzorgen

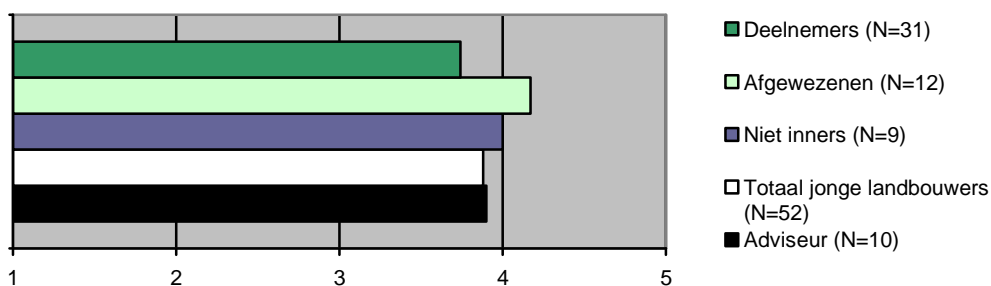
Reden	Deelnemers (N=29)	Afgewezenen (N=12)	Niet-inners (N=6)	Totaal (N=47)
Deze aanvraag was goed te doen (niet te ingewikkeld)	83%	83%	83%	83%
Inschakelen van adviseur is te duur	31%	33%	17%	30%
Aanvragen doe ik meestal/altijd zelf	17%	17%		15%
Ik wil zelf weten hoe het in elkaar zit	7%			4%
Als je adviseur inschakelt moet je deel van het werk toch nog zelf doen	3%			2%

Let op: percentages tellen niet op tot 100% omdat meerdere antwoorden mogelijk zijn.

'Van mijn adviseur begreep ik dat de aanvraag voor deze regeling relatief eenvoudig is en dat je het via internet kan doen. Daarom heb ik besloten de aanvraag zelf te verzorgen en dat is gelukt. Alleen het toevoegen van de benodigde bijlagen was wat lastig.' **Een melkveehouder**

We hebben zowel de jonge landbouwers, die de aanvraag geheel of gedeeltelijk zelf verzorgd hebben, als de adviseurs ook specifiek gevraagd naar de **moeilijkheidsgraad** van het doen van een **aanvraag** voor de regeling Jonge Landbouwers. De resultaten uit figuur 4.2 bevestigen nogmaals dat de aanvraag over het algemeen 'goed te doen is'. Slechts twee van deze jonge landbouwers gaven aan dat zij het indienen van de aanvraag toch wel als lastig ervaren hadden. Bij één van deze respondenten had dit te maken met het gegeven dat hij het lastig vond om bijlagen goed in te scannen en om te zetten naar PDF om ze te kunnen verzenden. De andere respondent vond het lastig om de investering in de juiste categorie te plaatsen.

Figuur 4.2 Beoordeling aanvraag

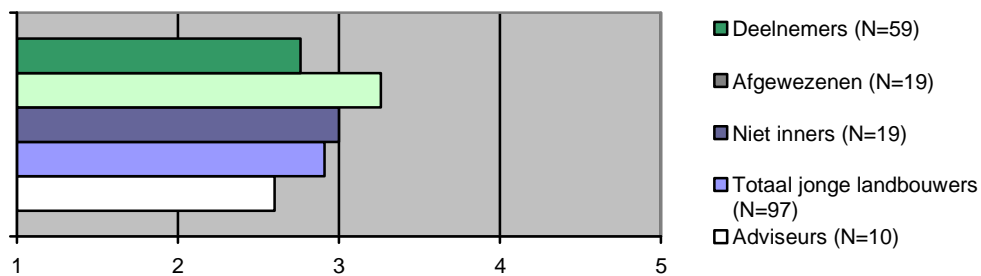

Legenda: 1 = zeer lastig, 2 = lastig, 3 = niet lastig, maar ook niet eenvoudig, 4 = eenvoudig, 5 = zeer eenvoudig

Jaarlijkse openstelling

De subsidieregeling is jaarlijks in een bepaalde periode van het jaar opengesteld. In de jaren 2005 tot en met 2008 viel deze **openstelling** in de maand september. In 2009 en 2010 is de openstelling, zoals eerder vermeld, vervroegd naar de zomerperiode. We hebben de jonge landbouwers en adviseurs gevraagd wat zij er van vinden dat zij gebonden zijn aan een jaarlijkse openstelling. In figuur 4.3 hebben we deze beoordeling weergegeven. Daaruit blijkt dat zowel de jonge landbouwers als de adviseurs hier gemiddeld genomen licht negatief over zijn. De belangrijkste reden hiervoor is dat jonge agrariërs daardoor soms moeten wachten met het plegen van investeringen die eigenlijk op kortere termijn nodig zijn.

Figuur 4.3 Beoordeling van het feit dat regeling jaarlijks een vaste openstelling heeft

Legenda: 5 = zeer goed, 4 = goed, 3 = neutraal, 2 = slecht, 1 = zeer slecht

Enkele jonge landbouwers hebben dan ook de suggestie gedaan om in plaats van één jaarlijkse openstelling twee openstellingen per jaar te organiseren. Andere jonge landbouwers zouden graag op elk gewenst moment van het jaar willen indienen.

Vanaf 2009 is de openstelling verplaatst naar de zomerperiode. Een kleine 10% van de jonge landbouwers is gelukkig met deze keuze. Ongeveer de helft van de jonge landbouwers maakt het niet veel uit wanneer het moment van openstelling is. Ruim 40% van de jonge landbouwers is echter niet te spreken over deze verplaatsing van de openstelling naar de zomerperiode. Zij hebben aangegeven dat de zomerperiode op hun bedrijf een drukke tijd is en dat het aanvragen van subsidies dan ongelukkig uitkomt. Daarnaast is de zomerperiode in verband met vakanties van adviseurs, boekhouders, maar ook de jonge landbouwers zelf een periode waarin de bezetting en bereikbaarheid minder is. Deze groep van jonge agrariërs zou dus liever teruggaan naar een openstelling in september. Een deel van de jonge landbouwers zou de openstelling zelfs liever in de winter hebben. Dit omdat het in de winter rustig is op het bedrijf.

'Openstelling van de regeling in de zomerperiode is niet echt handig. Voor mij is de zomer een drukke tijd en je hebt dan te maken met vakanties van allerlei partijen en instanties waarvan je afhankelijk bent. De adviseur en notaris zijn met vakantie. De bezetting bij Dienst Regelingen is minder. Ik zou liever een openstelling in de winterperiode zien. Dan heb ik zelf minder te doen.'

Een akkerbouwer

Om in aanmerking te komen voor de subsidie dienen jonge landbouwers

aanvraagformulieren in te vullen. Het invullen van deze formulieren kon in de jaren 2005 en 2006 alleen op papier. Vanaf de openstelling van 2007 kon de aanvraag daarnaast ook digitaal via de website van LNV-Loket worden ingevuld. Sinds de openstelling van 2010 kan alleen nog maar een digitale aanvraag worden ingediend. We hebben de jonge landbouwers – die de aanvraag zelf (deels) verzorgden – gevraagd op welke wijze zij de aanvraag hebben ingediend. Uit tabel 4.7 blijkt dat drie kwart van de respondenten de aanvraag op papier heeft gedaan.

Tabel 4.7 Wijze van aanvragen

Wijze van aanvragen	Deelnemers (N=33)	Afgewezenen (N=12)	Niet-inners (N=10)	Totaal (N=55)
Op papier	70%	75%	90%	75%
Digitaal	30%	25%	10%	25%
Totaal	100%	100%	100%	100%

We hebben de jonge landbouwers gevraagd naar welke wijze van aanvragen de voorkeur uitgaat. In tabel 4.8 geven we de uitkomsten weer. We zien daaruit in de eerste plaats dat, voor zover jonge agrariërs een voorkeur hebben, vooral digitaal aanvragen geprefereerd wordt. Ongeveer de helft van de geconsulteerde jonge agrariërs heeft geen voorkeur. Dit heeft vooral te maken met het feit dat een belangrijk deel van deze agrariërs de aanvraag toch niet zelf verzorgt.

Tabel 4.8 Voorkeur wijze van aanvragen

Voorkeur	Deelnemers (N=60)	Afgewezenen (N=20)	Niet-inners (N=20)	Totaal (N=100)
Digitaal	45%	35%	30%	40%
Op papier	10%	10%	5%	9%
Geen voorkeur	20%	20%	15%	19%
Maakt mij niets uit want ik verzorg dergelijke aanvragen toch niet zelf	25%	35%	50%	32%
Totaal	100%	100%	100%	100%

Als belangrijk voordeel van digitaal aanvragen hebben de respondenten met name naar voren gebracht dat, indien een jonge landbouwer al een relatienummer bij DR/het LNV-Loket heeft, een deel van de gegevens niet opnieuw hoeft te worden ingevuld. Enkele jonge landbouwers hebben wel wat moeilijkheden ervaren bij het bijvoegen van bijlagen bij de digitale aanvraag. Deze moeten worden ingescand en omgezet worden naar PDF. Niet alle jonge landbouwers beschikken over de materialen of de kennis om dit goed te kunnen doen. Dit leidt er toe dat de bijlagen soms nog wel eens per post worden verzonden.

'Het is even wennen, maar alles gaat tegenwoordig digitaal. Ik vind dat je als boer ook met de tijd mee moet gaan. Bovendien heeft het gros van de jonge boeren wel kennis van computers en internet.' **Een pluimveehouder**

We hebben ook aan de adviseurs gevraagd hoe zij de ontwikkeling van papier naar digitaal aanvragen bij Dienst Regelingen beoordelen. Negen van de tien adviseurs juichen deze ontwikkeling toe terwijl het één adviseur niet echt uitmaakt. Vanuit enkele adviseurs en jonge landbouwers is wel opgemerkt dat het voor digitaal aanvragen belangrijk is dat het systeem goed werkt. Deze personen hebben ervaren dat de server van DR soms overbelast kan raken waardoor er geen digitale aanvragen kunnen worden gedaan.

Aan zowel de jonge landbouwers als de adviseurs hebben we gevraagd om een drietal aspecten van de aanvraag met een rapportcijfer te beoordelen. Het gaat hierbij achtereenvolgens om de hoeveelheid gegevens, de doorlooptijd en de communicatie. Met doorlooptijd wordt de periode bedoeld tussen het moment van aanvragen en het verkrijgen van duidelijkheid over toe- of afwijzing van de aanvraag. Bij communicatie gaat het om de voorlichting en communicatie vanuit DR rondom de aanvraag (beantwoorden van vragen vanuit DR, bevestiging van ontvangst van aanvraag, wijze waarop communicatie rondom beschikking of afwijzing van de aanvraag verloopt e.d.).

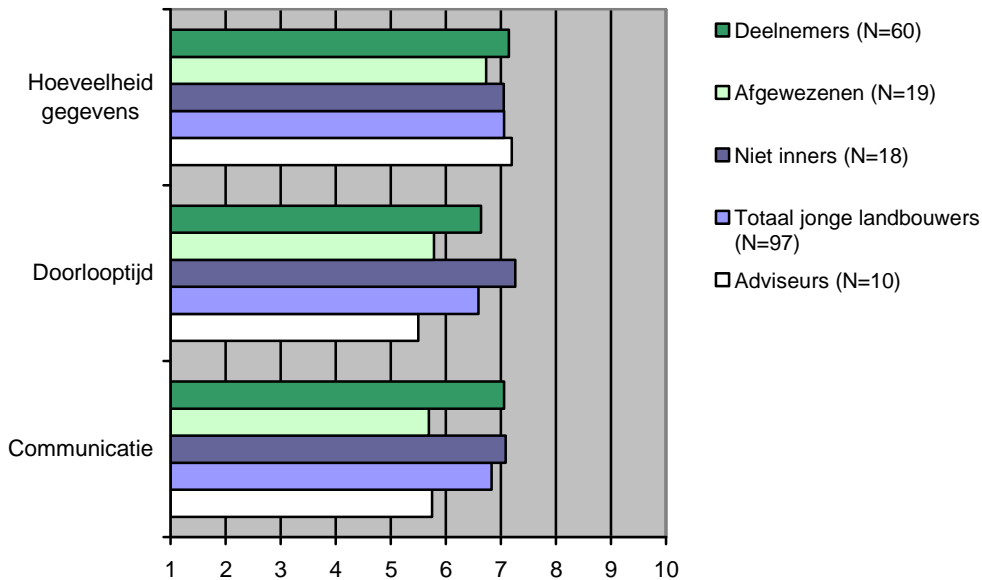
In figuur 4.4 hebben we de gemiddelde rapportcijfers van de verschillende doelgroepen weergegeven. Daaruit blijkt dat de gevraagde **hoeveelheid gegevens** het hoogste cijfer scoort. De respondenten hebben hier gemiddeld een ruime zeven voor gegeven. Daarbij geldt bovendien dat de beoordelingen van de verschillende respondentgroepen niet ver uiteenlopen. De achtergrond hiervoor is dat de jonge landbouwers en adviseurs de gevraagde informatie over het algemeen heel redelijk en in verhouding tot de subsidie vinden staan. Als toelichting is dan ook dikwijls genoemd dat de aanvraag relatief eenvoudig en met een niet al te lang formulier kan worden ingediend. Alleen het verzamelen en toevoegen van de juiste bijlagen kost wat meer tijd.

De **doorlooptijd** krijgt met een ruime 6,5 een iets lager cijfer dan de gevraagde hoeveelheid gegevens. Hierbij hebben diverse jonge agrariërs opgemerkt dat zij weliswaar snel na hun aanvraag een ontvangstbevestiging van DR mochten ontvangen maar dat zij daarna enkele maanden hebben moeten wachten voordat zij uitsluitel kregen omtrent hun aanvraag. Een belangrijk deel van de aanvragers – met name de deelnemers en de ‘niet-inners’ – heeft daar niet echt moeite mee, ook al omdat dit volgens hen van tevoren aangekondigd was. Daarentegen zijn de afgewezenen en (vooral) de adviseurs minder positief over de doorlooptijd. Bij afgewezenen speelt natuurlijk mee dat het (lange) wachten, in tegenstelling tot de deelnemers, uiteindelijk niet ‘beloond’ is. Wat de adviseurs betreft is een deel van mening dat de doorlooptijd bij een betrekkelijk eenvoudige regeling als Jonge Landbouwers sneller zou moeten kunnen.

Ten slotte hebben we de respondenten gevraagd een rapportcijfer toe te kennen aan de **communicatie** rondom de aanvraag. Met uitzondering van de afgewezenen zijn de jonge landbouwers daar vrij positief over. Voor de afgewezenen geldt dit niet maar deels zal dit ook te maken hebben met het feit dat deze doelgroep uiteindelijk met een negatieve

boodschap geconfronteerd is. De adviseurs hebben voor de communicatie rondom de aanvraag een 6- gegeven. De achterliggende verklaring hiervoor is met name dat een deel van de adviseurs aangegeven heeft dat het lang kan duren voordat zij bij DR iemand te spreken krijgen die hun vragen kan beantwoorden. Dat er dus vaak moet worden doorverbonden naar collega's met meer kennis van zaken waardoor de wachttijden aan de telefoon oplopen.

Figuur 4.4 Beoordeling aspecten rondom aanvraag (rapportcijfer)

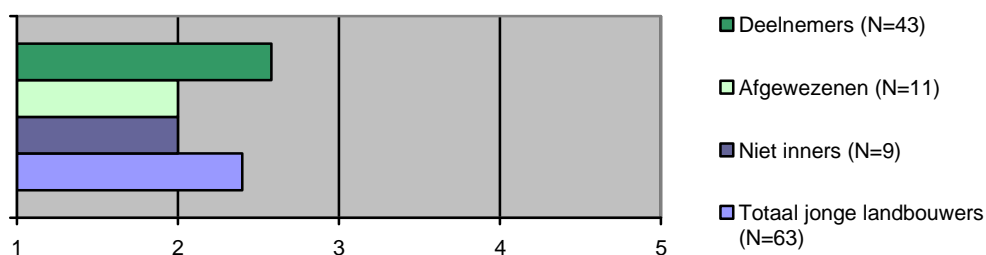

We hebben de jonge landbouwers gevraagd of zij nog **specifieke knelpunten** hebben ervaren rondom de aanvraag- en beoordelingsprocedure. De meest genoemde knelpunten waren:

- Interpretatie van de vestigingseis: 5 keer genoemd.
- Aanvraag werd eerst afgewezen en later toegekend waardoor dus onnodige vertraging is ontstaan: 5 keer genoemd.
- Onzekerheid die de loting met zich meebrengt: 3 keer genoemd.
- Verbod op het aangaan van verplichtingen of lening voor de verlening: 3 keer genoemd.
- Wachtijd op uitsluitel: 2 keer genoemd.
- Beperkte voorbereidingstijd doordat formulieren pas laat beschikbaar komen: 1 keer genoemd.

We zijn ook nagegaan hoe jonge agrariërs de **zwaarte** van de **administratieve lasten** beoordelen. We hebben deze vraag alleen gesteld aan jonge agrariërs die zelf betrokken zijn geweest bij het doen van de aanvraag. Uit figuur 4.5 blijkt dat deze lasten over het algemeen als licht tot neutraal worden beoordeeld. Dit bevestigt nog eens het beeld van een betrekkelijk eenvoudige regeling dat hierboven al geschetst is.

Figuur 4.5 Beoordeling administratieve lasten bij verlening

Legenda: 1 = zeer licht, 2 = licht, 3 = neutraal, 4 = zwaar, 5 = zeer zwaar

We hebben voor de evaluatie ook enkele **medewerkers van DR** geraadpleegd die nauw betrokken zijn bij de aanvraagfase. Over het algemeen zijn deze medewerkers tevreden over de wijze waarop deze fase georganiseerd is en in de praktijk verloopt. Deze personen hebben dan ook geen belangrijke knelpunten rondom de aanvraagfase naar voren gebracht waar DR bij de uitvoering van de regeling tegen aan loopt.

Bij de **afwikkeling** van de **ingediende aanvragen** wordt binnen DR nog een **viertal stappen** onderscheiden: accepteren, beoordelen, beslissen en effectueren. Deze stappen worden overigens alleen doorlopen voor projecten die in principe gehonoreerd kunnen worden (dus 'ingeloot' zijn of als er sowieso voldoende budget is). Bij de eerste stap – acceptatie – wordt nagegaan of de aanvraag compleet is ingevuld. Als dat het geval is wordt een ontvangstbevestiging gestuurd. Wanneer sprake is van omissies wordt de aanvrager in de gelegenheid gesteld om binnen twee weken de benodigde gegevens alsnog aan te leveren. Belangrijke aandachtspunten bij de tweede stap – beoordeling – zijn het beoordelen van het leeftijdscriterium en de vestigingseis. In de derde stap – beslissing – wordt vastgesteld of de beoogde investering(en) passen binnen de (doelstellingen van de) regeling. Daarna kan de aanvraag in de laatste fase worden geëffectueerd: vaststellen en communiceren van de beschikking. De verschillende stappen dienen in principe binnen een tijdsbestek van **acht weken** te worden doorlopen. In de meeste gevallen lukt dat volgens opgave van DR ook. Alleen wanneer aanvragen niet goed of niet volledig zijn ingevuld kan de aanvraagfase vertraging oplopen.

Ook in de optiek van de geraadpleegde medewerkers van DR is sprake van een eenvoudige regeling. Verder signaleren deze personen dat de mogelijkheid tot het doen van een digitale aanvraag de regeling verder vereenvoudigd heeft voor de aanvragers. Hoewel de aanvraagprocedure ook in de optiek van de betrokken DR-medewerkers over het algemeen voorspoedig verloopt hebben zij wel een drietal typen fricties naar voren gebracht die vrij regelmatig spelen.

In de eerste plaats dient de aanvraag op naam van de jonge agrariër te worden gedaan en niet op naam van zijn bedrijf. Toch komt dit laatste nog vrij regelmatig voor. Een tweede knelpunt dat door deze respondenten wordt gesignaleerd is dat het doen van de aanvraag vrijblijvend is. Een jonge agrariër kan dus 'voor de zekerheid' een aanvraag indienen. Daarmee wordt echter wel beslag op het budget gelegd. Daarentegen is er

geen sprake van bepaalde sancties indien een aanvrager uiteindelijk helemaal geen investering pleegt. De keerzijde van deze vrijblijvendheid is dat andere jonge boeren – met wel serieuze investeringsplannen – daardoor buiten de boot kunnen vallen.

Een derde knelpunt kan het verkrijgen van een pachtcontract zijn. De pachtwet wordt af en toe door de minister gewijzigd. Wanneer wijzigingen in de lucht hangen mag de grondkamer geen beslissingen nemen en komt het afgeven van pachtcontracten stil te liggen. Hierdoor kan het voorkomen dat de jonge landbouwer zijn pachtcontract niet tijdig binnen heeft.

4.3 Ervaringen met afwijzingen van aanvragen

Een deel van de aanvragers doet zonder succes een beroep op de regeling. We hebben deze groep afgewezen jonge landbouwers een aantal specifieke vragen over de aanvraag- en beoordelingsprocedure gesteld. Zo hebben we aan deze groep respondenten allereerst de vraag voorgelegd **waarom hun aanvraag afgewezen is** (zie tabel 4.9). Uit de resultaten van onderstaande tabel blijkt dat redenen voor afwijzing vooral te maken hebben met de vestigingseis. Een aanzienlijk deel van de afgewezenen was volgens de beoordeling van DR nog niet – of al te lang – gevestigd.

Tabel 4.9 Redenen voor afwijzing (N=20)

Reden	Percentage
Ik was nog niet gevestigd	40%
Ik was al te lang gevestigd	30%
Budget was niet toereikend	15%
Ik was al verplichtingen aangegaan	5%
Ik had alleen grondverwerving aangevraagd	5%
Ik was al een lening aangegaan	5%
Investering voldoet niet aan de regeling	5%

Let op: percentages tellen niet op tot 100% omdat meerdere antwoorden mogelijk zijn.

De afgewezen respondenten zijn per brief op de hoogte gesteld van de afwijzing van hun aanvraag. Voor de meeste afgewezenen was de **reden** om de **aanvraag af te wijzen** voldoende duidelijk. Drie afgewezen jonge landbouwers hebben aangegeven dat dit voor hen niet het geval was. Twee van hen meldden dat (in hun optiek) in de brief geen duidelijke afwijzingsgrond werd aangevoerd. Eén afgewezenegere begreep niet waarom hij op basis van de vestigingseis werd afgewezen.

Drie van de geraadpleegde afgewezen respondenten konden wel **begrip** opbrengen voor de redenen voor afwijzing. Voor de overige zeventien jonge landbouwers gold dit niet. Deze personen hebben vooral – namelijk tien van de zeventien personen – moeite met de wijze waarop de vestigingseis wordt gehanteerd. Volgens hen is deze eis te streng en

onduidelijk. Enkele van deze afgewezenen hebben de indruk dat ook DR daar niet altijd goed raad mee weet. Zo gaf één afgewezen respondent aan dat hij enkele stallen niet had overgenomen omdat deze gesloopt zouden worden. Doordat deze stallen niet op zijn naam stonden viel hij af voor de subsidie.

Enkele afgewezenen hadden er verder weinig begrip voor dat het systeem van loting er toe kan leiden dat zij uiteindelijk buiten de prijzen vallen. Zo werd één van de afgewezenen twee keer achter elkaar uitgeloot. Daardoor kon hij in het derde jaar geen beroep meer op de subsidie doen omdat de bedrijfsovername inmiddels meer dan drie jaar geleden was. Een andere afgewezenen werd uitgeloot en kon het jaar daarop geen beroep op de subsidie doen omdat hij toen de veertig gepasseerd was.

'Misschien is het een idee om jonge boeren die bijna veertig jaar zijn voorrang te geven bij de regeling. Het is heel zuur als je nog maar één kans hebt om mee te doen en je buiten de boot valt doordat het budget niet toereikend is.' **Een melkveehouder**

De meeste afgewezen jonge landbouwers zijn van mening dat – ook achteraf gezien – (de kwaliteit van hun) aanvraag voldoende was. Zij signaleren wat dit aangaat dan ook geen verbeterpunten. Slechts twee afgewezenen hebben aangegeven dat de aanvraag en projectbeschrijving wel beter hadden gekund. Eén van deze personen gaf aan dat hij door de argumentatie van de afwijzing vanuit DR tot het inzicht was gekomen dat hij steken had laten vallen. De andere respondent meldde dat zijn boekhouder, die de aanvraag voor hem verzorgd had, zich in zijn optiek onvoldoende in de voorwaarden had verdiept.

4.4 Vaststellingsprocedure

In deze paragraaf bespreken we de vaststelling van de subsidie. Kenmerkend voor de regeling is dat de subsidie pas na afloop van het investeringsproject uitgekeerd wordt. Er kan dus ook geen voorschot van de subsidie worden verkregen. Om het subsidiebedrag uitgekeerd te krijgen dienen de jonge landbouwers een **verzoek tot vaststelling van de subsidie** in te dienen. Hiervoor zijn door Dienst Regelingen specifieke formulieren ontwikkeld. Deze aanvraag kan digitaal via het LNV-Loket gedaan worden of door papieren formulieren op te vragen bij DR en deze in te vullen en te retourneren.

DR beoordeelt vervolgens de verzoeken tot vaststelling van de subsidie. Daarbij wordt nagegaan of de jonge landbouwers zich aan de gestelde voorwaarden hebben gehouden. Indien daarvan sprake is wordt de subsidie uitgekeerd. Overigens komt het daarbij ook voor dat er een bepaalde korting op de destijds toegezegde subsidie toegepast wordt. Hiervan kan bijvoorbeeld sprake zijn indien uit de vaststelling blijkt dat een deel van de investering niet uitgevoerd is of de kosten lager uitgevallen zijn dan begroot.

We hebben de deelnemers gevraagd of zij op het moment van de evaluatie al over waren gegaan tot het indienen van een verzoek tot vaststelling van de subsidie. Uit tabel 4.10 blijkt dat een ruime meerderheid van hen al een verzoek tot vaststelling had ingediend en

dat in de meeste van deze gevallen dit verzoek ook geheel goedgekeurd is.

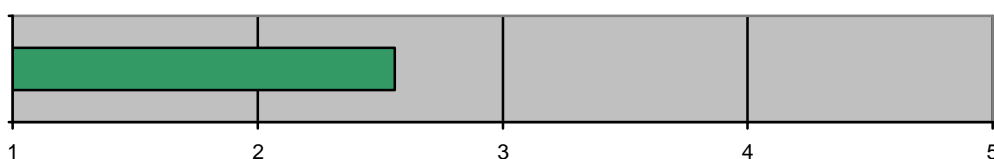
Tabel 4.10 Status vaststelling op het moment van de evaluatie

Status	Jonge landbouwers (N=60)
Verzoek is ingediend en goedgekeurd	77%
Verzoek is ingediend en gedeeltelijk goedgekeurd	8%
Verzoek is ingediend maar heb nog niet gehoord of deze goed- of afgekeurd is	3%
Nog geen verzoek tot vaststelling ingediend	12%
Totaal	100%

Uit de tabel blijkt ook dat enkele verzoeken tot vaststelling slechts gedeeltelijk zijn goedgekeurd. Het ging hier in totaal om vijf respondenten. Dit had te maken met een tweetal oorzaken. Drie van deze personen hebben de investeringen deels in andere zaken gedaan dan destijds in de aanvraag was aangegeven. Doordat het in de regeling niet is toegestaan om te 'schuiven' tussen van tevoren geselecteerde categorieën van investeringen konden deze alternatieve investeringen niet met subsidie worden ondersteund. De twee andere respondenten, die gekort zijn op de subsidie, hadden het investeringsproject niet volledig uitgevoerd.

We hebben de deelnemers – die op het moment van de evaluatie al een verzoek tot vaststelling hadden ingediend – gevraagd hoe zij de **administratieve lasten** van het indienen van een **verzoek tot vaststelling** beoordelen. Uit figuur 4.6 blijkt dat (ook) deze lasten over het algemeen als licht tot neutraal worden beoordeeld. Slechts twee respondenten hebben deze lasten als zwaar bestempeld. Deze personen vonden met name het verzamelen van facturen en betalingsbewijzen een tijdrovende klus.

Figuur 4.6 Beoordeling administratieve lasten bij vaststelling (N=45)

Legenda: 1 = zeer licht, 2 = licht, 3 = neutraal, 4 = zwaar, 5 = zeer zwaar

Rondom het aspect van administratieve lasten hebben de geraadpleegde adviseurs aangegeven dat zij met het verzorgen van een verzoek tot vaststelling gemiddeld ruim twee uur bezig zijn. De meeste tijd gaat daarbij zitten in het verzamelen en controleren van facturen en betaalbewijzen. Ook dit bevestigt nog eens dat de administratieve lasten rondom de vaststellingsfase vrij beperkt zijn.

Eerder in deze rapportage hebben we al gezien dat een deel van de jonge landbouwers, aan wie subsidie verleend is, uiteindelijk geen verzoek tot vaststelling van de subsidie

indient. Voor de evaluatie hebben we twintig van deze zogenaamde ‘niet-inners’ geraadpleegd en hen gevraagd **waarom** zij **geen verzoek** tot **vaststelling** hebben ingediend. Uit tabel 4.11 blijkt dat daar verschillende redenen aan ten grondslag liggen. De belangrijkste reden is echter dat het betreffende **investeringsproject** sowieso **niet uitgevoerd** is. Verder heeft bij een kwart van de niet-inners gespeeld dat zij het investeringsproject niet tijdig gereed kregen.

De elf respondenten die het project helemaal niet uitgevoerd hebben, hebben hier verschillende redenen voor. In drie gevallen kreeg men de bouwvergunning niet rond. In drie andere gevallen was de economische crisis een streep door de rekening waardoor zij afzagen van het investeringsproject. Twee respondenten hebben aangegeven dat de prioriteiten ergens anders kwamen te liggen en dat een andersoortige investering is gedaan die niet binnen de regeling paste. Verder noemden jonge boeren het niet binnen halen van een milieuvergunning, het niet verkrijgen van een lening en problemen rond een pachtcontract redenen waarom het project niet is uitgevoerd.

Vijf jonge landbouwers kregen het project niet op tijd af. Bij drie jonge landbouwers had dat te maken met het niet tijdig binnen hebben van vergunningen. Bij de andere twee jonge landbouwers had de economische crisis een vertragende werking op de realisatie van het project.

Tabel 4.11 Redenen om geen verzoek tot vaststelling in te dienen

Reden	Niet-inners (N=20)
Ik heb het investeringsproject niet uitgevoerd	55%
Ik kreeg het investeringsproject niet op tijd af	25%
Ik heb elders financiering gevonden	10%
Ik heb het investeringsproject gedeeltelijk uitgevoerd	5%
Ik heb het investeringsproject heel anders uitgevoerd	5%
Ik vond het teveel gedoe	5%
Ik kreeg geen lening	5%

Let op: percentages tellen niet op tot 100% omdat meerdere antwoorden mogelijk zijn.

We zijn verder bij de geraadpleegde niet-inners nagegaan in hoeverre zij – achteraf gezien – zaken anders aan hadden kunnen pakken zodat zij dan wel (tijdig) een verzoek tot vaststelling in hadden kunnen dienen. Achttien van de twintig respondenten wisten hier geen verbeterpunten te noemen. Deze respondenten waren van mening dat de zaken die hun overkomen waren niet te voorzien zijn. Twee niet-inners signaleerden wel verbeterpunten. Beide respondenten wilden een nieuwbouwproject uitvoeren en hebben aangegeven dat zij het aanvragen van vergunningen eerder hadden moeten starten.

4.5 Ervaringen met dienstverlening DR

We hebben de verschillende respondentgroepen gevraagd hoe zij verschillende **aspecten** van de **dienstverlening van DR beoordelen**. De vertegenwoordigers van banken bleken echter niet of nauwelijks ervaring te hebben met deze dienstverlening zodat we deze respondentgroep in het onderstaande dan ook achterwege zullen laten. Voor de jonge landbouwers gold dat ongeveer de helft ervaring had met het benaderen van DR terwijl dit bij de adviseurs voor negen van de tien adviseurs het geval was.

We hebben verschillende aspecten van de DR dienstverlening, alsmede de beoordeling daarvan, in figuur 4.7 gepresenteerd. Uit de figuur blijkt dat de **jonge landbouwers** over het algemeen **vrij positief zijn** over deze aspecten. Dit geldt zeker voor de niet-inners en de deelnemers.

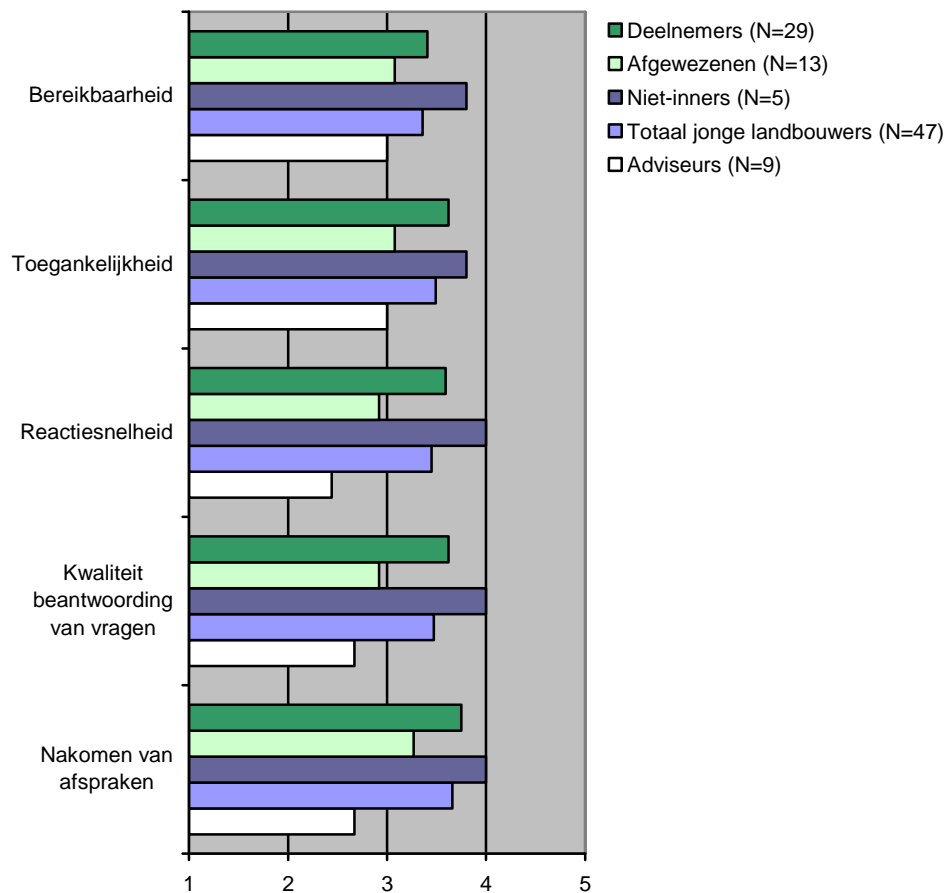
'De bereikbaarheid en toegankelijkheid van Dienst Regelingen zijn goed. Je krijgt snel iemand aan de telefoon die je het gevoel geeft je te willen helpen. Wat wel eens lastig en tijdrovend is, is dat er vaak binnen DR naar collega's moet worden doorverbonden voordat je een compleet antwoord hebt. Het zou prettig zijn als één medewerker je vraag helemaal kan beantwoorden. Dus zorg ervoor dat er op de helpdesk iemand zit die alle ins en outs van de regeling kent.'

Een melkveehouder

Binnen de groep van jonge agrariërs zijn de **afgewezenen** wat minder positief over deze aspecten maar dit heeft waarschijnlijk ook te maken met het feit dat zij er uiteindelijk niet in geslaagd zijn om subsidie vanuit de regeling te verwerven.

Gemiddeld genomen zijn de **adviseurs** wat minder positief over de dienstverlening van DR dan de jonge landbouwers. Aspecten als 'bereikbaarheid' en 'toegankelijkheid' worden gemiddeld gezien door de adviseurs nog als neutraal beoordeeld. Bij de andere aspecten die in figuur 4.7 opgenomen zijn is daarentegen gemiddeld sprake van een licht negatieve beoordeling.

Figuur 4.7 Beoordeling aspecten dienstverlening DR

Legenda: 1 = zeer slecht, 2 = slecht, 3 = neutraal, 4 = goed, 5 = zeer goed

De respondenten is ook specifiek gevraagd naar eventuele verbeterpunten of fricties rondom de dienstverlening van DR. Zoals op grond van het bovenstaande te verwachten viel, hebben met name afgewezenen en adviseurs dergelijke punten naar voren gebracht. Ten aanzien van de **bereikbaarheid** hebben vijf respondenten gemeld dat zij de wachttijd als lang ervaren hebben. Wat de **toegankelijkheid** van DR betreft hebben vijf respondenten opgemerkt dat er veel doorverbonden moet worden om tot een goed antwoord op een vraag te komen. Een bijkomend nadeel is dat men daardoor aan verschillende personen de situatie opnieuw moet uitleggen. Hiermee samenhangend heeft een tweetal respondenten aangegeven dat het lastig is om de juiste persoon te spreken te krijgen.

Wat betreft de **reactiesnelheid** heeft een drietal respondenten gemeld dat zij het als een nadeel ervaren dat DR vaak een paar dagen wil hebben om na te denken over een vraag. Ten aanzien van de **kwaliteit van beantwoording van vragen** is door een tiental respondenten aangegeven dat medewerkers van DR in hun optiek regelmatig te weinig kennis van de inhoud van de regeling hebben. Daardoor moet er ook frequent worden doorverbonden. In dit verband is door een drietal respondenten naar voren gebracht dat in hun beleving medewerkers van DR op dezelfde vraag verschillende antwoorden kunnen geven. Hierbij wordt met name gerefereerd naar vragen die betrekking hebben

op de vestigingseis.

Ten aanzien van het aspect van '**nakomen van afspraken**' is door vijf respondenten opgemerkt dat dit een lastig punt is omdat men regelmatig met andere medewerkers van DR te maken heeft. Twee respondenten noemden dat zij enkele malen meegemaakt hadden dat zij niet teruggebeld werden door DR terwijl dat wel toegezegd was.

Ten slotte hebben we de jonge agrariërs meer in algemene zin gevraagd welke **veranderingen** in de **organisatie en uitvoering** van de regeling zij graag doorgevoerd zouden willen zien. Enkele zaken die meerdere keren zijn genoemd zijn:

- Inzet bekwaam personeel bij DR (personeel met kennis van de inhoud van de regeling): 3 keer genoemd.
- Meer snelheid in de besluitvorming van DR: 3 keer genoemd.
- Meer samenwerking/afstemming tussen het ministerie van EL&I en lokale overheden op het gebied van vergunningen: 2 keer genoemd.
- Geen loterij toepassen maar verdeel het budget onder gehonoreerde aanvragers: 2 keer genoemd.
- Langere openstelling/meer tijd voor voorbereiding door formulieren eerder online te zetten: 2 keer genoemd

Ook rondom de **vaststellingsfase** hebben we voor de evaluatie enkele **medewerkers van DR** geraadpleegd die specifiek betrokken zijn bij deze fase van de subsidieregeling. Daaruit is gebleken dat deze medewerkers in grote lijnen tevreden zijn over de wijze waarop deze fase binnen DR georganiseerd is. Wel signaleren deze medewerkers een aantal 'knelpunten' rondom de vaststelling waarmee zij regelmatig geconfronteerd worden. We komen daar in het onderstaande nog op terug.

Evenals bij de verleningsfase is de digitalisering ook bij de vaststellingsfase ingevoerd. Ten tijde van de evaluatie kwam ongeveer 80% van de vaststellingsverzoeken digitaal binnen en de overige 20% 'op papier'. Voor het indienen van een vaststellingsverzoek zijn specifieke formulieren ontwikkeld. Dit formulier is op de website van LNV-Loket digitaal in te vullen maar kan ook bij DR opgevraagd worden. Voor de vaststelling dienen als bijlagen onder andere alle facturen, betaalbewijzen en bankafschriften te worden bijgevoegd. Bij een digitaal verzoek tot vaststelling van de subsidie dienen deze documenten ingescand te worden. Vaststellingsverzoeken die op papier ingediend zijn worden door medewerkers van DR gedigitaliseerd zodat alle verzoeken in een centraal digitaal systeem komen te staan. Vervolgens worden alle declaraties gecontroleerd. Hierbij wordt onder andere gecheckt of de ingediende facturen onder de investering vallen, of zij tot de juiste investeringscategorie behoren (die van tevoren is aangegeven) en of de facturen betrekking hebben op de periode na de subsidieverlening. Daarnaast moeten de aanvragers bij de vaststelling kunnen aantonen dat zij voor de investering een lening zijn aangegaan.

Jonge landbouwers die een digitaal verzoek tot vaststelling van de subsidie hebben gestuurd krijgen per omgaande een mailbericht dat het verzoek is binnengekomen. Verzoeken die per post zijn binnen gekomen krijgen binnen vijf werkdagen bericht. Bij eventuele omissies krijgen de jonge landbouwers twee weken de tijd om de ontbrekende

gegevens alsnog aan te leveren. Wanneer het einde van de aanvraagperiode nog niet in zicht is, gaat Dienst Regelingen hier coulant mee om en kan eenvoudig uitstel worden verkregen. Binnen acht weken nadat de aanvraag compleet is ingediend geeft DR aanvragers uitsluitel over hun verzoek tot vaststelling van de subsidie.

Bij de verzoeken tot vaststelling van de subsidie doen zich volgens de geraadpleegde medewerkers van DR **enkele knelpunten** voor die redelijk frequent voorkomen en die maken dat dergelijke verzoeken niet (volledig) gehonoreerd kunnen worden. In de eerste plaats speelt vrij regelmatig dat bij verzoeken tot vaststelling blijkt dat er 'geswitched' is van investeringscategorie. Dit is in de praktijk één van de belangrijkste redenen waarom jonge landbouwers een verzoek tot vaststelling geheel of deels afgewezen zien worden.

Een tweede knelpunt wat nog wel eens voor discussie zorgt is de definitie van de investeringscategorie 'overig'. Hieronder vallen typen investeringen die lastig aan één van de andere categorieën kunnen worden toebedeeld. Dat wil echter niet zeggen dat alle typen investeringen daaronder kunnen worden geschaard. Het moet wel gaan om investeringen die met de aard van het agrarische bedrijf te maken hebben. Toch blijft de definitie van deze categorie wat onduidelijk en kan dus tot discussies met de aanvragers leiden. Vanuit de betrokken medewerkers van DR wordt dan ook de suggestie gedaan om of deze categorie strikt af te bakenen of om soepel om te gaan met deze categorie.

Een derde knelpunt wat bij de vaststelling speelt heeft te maken met de tijd die de jonge landbouwers krijgen om hun investering te doen. Deze tijd bedraagt maximaal twee jaar vanaf het moment van verlening. De praktijk leert echter dat voor (stallen)nieuwbouw een periode van twee jaar vaak te kort is. Dit geldt vooral indien de jonge landbouwer nog bouw- en/of milieuvergunningen moet aanvragen.

4.6 Bezwaarschriften

In deze paragraaf staan we stil bij de bezwaarschriften die in het kader van de regeling Jonge Landbouwers door aanvragers worden ingediend. We presenteren daarbij eerst enkele overall cijfers. Daarna schenken we aandacht aan de eventuele ervaringen die de aanvragers met bezwaarschriften opgedaan hebben.

In tabel 4.12 geven we eerst de ontwikkeling van het totaal aantal bezwaarschriften in de afgelopen jaren weer. We maken daarbij een onderscheid tussen de verlenings- en de vaststellingsfase. Voor de jaren 2005, 2006 en 2007 geldt dat de tabel een (vrijwel) compleet overzicht weergeeft. Dit is niet het geval voor 2008 en 2009 omdat voor deze jaren nog bezwaarschriften binnen kunnen komen. Uit de tabel blijkt dat een aanzienlijk deel van de bezwaarschriften¹⁹ (gedeeltelijk) gegrond verklaard wordt. Bij de verleningsfase wordt ongeveer één derde deel van de bezwaarschriften gegrond bevonden en bij de vaststellingsfase wordt bijna de helft van de bezwaarschriften

¹⁹ Naast de bezwaarschriften zijn er ook beroepsprocedures opgestart. Het gaat hier echter om een heel beperkt aantal van in totaal 35 beroepen. Zestig procent van deze beroepsprocedures heeft betrekking op het eerste jaar. In de daaropvolgende jaren komt een beroepsprocedure slechts enkele keren per jaar voor. Daarom hebben we deze gegevens niet in een tabel opgenomen.

(gedeeltelijk) gegrond verklaard. Bij bezwaarschriften²⁰ die gegrond zijn verklaard heeft dat dikwijls te maken met het feit dat aanvragers bij nader inzien wel aan de vestigingseis bleken te voldoen.

Tabel 4.12 Overzicht van bezwaarschriften bij verlening en vaststelling

Verlening								
Jaar	Aantal bezwaarschriften	Niet ontvankelijk	Nog in behandeling	Niet gehonoreerd	Ingetrokken	Ongegrond	Gegrond	Gedeeltelijk gegrond
2005	134	8	0	8	3	94	21	0
2006	78	5	0	0	0	46	24	3
2007	37	2	1	0	0	19	15	0
2008	43	3	0	0	2	24	14	0
2009	37	2	0	0	0	5	30	0
Totaal	329	20	1	8	5	188	104	3
Vaststelling								
Jaar	Aantal bezwaarschriften	Niet ontvankelijk	Nog in behandeling	Niet gehonoreerd	Ingetrokken	Ongegrond	Gegrond	Gedeeltelijk gegrond
2005	65	3	0	0	0	29	31	2
2006	2	0	0	0	0	1	0	1
2007	25	0	1	0	0	10	12	2
2008	13	0	3	0	0	6	4	0
2009	2	0	0	0	0	2	0	0
Totaal	107	3	4	0	0	48	47	5

We hebben de door ons geraadpleegde jonge agrariërs de vraag gesteld in hoeverre zij bezwaar hebben gemaakt tegen eventuele beslissingen van DR. We hebben deze vraag ook aan de deelnemers en niet-inners gesteld. Zo kunnen deelnemers bijvoorbeeld te maken hebben gehad met een (gedeeltelijke) afwijzing van hun verzoek tot vaststelling van de subsidie. Uit tabel 4.13 blijkt dat het overgrote deel van de geconsulteerde jonge landbouwers geen bezwaar heeft aangetekend tegen een beslissing van DR.

²⁰ Naast de bezwaarschriften zijn er ook beroepsprocedures opgestart. Het gaat hier echter om een heel beperkt aantal van in totaal 35 beroepen. Zestig procent van deze beroepsprocedures heeft betrekking op het eerste jaar. In de daaropvolgende jaren komt een beroepsprocedure slechts enkele keren per jaar voor. Daarom hebben we deze gegevens niet in een tabel opgenomen

Tabel 4.13

Beroep of bezwaar	Deelnemers (N=60)	Afgewezenen (N=20)	Niet-inners (N=20)	Totaal (N=100)
Ja	10%	15%	5%	10%
Nee	90%	80%	95%	89%
Weet niet		5%		1%
Totaal	100%	100%	100%	100%

Van de door ons ondervraagde jonge landbouwers hebben dus in totaal tien personen bezwaar aangetekend. We hebben deze jonge landbouwers gevraagd naar de status van hun bezwaar op het moment van de evaluatie. Acht van deze respondenten hebben aangegeven dat hun bezwaar (vrijwel) volledig is toegekend terwijl hier bij de overige twee respondenten geen sprake van was.

Verder hebben we aan deze tien jonge agrariërs de vraag gesteld om een rapportcijfer te geven voor de wijze waarop DR het bezwaar of het beroep heeft behandeld. Gemiddeld gaven deze respondenten daarvoor een 5-. Er zijn verschillende redenen naar voren gebracht voor deze onvoldoende. Zo heeft een drietal respondenten aangegeven de behandeling te langzaam te vinden. Twee respondenten vonden dat de beoordeling van DR slecht onderbouwd en gemotiveerd was. Ten slotte merkte één respondent op dat DR weinig begrip had voor de redenen van overmacht waarmee hij – in zijn optiek – te maken had.

Ook zes van de tien geraadpleegde adviseurs hebben ervaring met het indienen van bezwaarschriften voor de regeling Jonge Landbouwers. Vier van deze adviseurs hadden deze ervaring rondom de aanvraagprocedure, één adviseur rondom de vaststellingsfase en één adviseur rondom beide fasen. Bijna alle bezwaarschriften van de adviseurs hadden betrekking op de interpretatie van de vestigingseis. De betreffende adviseurs hebben aangegeven dat in een meerderheid van de bezwaarschriften, waar zij mee te maken hebben gehad, het bezwaar gehonoreerd is. Dit spoort met de hierboven gepresenteerde bevindingen voor de jonge landbouwers.

'Veel bezwaar- en beroepsprocedures hebben te maken met de onduidelijkheid rond de vestigingseis die maar blijft voortbestaan. Als je het aantal bezwaren terug wilt dringen, zou je meer duidelijkheid moeten scheppen over de definitie en interpretatie van de vestigingseis. Als die helder is moet het aantal bezwaren afnemen.' **Een adviseur**

De zes adviseurs met ervaring zijn duidelijk positiever over de wijze waarop bezwaren door DR worden afgehandeld dan de jonge agrariërs. Zij gaven hier namelijk gemiddeld een 6,6 voor. Wel worden er vanuit deze adviseurs verbeterpunten aangedragen voor de bezwaar- en beroepsprocedure. Allereerst meldden twee adviseurs dat de communicatie over de procedure duidelijker kan. Verder gaf één adviseur aan de werkwijze met een hoorzitting omslachtig en tijdrovend te vinden.

We hebben de adviseurs ook gevraagd welke stappen bij zouden kunnen dragen aan een reductie van het aantal bezwaarschriften. De twee belangrijkste suggesties die daarvoor aangedragen worden zijn het verbeteren van de communicatie rondom de regeling en het versoepelen van de vestigingseis.

4.7 Uitvoering investeringsprojecten

In deze afsluitende paragraaf schenken we aandacht aan de vraag hoe de uitvoering van de investeringsprojecten verlopen is waarvoor subsidie verleend is vanuit de regeling. Dat impliceert dat we ons in deze paragraaf dus zullen concentreren op deelnemers en niet-inners. Allereerst hebben we in de gesprekken met deze jonge landbouwers aandacht geschonken aan de status van de investeringsprojecten op het moment van de evaluatie. Uit tabel 4.14 blijkt dat driekwart van de projecten op dat moment inmiddels afgerond was. Bij de deelnemers lag dit percentage nog wat hoger terwijl dit percentage bij de niet-inners logischerwijze aanzienlijk lager uitkwam. Ook twee deelnemers waren nog niet van start gegaan. In beide gevallen ging het hierbij om investeringsplannen die vanuit de openstelling 2009 gehonoreerd zijn.

Tabel 4.14 Huidige status investeringsprojecten

Status	Deelnemers (N=60)	Niet-inners (N=20)	Totaal (N=80)
Investeringsproject is (nog) niet opgestart	3%	55%	16%
Investeringsproject bevindt zich in opstartfase		10%	3%
Investeringsproject is in uitvoering	7%		5%
Investeringsproject is afgerond	90%	35%	76%
Totaal	100%	100%	101%

We hebben de zestig deelnemers en de twintig niet-inners gevraagd of zij hun investeringsproject *inhoudelijk* gezien *volgens plan* hebben kunnen realiseren of dat zij verwachten dat dit gaat gebeuren. Bijna 90% van de deelnemers en bijna een derde deel van de niet-inners heeft deze vraag bevestigend beantwoord. Aan de respondenten die te maken hebben gehad met inhoudelijke afwijkingen – of verwachten dat daarvan sprake zal zijn – hebben we naar de achtergronden daarvan gevraagd. In tabel 4.15 geven we deze achtergronden weer. Daaruit blijkt dat uiteenlopende redenen zijn aangevoerd. Sommige respondenten hebben meerdere redenen genoemd. De economische crisis wordt met name door niet-inners als argument aangevoerd. Bij de deelnemers springen argumenten er uit zoals de slechte marktprijzen en het feit dat de jonge agrariër zelf zijn of haar plannen had bijgesteld.

Tabel 4.15 Oorzaken inhoudelijke afwijkingen of bijstellingen

Reden	Deelnemers (N=7)	Niet-inners (N=14)	Totaal (N=21)
De economische crisis	14%	43%	33%
Slechte marktprijzen	29%	21%	24%
Kreeg de bouwvergunning niet rond	14%	29%	24%
Wijziging plannen	29%	14%	19%
Kreeg geen lening		14%	10%
Kreeg de milieuvergunning niet rond		7%	5%
Persoonlijke omstandigheden	14%		5%

Let op: percentages tellen niet op tot 100% omdat meerdere antwoorden mogelijk zijn.

Naast inhoudelijke wijzigingen kan er ook vertraging optreden in de **tijdsplanning** van de investeringsprojecten. Bij zeven deelnemers en bijna driekwart van de niet-inners hebben zich dergelijke vertragingen voorgedaan. Ook hier spelen verschillende oorzaken een rol zoals uit tabel 4.16 blijkt. De meest frequent genoemde oorzaken zijn daarbij de economische crisis en het feit dat de bouwvergunning niet tijdig afkwam.

Tabel 4.16 Oorzaken afwijkingen tijdsplanning

Reden	Deelnemers (N=7)	Niet-inners (N=14)	Totaal (N=21)
De economische crisis	14%	43%	33%
Kreeg de bouwvergunning niet rond	29%	36%	33%
Slechte marktprijzen		21%	14%
Wijziging plannen		14%	10%
Vestigingseis problemen	29%		10%
Kreeg geen lening		14%	10%
Afkeuring in eerste instantie	29%		10%
Persoonlijke omstandigheden		7%	5%
Kreeg de milieuvergunning niet rond	14%	14%	3%

Let op: percentages tellen niet op tot 100% omdat meerdere antwoorden mogelijk zijn.

5. EFFECTIVITEIT

5.1 Inleiding

Het centrale thema van dit hoofdstuk wordt gevormd door de effectiviteit van de regeling Jonge Landbouwers. Om hier zicht op te krijgen zullen we in paragraaf 5.2 eerst aandacht schenken aan de vraag hoeveel jonge agrariërs in de loop der jaren met de regeling Jonge Landbouwers bereikt zijn. In de daarop volgende paragrafen zullen we dan een verdiepingsslag maken. In die paragrafen zullen we namelijk ingaan op de effecten van de regeling zoals die uit de raadpleging van verschillende deelsegmenten van jonge agrariërs naar voren zijn gekomen. Daartoe zullen we eerst in paragraaf 5.3 het toetsingskader voor deze verdiepingsslag presenteren. Vervolgens komen dan in de navolgende paragrafen verschillende typen effecten aan bod. Zo zullen we in paragraaf 5.4 aandacht schenken aan de betekenis van de regeling Jonge Landbouwers voor de investeringen van jonge agrariërs. In de paragrafen 5.5 en 5.6 komen respectievelijk de economische en de maatschappelijke effecten van de investeringsprojecten, die vanuit de regeling ondersteund zijn, aan bod.

5.2 Bereik van de regeling Jonge Landbouwers

Zoals gezegd, beschouwen we in deze paragraaf het bereik van de regeling Jonge Landbouwers. Daartoe hebben we in tabel 5.1 in samenvattende zin weergegeven hoe het beroep op dit instrument zich in de loop der jaren ontwikkeld heeft. Ook bevat tabel 5.1 gegevens over het aantal aanvragen dat – zowel vanuit de verlenings- als de vaststellingsfase – gehonoreerd is geworden. Daarbij merken we op dat het bij de (gehonoreerde) vaststellingsverzoeken om voorlopige cijfers gaat. Voor meer recente openstellingen geldt immers dat nog maar een beperkt deel van de jonge agrariërs een verzoek tot vaststelling van de subsidie heeft ingediend.

Tabel 5.1 Bereik regeling Jonge Landbouwers

Openstelling	Aantal aanvragen subsidie	Aantal (percentage) gehonoreerde aanvragen subsidie	Aantal vaststellingsverzoeken	Aantal (percentage) gehonoreerde vaststellingsverzoeken
2005	1.453	927 (64%)	821	769 (94%)
2006	771	568 (74%)	473	456 (96%)
2007	664	505 (76%)	422	409 (97%)
2008	654	515 (79%)	Nog niet bekend	Nog niet bekend
2009	455	356 (78%)	Nog niet bekend	Nog niet bekend

Aan de hand van de resultaten van tabel 5.1 kan een aantal conclusies worden getrokken. Allereerst zien we dat in totaal – over de openstellingen 2005-2009 – aan **bijna 2.900 jonge agrariërs subsidie toegezegd** is vanuit de regeling Jonge Landbouwers. In haar verleningsrapportages²¹ geeft DR aan dat jaarlijks ongeveer 1.000 jonge landbouwers een agrarisch bedrijf overnemen dan wel starten. Op grond hiervan komt DR tot de inschatting dat ongeveer tweederde deel van deze jonge agrariërs bereikt wordt met de regeling.

Verder zien we dat er met name in de eerste openstellingen sprake is geweest van een ‘piek’ in het aantal aanvragen. Dit laat zich vooral verklaren door het feit dat in deze jaargangen sprake was van een ‘inhaalslag’ vanuit jonge agrariërs die in de voorgaande 3 jaren een agrarisch bedrijf overgenomen hadden. Na de eerste openstellingen is deze ‘buffer’ als het ware weggewerkt. Op de redenen voor de ‘dip’ in het aantal aanvragen in de openstelling 2009 zijn we in het voorgaande al in voldoende mate ingegaan. Hierbij roepen we in herinnering dat – hoewel cijfers daarover niet opgenomen zijn in tabel 5.1 – in de openstelling van 2010 weer sprake is geweest van een aanzienlijke stijging van het aantal aanvragen²².

Uit de tabel valt ook af te leiden dat in de aanvraagfase de honoreringspercentages in de openstellingen 2005-2009 uitgekomen zijn tussen de 70% en 80%. Alleen in 2005 was sprake van een wat lager honoreringspercentage. Zoals eerder gezegd, had dit vooral te maken met het grote aantal aanvragen in de eerste openstelling.

Vanuit DR wordt ook geregistreerd wat de belangrijkste redenen voor afwijzing van verzoeken tot subsidie vanuit de regeling Jonge Landbouwers zijn. De belangrijkste redenen – in volgorde van prioriteit – zijn daarbij:

- Aanvrager is nog niet gevestigd.
- Aanvrager is al te lang gevestigd.

In totaal waren op het moment van de evaluatie **ongeveer 1.600 vaststellingen goedgekeurd** door DR (zie tabel 5.1)²³. Met name de ‘oudere’ openstellingen – van 2005-2007 – geven het meest betrouwbaar inzicht in de honoreringspercentages voor de vaststellingsfase. Uit deze openstellingen valt af te leiden dat een ruime meerderheid van de verzoeken tot vaststelling – gemiddeld ongeveer 95% – geheel of gedeeltelijk gehonoreerd wordt.

Ook voor de verzoeken tot vaststelling van de subsidie registreert DR de redenen voor eventuele afwijzingen. De volgende redenen blijken daarbij – wederom in volgorde van prioriteit – dominant te zijn:

- Aanvrager heeft geen nieuwe lening afgesloten.
- Aanvrager heeft de lening te vroeg afgesloten.
- Aanvrager is te vroeg verplichtingen aangegaan.

²¹ Zie bijvoorbeeld het verslag van verlening van 2009 (p. 6).

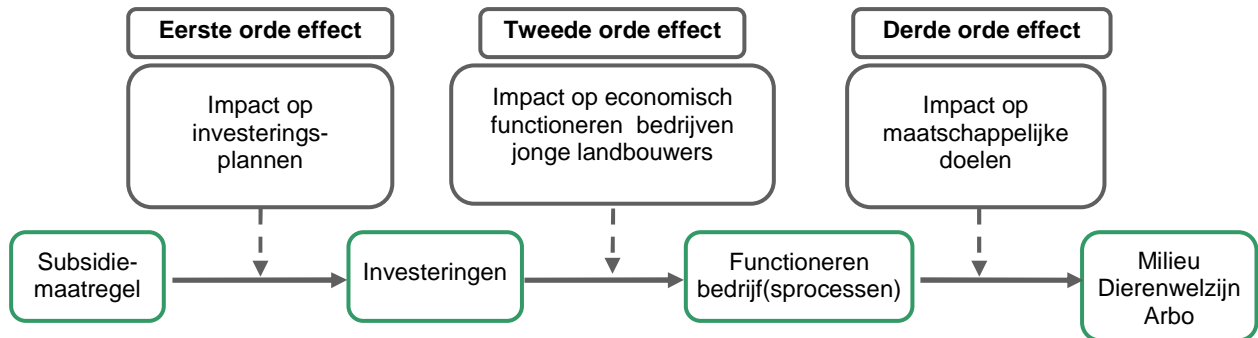
²² In de openstelling van 2010 bedroeg het aantal aanvragen namelijk 630.

²³ Dit is overigens inclusief verzoeken tot vaststelling die gedeeltelijk gehonoreerd zijn.

5.3 Toetsingskader effectiviteit

Zoals in de inleidende paragraaf van dit hoofdstuk aangegeven, hebben we bij het raadplegen van de verschillende respondentgroepen – en dan met name bij de deelsegmenten van jonge agrariërs – ook aandacht geschonken aan de effectiviteit van de regeling Jonge Landbouwers. Daarvoor hebben we een toetsingskader gehanteerd zoals in figuur 5.1 weergegeven.

Figuur 5.1 Toetsingskader effectiviteit subsidieregeling Jonge Landbouwers

Zoals uit het bovenstaande schema blijkt, hebben we bij het toetsen van de effectiviteit van de regeling Jonge Landbouwers een onderscheid in verschillende typen effecten gemaakt. We zullen deze typologie nu nader toelichten.

Bij het **eerste orde effect** gaat het met name om de vraag wat de **betekenis** van de financiële **ondersteuning** vanuit de regeling voor de **investeringsprojecten** van jonge landbouwers is geweest. Daarbij dient gedacht te worden aan zaken zoals de impact op het doorgaan van deze projecten, de omvang en kwaliteit daarvan maar ook aan de snelheid van uitvoering van de investeringen.

Bij het **tweede orde effect** staat vooral de impact van de ondersteunde investeringsprojecten op het **economisch functioneren** van de bedrijven van de jonge landbouwers centraal. Hierbij dient dus met name gedacht te worden aan de economische effecten van de ondersteunde investeringsprojecten.

De **derde orde effecten** hebben dan betrekking op het **brede maatschappelijke rendement** van de ondersteunde investeringsprojecten bij de bedrijven van de deelnemende jonge landbouwers. Daarbij dient gedacht te worden aan effecten op het gebied van bijvoorbeeld milieu, dierenwelzijn en arbeidsomstandigheden.

Zoals gezegd, gaan we in de navolgende hoofdstukken in op de verschillende typen effecten die we hierboven onderscheiden hebben.

5.4 Impact regeling op investeringsplannen jonge landbouwers

We hebben aan de verschillende onderscheiden deelsegmenten van jonge agrariërs de vraag gesteld hoe **belangrijk** het **investeringsproject** voor hun bedrijf is dat zij – al dan niet met succes – voorgedragen hebben voor de regeling Jonge Landbouwers. Deze vraag is ook relevant vanuit het perspectief van de effectiviteit van de regeling Jonge Landbouwers. Zo maakt het natuurlijk een groot verschil of met de regeling investeringen ondersteund worden die belangrijk zijn voor de jonge agrariërs of dat het gaat om de ondersteuning van meer marginaal van belang zijnde investeringen. Uit de resultaten van tabel 5.2 blijkt dat het eerste het geval is. Voor een ruime meerderheid van de jonge agrariërs zijn de betreffende investeringsprojecten namelijk (zeer) belangrijk. Dit geldt in feite voor alle drie de deelsegmenten van jonge agrariërs die we in tabel 5.2 opgenomen hebben. De verschillen tussen de onderscheiden deelsegmenten zijn dan ook beperkt.

Tabel 5.2 Belang van investeringsproject dat ingediend is voor de regeling

Beoordeling	Deelnemers (N=60)	Afgewezenen (N=20)	Niet inners (N=20)	Totaal (N=100)
Zeer belangrijk	33%	10%	10%	24%
Belangrijk	57%	75%	70%	63%
Belangrijk noch onbelangrijk	10%	5%	15%	10%
Onbelangrijk		5%	5%	2%
Zeer onbelangrijk				0%
Weet niet		5%		1%
Totaal	100%	100%	100%	100%

Bij de jonge agrariërs, die aangegeven hebben dat het betreffende investeringsproject (zeer) belangrijk was voor hun bedrijf, hebben we gevraagd om hun antwoord toe te lichten. Daarbij werden met name de volgende argumenten naar voren gebracht:

- Bouw nieuwe stallen is essentieel voor de efficiency van de bedrijfsvoering en (dus) voor de economische ontwikkeling van het bedrijf in de toekomst: 36 keer genoemd.
- Door de aanschaf van nieuwe machines is het werk minder arbeidsintensief en efficiënter geworden: 18 keer genoemd.
- De bouw van moderne kassen is essentieel voor de reductie van energiegebruik en (dus) voor de economische ontwikkeling van het bedrijf in de toekomst: 5 keer genoemd.

Bovenstaande bevindingen over het belang van de investeringsprojecten worden ook onderschreven vanuit de raadpleging van **banken en adviseurs**. Alle geraadpleegde vertegenwoordigers van banken en adviseurs hebben namelijk aangegeven dat hun ervaring is dat de investeringsprojecten die voor de regeling Jonge Landbouwers ingediend worden van (groot) belang zijn voor de bedrijven van de jonge agrariërs.

We hebben de adviseurs en kredietverstrekkers gevraagd wat volgens hen de belangrijkste redenen zijn waarom jonge landbouwers gebruik maken van de subsidieregeling. Ook zij noemden vooral dat de regeling de jonge landbouwer een steun in de rug geeft om in het bedrijf te investeren. In de tweede plaats hebben de adviseurs en kredietverstrekkers aangegeven dat jonge agrariërs na de overname vaak erg krap zitten. De regeling komt dan als geroepen. Ten slotte hebben enkele adviseurs nog opgemerkt dat de regeling eenvoudig en laagdrempelig is en daardoor uitnodigt om er een beroep op te doen.

Voor de regeling Jonge Landbouwers geldt dat, met uitzondering van de openstelling 2007, de financiële omvang van een investeringsproject dat voor de regeling ingediend wordt maximaal 100.000 euro mag bedragen. In de praktijk komt het echter regelmatig voor – ook bij de door ons geraadpleegde jonge agrariërs – dat de financiële omvang van investeringsprojecten ruimschoots hoger uitkomt dan dit maximum. In dergelijke situaties is het, zoals eerder ter sprake is gekomen, mogelijk om een onderdeel van het totale investeringsproject in te dienen voor de regeling Jonge Landbouwers. Dit is in de praktijk ook regelmatig gebeurd.

In het licht van het voorgaande hebben we de deelnemers dan ook gevraagd naar de **feitelijke omvang** van de **investeringen** waarvoor zij – eventueel voor een onderdeel van dit investeringsproject – een beroep op de regeling hebben gedaan. In totaal 58 van de 60 deelnemers konden deze vraag beantwoorden. Van deze respondenten gaven 31 personen aan dat hun totale investeringen meer dan 100.000 euro bedroegen terwijl bij de overige (27) respondenten sprake was van investeringen die kleiner of gelijk aan 100.000 euro waren. In het navolgende zullen we deze segmenten van deelnemers ook wel aanduiden met respectievelijk de termen '**grote investeerders**' en '**kleine investeerders**'. Bij het presenteren van bepaalde resultaten zullen we nog differentiëren naar deze deelsegmenten.

Bij de deelnemers zijn we nagegaan in hoeverre zij er door de regeling Jonge Landbouwers toe aangezet zijn om **extra investeringen** te plegen en, zo ja, of zij een indicatie konden geven van het financieel volume daarvan. Dus dat zij door de regeling 'over de streep getrokken zijn' om investeringen te gaan doen die zij in eerste instantie zelf niet voornemens waren om te doen. In totaal 55 deelnemers hebben deze vraag beantwoord. Van deze personen gaf ongeveer een derde deel (31%) aan dat de regeling hen inderdaad gestimuleerd had om extra investeringen te plegen²⁴. Al deze zeventien respondenten konden dit ook kwantificeren. Het gemiddelde extra investeringsbedrag bij deze personen kwam op circa 44.000 euro uit. We hebben ook geanalyseerd in hoeverre zich bij deze vraag verschillen voordoen tussen kleine en grote investeerders. Hier bleek inderdaad sprake van te zijn. Van de **kleine investeerders**, die deze vraag wisten te beantwoorden, gaf namelijk ongeveer een derde deel (35%) aan dat zij door de regeling gestimuleerd waren tot het plegen van extra investeringen. Bij de **grote investeerders** kwam dit aandeel (logischerwijze) lager uit, namelijk op 21%.

²⁴ Bij de stellingen in tabel 5.3 waren deze respondenten het dan ook eens met stellingen zoals: dat ze zonder subsidie het investeringsproject niet met dezelfde kwaliteit uit hadden kunnen voeren, dat ze zonder subsidie het investeringsproject kleinschaliger/minder ambitieus uit hadden moeten voeren en dat ze zonder subsidie minder gebruik hadden kunnen maken van externen.

We merken overigens op dat uit het voorgaande niet mag worden geconcludeerd dat bij deelnemers, die aangegeven hebben dat bij hen de regeling niet tot extra investeringen heeft geleid, het instrument niet effectief is geweest. De vraagstelling had immers puur betrekking op **extra investeringen** die eventueel naar aanleiding van de regeling zijn gepleegd. Daarnaast kan het natuurlijk ook zo zijn dat deelnemers door de regeling in staat zijn gesteld om wenselijke of noodzakelijke investeringsplannen daadwerkelijk te realiseren of om deze plannen eerder te starten dan wel sneller uit te voeren. Op dit soort effecten van de regeling gaan we nu meer specifiek in.

Om nader zicht te krijgen op de betekenis van de regeling voor de investeringsprojecten van jonge agrariërs hebben we aan de door ons geraadpleegde deelnemers een aantal stellingen voorgelegd. Aan de geconsulteerde afgewezenen hebben we deze stellingen als het ware 'in spiegelbeeld' gesteld. In het navolgende komen we daar op terug. Tabel 5.3 bevat eerst echter de stellingen voor de **deelnemers** alsmede de uitkomsten daarvan.

Tabel 5.3 Stellingen betekenis subsidie voor investeringsprojecten deelnemers

Stelling	Kleine investeerders (N=27)	Grote investeerders (N=31)	Deelnemers (N=60 ²⁵)
Zonder subsidie zouden we het investeringsproject niet uitgevoerd hebben	7%	0%	3%
Zonder subsidie zouden we het investeringsproject wat meer over de tijd uitgesmeerd hebben om zo de kosten wat meer te spreiden over de tijd	48%	42%	43%
Zonder subsidie zouden we later gestart zijn omdat we dan meer tijd nodig hadden gehad om zelf voor de financiering zorg te dragen	56%	29%	40%
Zonder subsidie zouden we het investeringsproject niet met dezelfde kwaliteit kunnen uitvoeren als we nu gedaan hebben	37%	23%	28%
Zonder subsidie zouden we het project kleinschaliger/minder ambitieus hebben aangepakt om zo kosten te besparen	41%	16%	27%
Zonder subsidie zouden we minder een beroep op externen hebben gedaan om zo kosten te besparen	19%	16%	17%
Voor ons investeringsproject heeft de subsidie geen meerwaarde gehad. Zonder subsidie zouden we namelijk alles precies hetzelfde hebben gedaan bij dit investeringsproject	11%	26%	22%

Let op: De cijfers in de tabel hebben betrekking op het aandeel van de respondenten dat het eens is met betreffende stelling.

De belangrijkste conclusie die uit bovenstaande tabel getrokken kan worden is dat ruim **driekwart** van de **deelnemers één of meerdere effecten van de regeling** voor hun **investeringsprojecten** signaleert. Per saldo heeft dan ook minder dan een kwart van de deelnemers (22%) alle stellingen zodanig beantwoord dat van geen van de effecten, zoals in tabel 5.3 opgenomen, sprake is geweest. Voor deze ‘free riders’ van de regeling was de subsidie vooral een financiële meevaller.

Verder is een belangrijke conclusie die uit tabel 5.3 te destilleren valt dat deze ‘free riders’ relatief meer onder de grote investeerders voorkomen dan onder kleine investeerders. Meer in het algemeen zien we uit de beantwoording van de stellingen dat kleine investeerders een grotere meerwaarde aan de subsidie ontleen dan grote

²⁵ Twee deelnemers konden de feitelijke omvang van het totale investeringsproject niet aangeven.

investeerders. Op zich is dit natuurlijk ook logisch gezien het feit dat bij grote investeerders de verhouding tussen de omvang van de subsidie en de totale investeringskosten (veel) lager uitvalt dan bij kleine investeerders.

'Ik was al een tijdje van plan om de melkstal helemaal te vernieuwen. Vanwege budgettaire redenen wilde ik dat nog een paar jaar uitstellen. Dankzij de subsidieregeling Jonge Landbouwers heb ik de investering nu al kunnen doen en profiteer dus eerder van de gemakken van de verbeterde techniek.' **Een melkveehouder**

Kijken we meer specifiek naar de afzonderlijke stellingen zoals die in tabel 5.3 opgenomen zijn dan blijkt dat de regeling Jonge Landbouwers vooral bijdraagt aan een **versnelde uitvoering van de investeringen**. Enerzijds doordat met ondersteuning van de regeling eerder gestart kan worden met de investeringen. Anderzijds doordat daarmee de investeringen sneller gerealiseerd kunnen worden. Dit type effecten sluit goed aan bij de doelstelling van de regeling die er immers op gericht is om de dip in de investeringen na bedrijfsovername te reduceren. Verder heeft bij ruim een kwart van de deelnemers de subsidie er toe bijgedragen dat de investeringsprojecten grootschaliger/ambitieuzer uitgevoerd konden worden. Eveneens ruim een kwart van de deelnemers heeft aangegeven dat zij door de subsidie in staat zijn gesteld om het investeringsproject kwalitatief hoogwaardiger uit te voeren.

'Met de subsidie uit de regeling voor jonge landbouwers heb ik een nieuwe pootmachine aangeschaft. Mij oude machine was hard aan vervanging toe. Ik wilde eigenlijk een goede tweedehands kopen, maar dankzij de subsidie kwam een nieuwe pootmachine binnen handbereik. Ik heb de machine vlak voor de start van het nieuwe seizoen in gebruik kunnen nemen.' **Een akkerbouwer**

Zoals gezegd, hebben we als een soort controle op de beantwoording van de stellingen door de deelnemers ook aan de **afgewezenen** een aantal stellingen voorgelegd. Deze stellingen zijn als het ware in spiegelbeeld gesteld ten opzichte van de stellingen die in tabel 5.3 opgenomen zijn (zie tabel 5.4).

Tabel 5.4 Gevolgen missen subsidie voor investeringsprojecten afgewezenen

Stelling	Afgewezenen (N=20)
Met subsidie zouden we het investeringsproject wel uitgevoerd hebben	10%
Met subsidie zouden we eerder kunnen starten met het investeringsproject (door het missen van de subsidie hebben we meer tijd nodig gehad om zelf voor de financiering zorg te dragen/ het geld bij elkaar te krijgen)	35%
Met subsidie zouden we het investeringsproject grootschaliger hebben kunnen aanpakken	30%
Met subsidie zouden we het investeringsproject sneller in de tijd	20%

hebben kunnen uitvoeren (nu moeten we het project trager uitvoeren om de kosten te spreiden over de tijd)	
Met subsidie hadden we het investeringsproject kwalitatief hoogwaardiger kunnen uitvoeren	20%
Met subsidie hadden we meer dan nu een beroep op externen kunnen doen	10%
Voor ons investeringsproject zou de subsidie geen meerwaarde hebben gehad. Met subsidie zouden we namelijk niets extra's of anders hebben gedaan dan we nu gedaan hebben	40%

Let op: percentages tellen niet op tot 100% omdat meerdere antwoorden mogelijk zijn.

De resultaten van tabel 5.4 bevestigen in grote lijnen de bevindingen voor de deelnemers die we in tabel 5.3 gepresenteerd hebben. Zo zien we bijvoorbeeld dat (ook) bij de afgewezenen een **meerderheid** van de respondenten aangeeft dat het **missen van de subsidie** één of meerdere **negatieve consequenties** heeft gehad voor de **investeringsprojecten** van de betreffende aanvragers. Net als bij de deelnemers wordt daarbij vooral gewezen op het versnellende effect van de subsidie (eerder starten en/of sneller uitvoeren). Daarnaast wijzen verschillende afgewezenen er nog op dat zij met de subsidie in staat zouden zijn geweest om het investeringsproject grootschaliger en/of kwalitatief hoogwaardiger uit te voeren.

Van de door ons geraadpleegde afgewezenen hadden achttien jonge agrariërs hun investeringsproject, ondanks het missen van de subsidie, toch (op één of andere wijze) doorgezet. Twee afgewezenen hebben hun investeringsplannen daardoor dus laten varen. Aan de achttien afgewezenen die hun plannen toch doorgezet hebben, hebben we gevraagd hoe zij daarbij het missen van de subsidie ondervangen hebben (zie tabel 5.5).

Tabel 5.5 Wijze waarop afgewezenen, die investeringsproject doorgezet hebben, het missen van de subsidie ondervangen hebben

Antwoordcategorie	Afgewezenen (N=18)
We hebben extra krediet van de bank gekregen	78%
We hebben het investeringsproject aangepast	55%
We hebben zelf onze bijdrage verhoogt	11%

Let op: percentages tellen niet op tot 100% omdat meerdere antwoorden mogelijk zijn.

De resultaten van tabel 5.5 duiden er op dat ruim driekwart van deze respondenten daardoor extra (lange termijn) krediet bij de bank heeft moeten regelen. Ruim de helft van hen heeft daardoor aanpassingen moeten doorvoeren in hun investeringsplannen. Daarbij gaat het om aanpassingen zoals hierboven genoemd: investeringen kleinschaliger aanpakken, later starten en meer uitsmeren over de tijd.

Voor de evaluatie hebben we ook een segment van jonge agrariërs geraadpleegd die destijds hun aanvraag voor de regeling Jonge Landbouwers wel gehonoreerd hebben gekregen maar er niet toe overgegaan zijn om een verzoek tot vaststelling in te dienen. In

het voorgaande zijn we al ingegaan op de redenen waarom deze *'niet-inners'* een dergelijk verzoek achterwege gelaten hebben. Verder hebben we aan deze respondentgroep gevraagd of zij op het moment van de evaluatie hun investeringsprojecten toch op één of andere wijze doorgezet hadden. In totaal elf van deze respondenten beantwoordden deze vraag ontkennend. Hun investeringsprojecten hadden dus geen doorgang gevonden.

De overige negen niet-inners hebben het investeringsproject wel op enigerlei doorgezet. We hebben ook aan dit type respondenten gevraagd hoe zij het missen van de subsidie ondervangen hebben. Hieruit kwamen de volgende antwoorden naar voren die in grote lijnen de hierboven gepresenteerde bevindingen voor deelnemers en afgewezenen onderschrijven:

- We hebben andere externe financiering weten te vinden (4 keer genoemd).
- We zijn later gestart en hebben de extra tijd benut om zelf middelen te genereren (4 keer genoemd).
- We hebben het project meer over de tijd uitgesmeerd en zo de kosten over de tijd verspreid (3 keer genoemd).
- We hebben het project kleinschaliger uitgevoerd (3 keer genoemd).
- We hebben het missen van de subsidie zelf gefinancierd door een hogere eigen bijdrage (2 keer genoemd).

In de gesprekken met deelnemers zijn we nagegaan in hoeverre zij in staat zouden zijn geweest om – indien de subsidie niet was verstrekt – **zelf** voor de dan ontbrekende **financiering zorg te dragen**. Alle deelnemers hebben deze vraag kunnen beantwoorden. In tabel 5.6 hebben we weergegeven wat de antwoorden van deze respondenten waren.

Tabel 5.6 Mate waarin deelnemers in staat waren om missen van subsidie zelf te financieren

Antwoordcategorie	Deelnemers (N=60)
Ja, dan zouden de kosten volledig voor eigen rekening hebben genomen	8%
Nee, wel bereid maar niet in staat	82%
Nee, wel in staat maar niet bereid	3%
Nee, niet bereid en ook niet in staat	5%
Weet niet	2%
Totaal	100%

We zien dat een ruime meerderheid van de deelnemers aangegeven heeft dat zij niet in staat zouden zijn geweest om zelf te voorzien in de financiering. Voor deze personen zou het alternatief er dan uit bestaan hebben om extra (lange termijn) financiering van de bank te verkrijgen.

In de evaluatie zijn we ook nagegaan in hoeverre banken eventueel door de regeling gestimuleerd worden om extra kredieten te verstrekken. Enerzijds kan dit de resultante van een puur zakelijke afweging zijn. Immers, door de subsidie wordt de lange termijn kredietbehoefte van jonge agrariërs verkleind. In situaties waarin een krediet op zakelijke gronden moeilijk of net niet verstrekt kan worden zou de subsidie er toe kunnen leiden dat banken alsnog over de streep getrokken worden om het krediet te verstrekken. Anderzijds kunnen hierbij ook meer persoonlijke of emotionele argumenten spelen. Hiermee bedoelen we dat banken weten dat zij met het verstrekken van een krediet een sleutel in handen hebben waarmee jonge agrariërs in staat worden gesteld om subsidie te verkrijgen. Ook dit type argumenten zou er toe kunnen leiden dat banken over de streep getrokken worden om een krediet te verstrekken in situaties die zakelijk gezien moeilijk liggen.

In het licht van het bovenstaande hebben we aan verschillende respondentgroepen gevraagd in hoeverre zij gemerkt hebben dat er van de regeling een **'hefboomwerking'** richting **bancaire kredietverlening** uitgaat. In tabel 5.7 staan de uitkomsten van deze vraagstelling gepresenteerd.

Tabel 5.7 Hefboomwerking regeling voor bancaire kredietverlening

Hefboomwerking	Deelnemers (N=60)	Niet-inners (N=20)	Adviseurs (N=10)	Kredietverstrekkers (N=10)	Totaal (N=100)
Ja	38%	30%	60%	30%	38%
Nee	58%	60%	40%	70%	58%
Weet niet	4%	10%			4%
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%

Uit de resultaten blijkt dat een deel van de respondenten inderdaad een hefboomwerking van de regeling richting bancaire kredietverlening ervaren heeft. De jonge agrariërs en vertegenwoordigers van banken zitten wat dit aangaat vrij goed op één lijn in die zin dat ongeveer een derde deel van dit type respondenten een dergelijk effect gesignaleerd heeft. Voor de adviseurs komt dit aandeel nog wat hoger uit. Respondenten die niet een dergelijk effect hebben gesignaleerd, hebben veelal aangegeven dat dit te maken heeft met het feit dat bij een aanzienlijk deel van de doelgroep sprake is van bedrijfseconomisch gezonde bedrijven. Bij deze bedrijven kan en hoeft de subsidie banken dan ook niet over de streep te trekken om krediet te verlenen.

Aan de adviseurs en de vertegenwoordigers van de banken is verder de vraag voorgelegd in hoeverre de **regeling** er toe bijdraagt dat een **dip in de investeringen**, direct na de overname, **'afgevlakt'** wordt (zie tabel 5.8).

Tabel 5.8 Mate waarin regeling bijdraagt aan reduceren dip in investeringen na bedrijfsovername

Bijdrage	Adviseurs (N=10)	Kredietverstrekkers	Totaal (N=20)
----------	------------------	---------------------	---------------

		(N=10)	
Sterke bijdrage	30%	10%	20%
Een bijdrage	40%	40%	40%
Beperkte bijdrage	30%	40%	35%
Weet niet		10%	5%
Totaal	100%	100%	100%

We zien dat een meerderheid van de adviseurs en de vertegenwoordigers van banken wat dit aangaat van mening is dat de regeling daar een (sterke) bijdrage aan levert. Ongeveer een derde deel van deze respondenten spreekt van een 'beperkte bijdrage'. Deze laatste personen hebben er regelmatig op gewezen dat het bij agrarische bedrijven dikwijls om grote investeringen gaat. Bij dergelijke omvangrijke investeringen is het niet reëel om te verwachten dat de met de beperkte omvang van de subsidie grote invloed kan worden uitgeoefend op het investeringsgedrag van jonge agrariërs.

5.5 Impact op economisch functioneren bedrijven jonge agrariërs

In de gesprekken met deelnemers aan de regeling hebben we ook aandacht geschonken aan eventuele **economische effecten** van de investeringsprojecten die vanuit de regeling ondersteund zijn. Hierbij dient echter wel bedacht te worden dat het om een momentopname ging. Voor diverse deelnemers gold namelijk – en dan vooral voor de meer recente openstellingen – dat zij hun investeringsprojecten pas recentelijk gerealiseerd hadden en de economische effecten zich dus nog moesten gaan manifesteren of nog (lang) niet volledig uitgekristalliseerd waren. Ook waren er deelnemers die nog bezig waren met het realiseren van andere onderdelen van hun investeringsproject. Deze deelnemers waren dus nog niet bezig met het 'commercialiseren' van het onderdeel van het investeringsproject waarvoor zij ondersteuning vanuit de regeling hadden ontvangen.

In het licht van het bovenstaande gaven dan ook zes deelnemers aan dat zij op het moment van de evaluatie nog geen economische effecten hadden gerealiseerd omdat het (overall) investeringsproject nog niet afgerond was. Bij vier deelnemers was het investeringsproject ten tijde van de evaluatie weliswaar afgerond maar deze afronding was pas net gerealiseerd. Daardoor waren er bij deze projecten (nog) geen economische effecten gerealiseerd.

'Met de subsidie heb ik een sproeisysteem gekocht dat nauwkeuriger en beter sproeit, daardoor is de verspilling van water verminderd en leveren mijn akkerbouwgewassen meer en producten van een betere kwaliteit op.' **Een akkerbouwer**

Per saldo hebben vijftig deelnemers dus wel economische effecten naar voren gebracht

die ten tijde van de evaluatie al gerealiseerd waren. In tabel 5.9 hebben we aangegeven welke typen economische effecten daarbij genoemd zijn.

Tabel 5.9 Typen economische effecten investeringsprojecten deelnemers

Effect	Percentage deelnemers met dit type effect (N=50)
Kostenbesparingen	34%
Extra omzet	34%
Extra werkgelegenheid	10%
Verbeterd rendement	28%
Schaalvergroting	38%
Betere marktpositie	52%
Verhoging toegevoegde waarde	8%
Verbetering kwaliteit	8%

Let op: percentages tellen niet op tot 100% omdat meerdere antwoorden mogelijk zijn.

We zien dat vooral economische effecten worden behaald zoals het **besparen van kosten**, het verbeteren van de **marktpositie**, het realiseren van **schaalvergroting**, het behalen van **extra omzet** en het **verbeteren** van het **rendement**.

Bij de deelnemers die één of meerdere van de vier eerstgenoemde effecten in tabel 5.9 naar voren hebben gebracht zijn we nagegaan in hoeverre de betreffende deelnemers dit konden kwantificeren. Van de zeventien deelnemers die kostenbesparingen genoemd hebben konden zes deelnemers daar 'getallen aan koppelen'. Gemiddeld wisten deze zes respondenten met het investeringsproject jaarlijks 16.000 euro te besparen op de kosten. Dertien van de zeventien deelnemers die extra omzet noemden als resultaat van het investeringsproject konden dit kwantificeren. Daaruit kwam naar voren dat deze respondenten een jaarlijkse extra omzet van gemiddeld ruim 90.000 euro als gevolg van het investeringsproject wisten te realiseren. Vier van de vijf deelnemers waarbij extra werkgelegenheid was gerealiseerd door het investeringsproject konden de omvang daarvan aangeven. Dit kwam voor deze bedrijven gemiddeld uit op een uitbreiding van de werkgelegenheid met 0,5 fte. Negen van de veertien deelnemers met een verbeterd rendement als gevolg van het investeringsproject hebben dit nader gekwantificeerd. Voor deze bedrijven kwam de rendementsverbetering gemiddeld uit op bijna dertien procent.

Samenhangend met het voorgaande hebben we aan de deelnemers ook de vraag gesteld wat zij naar de **toekomst** verwachtten ten aanzien van (verder) nog te realiseren **economische effecten** van de investeringsprojecten. In totaal 39 deelnemers verwachtten geen (verdere) economische effecten meer. Bij 35 van deze deelnemers waren de economische effecten namelijk ten tijde van de evaluatie al uitgekristalliseerd en (dus) verdisconteerd in tabel 5.9 hierboven. In totaal vier deelnemers hadden ten tijde van de evaluatie nog geen economische effecten gerealiseerd en verwachtten dat ook niet naar de toekomst te realiseren.

Per saldo waren er (dus) 21 deelnemers die nog wel (verdere) economische effecten verwachtten. Om welke typen effecten het daarbij ging hebben we in tabel 5.10 samengevat. De respondenten vonden het lastig om deze verwachte effecten nader te kwantificeren. Slechts één respondent was in staat om een getal aan de verwachte kostenbesparingen te verbinden. Deze werden ingeschat op jaarlijks 3.000 euro.

Tabel 5.10 Te verwachten economische effecten

Effect	Percentage deelnemers met dit type effect (N=21)
Kostenbesparingen	38%
Extra omzet	28%
Schaalvergroting	28%
Betere marktpositie	24%
Verbetering kwaliteit	24%
Verbeterd rendement	14%
Verhoging toegevoegde waarde	5%

Let op: percentages tellen niet op tot 100% omdat meerdere antwoorden mogelijk zijn.

Ook aan de **adviseurs** en de vertegenwoordigers van **banken** hebben we de vraag voorgelegd welke typen economische effecten zij waargenomen hebben bij de projecten waarbij zij betrokken zijn geweest (tabel 5.11). Uit de resultaten van deze tabel blijkt dat deze respondenten verschillende typen economische effecten gesignaleerd hebben. Alleen werkgelegenheidseffecten zijn daarbij in mindere mate naar voren gebracht. Dit spooft overigens ook met de hierboven gepresenteerde bevindingen voor de jonge agrariërs.

Tabel 5.11 Door adviseurs en banken gesignaleerde typen economische effecten

Effect	Percentage adviseurs dat dit type effect bij één of meerdere investeringsprojecten gesignaleerd heeft (N=10)	Percentage van vertegenwoordigers banken dat dit type effect bij één of meerdere investeringsprojecten gesignaleerd heeft (N=10)
Kostenbesparingen	60%	50%
Extra omzet	40%	40%
Extra werkgelegenheid	20%	10%
Verbeterd rendement	50%	50%
Schaalvergroting	60%	40%
Efficiëntieverbetering	60%	50%

Let op: percentages tellen niet op tot 100% omdat meerdere antwoorden mogelijk zijn.

In de gesprekken met de deelnemers zijn we verder specifiek nagegaan in hoeverre investeringsprojecten ten tijde van de evaluatie al bijgedragen hadden aan **versterking** van de **concurrentiekracht/levensvatbaarheid** van het bedrijf. Ook hebben we de deelnemers gevraagd naar hun verwachtingen op dit punt. In tabel 5.12 vatten we de uitkomsten daarvan samen. We zien daaruit dat bij ongeveer tweederde deel van de deelnemers de concurrentiekracht/levensvatbaarheid redelijk of (zeer) sterk verbeterd is. Bij ongeveer één op de vijf deelnemers was hiervan geen sprake. Naar de toekomst toe verwacht ongeveer twee op de vijf deelnemers dat de investeringsprojecten bij zullen dragen aan een (verdere) versterking van de concurrentiekracht/levensvatbaarheid.

Tabel 5.12 Gerealiseerde en verwachte impact van investeringsprojecten op concurrentiekracht/levensvatbaarheid bedrijf

Mate van verbetering	Gerealiseerd	Verwacht
Zeer sterke verbetering	15%	
Sterke verbetering	22%	18%
Redelijke verbetering	28%	15%
Geringe verbetering	17%	5%
Geen verbetering	18%	62%
Totaal	100%	100%

Desgevraagd hebben zeven van de zestig deelnemers aangegeven dat zij naar aanleiding van het ondersteunde investeringsproject inmiddels al **vervolgstappen** gezet hadden en/of **vervolginvesteringen** gepleegd hadden. Daarbij zijn de volgende zaken naar voren gebracht:

- Mechanisatie verder doorgevoerd (4 keer genoemd).
- Verdere uitbreiding stallen (2 keer genoemd).
- Verbetering grond (2 keer genoemd).

Naar de **toekomst** toe verwachtten vijf van de geraadpleegde deelnemers dat zij nog vervolgstappen zullen zetten dan wel -investeringen zullen plegen naar aanleiding van het investeringsproject. Hierbij zijn de volgende stappen genoemd:

- Investeren in stallen en andere gebouwen (3 keer genoemd).
- Verdere mechanisatie (1 keer genoemd).
- Aanschaf zonnepanelen (1 keer genoemd).

5.6 Maatschappelijke impact

In de evaluatie hebben we aandacht geschonken aan de vraag in hoeverre met de investeringsprojecten, die vanuit de regeling worden ondersteund, **maatschappelijke**

relevante effecten worden gerealiseerd. We merken ook hierbij op dat het – net als bij de economische effecten – om een momentopname ging. Om zicht te krijgen op deze maatschappelijke effecten is de deelnemers gevraagd of, op het moment van de evaluatie, dergelijke effecten al gerealiseerd waren met de betreffende investeringsprojecten. Tabel 5.13 bevat de resultaten van deze vraagstelling. Deze tabel biedt ook inzicht in de typen maatschappelijke effecten die onderscheiden zijn.

Tabel 5.13 Gerealiseerde maatschappelijke effecten ten tijde van de evaluatie (N=60)

Maatschappelijk effect	Percentage
Arbeidsomstandigheden	72%
Dierenwelzijn/diergezondheid	48%
Ecologische/milieu effecten	33%
Vermindering emissie stoffen	22%
Voedselveiligheid	13%
Herstructurering	2%

Let op: percentages tellen niet op tot 100% omdat meerdere antwoorden mogelijk zijn.

We zien dat de investeringsprojecten met name bijdragen aan verbetering van de **arbeidsomstandigheden** en van **dierenwelzijn en diergezondheid**. De achtergrond hiervan is dat diverse investeringsprojecten betrekking hebben op mechanisatie waarmee de fysieke belasting gereduceerd kan worden en de bouw van stallen die meer diervriendelijk zijn. Daarentegen worden maatschappelijke effecten zoals voedselveiligheid en herstructurering duidelijk minder frequent naar voren gebracht door de deelnemers.

We merken overigens op dat effecten op het gebied van bijvoorbeeld milieu/ecologie, dierenwelzijn/diergezondheid en vermindering van emissie stoffen dikwijls inherent zijn aan de investeringsprojecten. Bij het bouwen van bijvoorbeeld nieuwe stallen zullen de deelnemers aan de thans vigerende wet- en regelgeving moeten voldoen. Dit draagt bij aan het realiseren van de zojuist genoemde typen maatschappelijke effecten. Uit de resultaten van tabel 5.13 (en 5.14) mag dus niet worden geconcludeerd dat (een deel van) de jonge agrariërs de regeling specifiek (en vooral) benut om heel gericht maatschappelijke effecten te realiseren.

'Ik heb de subsidie gebruikt om de productieprocessen in mijn melkveehouderij verder te mechaniseren. Daardoor kan ik sneller en efficiënter werken en is het werk minder fysiek belastend.' **Een melkveehouder**

Verder hebben we de deelnemers ook gevraagd naar hun **toekomstverwachtingen** daar waar het gaat om het realiseren van **maatschappelijk relevante effecten**. In totaal dertien van de zestig geraadpleegde deelnemers hebben aangegeven dat zij naar de toekomst (ook nog) dergelijke effecten verwachten te realiseren. Tabel 5.14 biedt inzicht in de typen effecten die daarbij naar voren zijn gebracht. Daaruit blijkt een vrij grote mate van overeenkomst met de resultaten zoals die in de voorgaande tabel zijn gepresenteerd.

Ook naar de toekomst toe verwacht namelijk een aanzienlijk deel van deze deelnemers effecten op het gebied van arbeidsomstandigheden en dierenwelzijn te realiseren. De meest genoemde verwachte maatschappelijke effecten vanuit deze groep van respondenten heeft echter betrekking op ecologische/milieu effecten. Dit type effecten komt in tabel 5.13 wat minder pregnant naar voren. Echte conclusies kunnen hier echter niet aan worden verbonden omdat het aantal deelnemers dat naar de toekomst nog maatschappelijke effecten verwacht – en dus in tabel 5.14 opgenomen is – immers vrij beperkt is.

Tabel 5.14 Verwachte maatschappelijke effecten (N=13)

Maatschappelijk effect	Percentage
Ecologische/milieu effecten	62%
Arbidsomstandigheden	54%
Dierenwelzijn/diergezondheid	38%
Vermindering emissie stoffen	38%
Voedselveiligheid	31%

Let op: percentages tellen niet op tot 100% omdat meerdere antwoorden mogelijk zijn.

Net als bij de economische effecten hebben we ook bij de betrokken **adviseurs** en vertegenwoordigers van de **banken** gevraagd welke maatschappelijke effecten zij gesignaleerd hebben van de investeringsprojecten waarbij zij betrokken waren. In totaal tien adviseurs en acht vertegenwoordigers van banken konden deze vraag beantwoorden. In tabel 5.15 worden de ervaringen van deze respondenten gepresenteerd.

Tabel 5.15 Door adviseurs en banken gesignaleerde typen maatschappelijke effecten

Effect	Percentage adviseurs dat dit type effect bij één of meerdere investeringsprojecten gesignaleerd heeft (N= 10)	Percentage van vertegenwoordigers banken dat dit type effect bij één of meerdere investeringsprojecten gesignaleerd heeft (N = 8)
Verbetering arbeidsomstandigheden	70%	75%
Ecologische/milieueffecten	80%	63%
Verbetering dierenwelzijn/diergezondheid	60%	50%
Vermindering emissie stoffen	60%	38%
Verbetering voedselveiligheid	10%	
Herstructurering	10%	

Let op: percentages tellen niet op tot 100% omdat meerdere antwoorden mogelijk zijn.

We zien dat de bevindingen voor de adviseurs en banken over het algemeen goed sporen met de resultaten voor de deelnemers. Ook de adviseurs en banken brengen immers met name effecten op het gebied van verbetering arbeidsomstandigheden, ecologische/milieueffecten en verbetering dierenwelzijn/diergezondheid naar voren.

6. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

6.1 Inleiding

In dit afrondende hoofdstuk zullen we onze belangrijkste conclusies formuleren en een aantal aanbevelingen voor de toekomst presenteren. Eerst komen in paragraaf 6.2 de conclusies aan bod terwijl we in paragraaf 6.3 de aandacht verleggen naar het formuleren van aanbevelingen.

6.2 Conclusies

Bij het presenteren van onze conclusies zullen we aansluiten bij de thema's die in de evaluatie centraal hebben gestaan (zie hoofdstuk 1). Dit impliceert dat we eerst aandacht zullen schenken aan de inhoud en bekendheid van de regeling Jonge Landbouwers. Daarna komen dan de thema's 'organisatie en uitvoering' en 'effectiviteit' aan bod. Het laatste thema dat in de evaluatie centraal heeft gestaan – 'bouwstenen voor de toekomst' – vormt in feite het onderwerp voor de volgende paragraaf.

Bekendheid en inhoud

Uit de evaluatie blijkt dat de regeling Jonge Landbouwers over het algemeen goed bekend is bij de doelgroep van jonge agrariërs. Het meest duidelijke bewijs daarvoor wordt gevormd door het bereik van de regeling. Zo is gebleken dat in de afgelopen jaren gemiddeld bijna tweederde deel van de jonge landbouwers die een bedrijf overnemen een beroep op de regeling doet. Het feitelijke bereik onder de relevante doelgroep van jonge agrariërs zal waarschijnlijk nog wat hoger uitvallen. Dit omdat verwacht kan worden dat niet alle jonge landbouwers die een agrarisch bedrijf overnemen binnen drie jaar investeringen zullen doen die passen binnen de regeling. Verder wordt ook vanuit de resultaten van de raadpleging van de verschillende respondentgroepen onderschreven dat de regeling Jonge Landbouwers goed bekend is onder de doelgroepen. Er bestaat over het algemeen dan ook, zeker bij de doelgroep van jonge agrariërs zelf, tevredenheid over de wijze waarop de regeling uitdragen wordt.

In de praktijk komen jonge landbouwers vooral via hun financiële adviseurs en via het raadplegen van 'vakliteratuur' op het spoor van de regeling Jonge Landbouwers. Door de bank genomen zijn zowel de jonge agrariërs als hun adviseurs tevreden over de wijze waarop er bekendheid aan de regeling wordt gegeven. Jonge agrariërs – maar ook hun adviseurs – raadplegen met name voorlichtingsmateriaal dat vanuit DR ter beschikking wordt gesteld. Hierbij gaat het dan vooral om informatie die beschikbaar wordt gesteld via het LNV-Loket en aanvraagformulieren voor de regeling. Voor zover jonge agrariërs bekend zijn met dit voorlichtingsmateriaal zijn zij daar tevreden over. Dit geldt ook voor hun adviseurs hoewel enkele adviseurs het wel missen dat er geen papieren brochures meer worden verspreid.

Een eerste belangrijke conclusie die op basis van de resultaten van de evaluatie rondom de inhoud van de regeling Jonge Landbouwers kan worden getrokken is dat de **criteria over het algemeen duidelijk** zijn. De enige en belangrijke uitzondering daarop wordt

echter gevormd door de vestigingseis. Het niet voldoen aan deze eis vormt één van de belangrijkste afwijzingsgronden. Rondom de interpretatie van deze eis door DR zijn in de afgelopen jaren dan ook de nodige bezwaarschriften vanuit de jonge agrariërs ingediend. Een aanzienlijk deel daarvan is ook gehonoreerd. De complexiteit rondom de interpretatie van de vestigingseis heeft enerzijds te maken met het bepalen van het juridische eigendom van grond en gebouwen. In de praktijk kan sprake zijn van een combinatie van verschillende ondernemingsvormen waardoor dit lastig te bepalen is. Anderzijds kan het lastig zijn om het moment van vestiging van een jonge agrariër precies vast te stellen. Ook hierdoor kunnen discussies tussen jonge agrariërs (en hun adviseurs) en DR ontstaan.

In het licht van het bovenstaande is het niet verwonderlijk dat de meeste criteria van de regeling op draagvlak van de jonge agrariërs kunnen rekenen. Voor enkele criteria is daarvan in mindere mate sprake. Dit geldt in de eerste plaats voor de criteria die jonge agrariërs verbieden om – vóór de beschikking – verplichtingen aan te gaan. Deze verplichtingen hebben dan betrekking op het aangaan van een lening en opdrachtverlening richting uitvoerders van het investeringsproject. Jonge landbouwers hebben vooral moeite met deze criteria omdat de snelheid van uitvoering van de investeringsprojecten daardoor vertraagd wordt. Een ander criterium waar beperkt draagvlak voor bestaat heeft betrekking op de eis dat een jonge landbouwer binnen drie jaar na bedrijfsovername een aanvraag ingediend moet hebben. Diverse jonge agrariërs vinden deze periode te kort. Dit omdat de financieringslasten van de bedrijfsovername zo hoog kunnen zijn dat zij geen of weinig mogelijkheden zien om binnen drie jaar al investeringen te plegen. Er bestaat onder jonge agrariërs dan ook de nodige animo om deze termijn van drie jaar op te rekken naar vijf jaar. Dit geldt ook voor een andere optie, namelijk het inzetten van de subsidie voor de bedrijfsovername zelf. Dit laatste is nu nog niet mogelijk in de regeling.

Uit de evaluatie is verder gebleken dat de regeling Jonge Landbouwers dikwijls gecombineerd ingezet wordt met fiscale instrumenten voor investeringsprojecten zoals de Vamil, MIA en EIA. Dit duidt er op dat met een deel van de investeringsprojecten ook milieudoelstellingen gerealiseerd worden (zie ook de maatschappelijke effecten hieronder). Rondom bancaire aspecten van de regeling – het verkrijgen van een bankverklaring van economische gezondheid en een lening – blijken zich over het algemeen geen grote knelpunten voor te doen.

Organisatie en uitvoering

De overall conclusie die aan de hand van de resultaten van de evaluatie getrokken kan worden is dat de organisatie en uitvoering van de regeling in grote lijnen voorspoedig verloopt. Dit geldt zowel voor de verlenings- als voor de vaststellingsfase. Er doen zich rondom dit thema dan ook geen majeure knelpunten voor. Wel komen op specifieke onderdelen van de organisatie en uitvoering enkele aandachtspunten uit de evaluatie naar voren die we hieronder nog de revue zullen laten passeren.

Uit de evaluatie blijkt dat de regeling Jonge Landbouwers goed toegankelijk en (dus) laagdrempelig is voor de doelgroep. Zo wordt de aanvraag- en beoordelingsprocedure van de regeling door een overgrote meerderheid van de jonge landbouwers als duidelijk

ervaren. Verder doet bijna de helft van de jonge agrariërs zelf de aanvraag zonder daarvoor een beroep op externe deskundigen te doen. Verreweg de belangrijkste argumentatie die deze jonge agrariërs hiervoor geven is dat de aanvraag 'goed te doen is'. De administratieve lasten van de regeling worden door de doelgroep dan ook als (vrij) licht bestempeld. Jonge agrariërs die desondanks wel een beroep op externe deskundigen doen – ruim de helft van de door ons geraadpleegde jonge agrariërs – doen dat vooral vanwege de verwachte deskundigheid van de adviseurs. Deze agrariërs zijn over het algemeen tevreden over de dienstverlening van de adviseurs daar waar het de ondersteuning voor de regeling Jonge Landbouwers betreft.

Ook de overgang naar het digitaal aanvragen van de subsidie en het digitaal indienen van het vaststellingsverzoek heeft geleid tot een (nog) verdere vereenvoudiging van de aanvraagprocedure. Een meerderheid van de jonge agrariërs, die zelf betrokken zijn geweest bij de aanvraag, geeft dan ook de voorkeur aan deze wijze van afhandelen van de subsidieaanvragen boven het werken met papieren formulieren. Dit geldt overigens ook voor de adviseurs.

Een belangrijk aandachtspunt rondom de verleningsfase is wel dat een aanzienlijk deel van de gecommitteerde middelen uiteindelijk niet aangewend wordt. De belangrijkste reden voor deze vrijval van middelen heeft te maken met het gegeven dat een deel van de jonge agrariërs uiteindelijk niet overgaat tot het indienen van een vaststellingsverzoek. Uit de raadpleging van een selectie van deze jonge agrariërs blijkt dat dit deels te maken heeft met het feit dat de betreffende jonge agrariërs uiteindelijk zelf andere keuzes hebben gemaakt en het betreffende investeringsproject niet uitgevoerd hebben. Daarnaast vormen fricties bij het (tijdig) verkrijgen van vergunningen hiervoor een belangrijke verklaring. Vanwege de zojuist genoemde oorzaken is er in bepaalde openstellingen sprake geweest van een aanzienlijke vrijval van middelen terwijl er tegelijkertijd aanvragen afgewezen zijn in verband met een tekort aan budget.

Een andere relevante bevinding uit de evaluatie is dat de verschuiving van de openstellingperiode naar de zomer niet echt op draagvlak bij de doelgroep kan rekenen. Voor zover jonge agrariërs een voorkeur hebben voor een bepaalde periode kiest een ruime meerderheid niet voor deze periode maar voor het najaar en (liefst) de winter.

Uit de evaluatie blijkt dat de communicatie over de redenen voor het afwijzen van aanvragen over het algemeen duidelijk is. Dat neemt echter niet weg dat er maar in beperkte mate begrip of draagvlak bestaat voor de onderbouwing van de redenen voor afwijzing. Uit een nadere analyse blijkt dat dit vooral te maken heeft met de (interpretatie van de) vestigingseis. Zoals hierboven al ter sprake is gekomen, bestaat er over de interpretatie van dit criterium de nodige onduidelijkheid.

Ten aanzien van de **vaststellingsfase** kan aan de hand van de evaluatie worden geconcludeerd dat ook deze fase in grote lijnen adequaat verloopt. Het overgrote deel van de verzoeken tot vaststelling wordt dan ook gehonoreerd. Wel kan hierbij sprake zijn van bepaalde kortingen door DR. Een belangrijke reden voor deze kortingen – of zelfs volledige afwijzing van vaststellingsverzoeken – is dat er geïnvesteerd is in andere investeringscategorieën dan destijds aangegeven is of dat een investeringscategorie te

ruim opgevat is in de optiek van DR. Dit laatste geldt met name voor de categorie 'overige'. Net als voor de verleningsfase kan aan de hand van de bevindingen van de evaluatie worden geconcludeerd dat de administratieve lasten die samenhangen met het indienen van een verzoek tot vaststelling van de subsidie vrij beperkt zijn.

De evaluatie levert verder het beeld op dat de verschillende aspecten van de dienstverlening door DR gemiddeld gezien vrij positief beoordeeld worden door de jonge agrariërs. De adviseurs zijn hier deels meer kritisch over. Uit een nadere analyse blijkt dat dit vooral te maken heeft met zaken als de snelheid, de consistentie en de kwaliteit van het beantwoorden van vragen. Een deel van de adviseurs – maar ook enkele jonge landbouwers – is van mening dat medewerkers van DR niet altijd goed de inhoud van de regeling op hun netvlies hebben staan waardoor er veel doorverbonden moet worden, contacten met meerdere DR medewerkers ontstaan en/of bedenktijd wordt gevraagd.

Voor zover jonge agrariërs ervaring hebben met het indienen van bezwaarschriften zijn zij niet heel positief over de behandeling daarvan door DR. Deze personen plaatsen bijvoorbeeld kritische kanttekeningen bij de doorlooptijd van de behandeling van de bezwaarschriften en bij de onderbouwing van de beslissing over het bezwaarschrift door DR. Daarentegen zijn adviseurs duidelijk positiever over deze dienstverlening van DR. Zij beoordelen dit met een ruime voldoende.

Effectiviteit

De resultaten van de evaluatie laten zien dat de regeling Jonge Landbouwers voor een ruime meerderheid van de jonge agrariërs een effectief instrument is. Daarentegen is voor ruim twintig procent van de deelnemers de subsidie vooral een financiële meevaller. Uit de evaluatie is gebleken dat dergelijke 'free riders' (logischerwijze) relatief meer voorkomen bij jonge agrariërs met grote investeringsprojecten dan bij jonge agrariërs met kleine investeringsprojecten.

De effectiviteit van de regeling komt op verschillende wijzen tot uitdrukking. Allereerst hebben we kunnen zien dat in de periode 2005-2009 een groot aantal jonge agrariërs – namelijk bijna 3.000 – vanuit de regeling ondersteund is. Dit duidt er op dat de regeling aansluit bij de behoeften van de doelgroep. Verder is gebleken dat de investeringsprojecten, die voor de regeling voorgedragen worden, voor een ruime meerderheid van de bedrijven van de jonge agrariërs van (zeer) groot belang zijn. In deze zin worden de middelen vanuit de regeling dus in belangrijke mate ingezet voor investeringsprojecten die de levensvatbaarheid en het concurrentievermogen van de bedrijven van de jonge agrariërs versterken.

Een andere belangrijke bevinding van de evaluatie is dat een ruime meerderheid van de jonge agrariërs – namelijk ruim driekwart – één of meerdere positieve effecten van de ondersteuning vanuit de regeling op hun investeringsprojecten ervaren heeft. Uit een nadere analyse van deze effecten is gebleken dat de **regeling met name bijdraagt aan een versnelde aanpak en uitvoering van investeringsprojecten van jonge agrariërs**. Deze bevindingen zijn robuust in die zin dat zij vanuit de raadpleging van verschillende deelsegmenten van jonge agrariërs – deelnemers, afgewezenen en niet-inners – onderschreven worden. Het versnellende effect op de uitvoering van de

investeringsprojecten sluit goed aan bij de doelstelling van de regeling. Het centrale doel van de regeling is immers om de dip in de investeringen, die vaak optreedt na een bedrijfsovername, af te vlakken. Ook een meerderheid van de geraadpleegde adviseurs en vertegenwoordigers van banken signaleert dat de regeling op deze manier uitwerkt.

Verder is gebleken dat er van de regeling ook een zekere hefboomwerking uitgaat richting bancaire kredietverlening. Bij een deel van de investeringsprojecten van jonge agrariërs worden banken mede door de regeling 'over de streep getrokken' of gestimuleerd om krediet te verstrekken.

De regeling blijkt ook economisch relevant te zijn in die zin dat een ruime meerderheid van de jonge agrariërs met hun investeringsprojecten, die vanuit de regeling ondersteund zijn, economische resultaten weet te boeken. Daarbij gaat het met name om het verbeteren van de marktpositie, het realiseren van schaalvergroting, het behalen van extra omzet en het verbeteren van het rendement.

Ten slotte blijkt de regeling ook maatschappelijk relevant te zijn. Zo heeft bijna driekwart van de geraadpleegde jonge agrariërs met de investeringsprojecten, waarvoor subsidie vanuit de regeling verkregen is, de arbeidsomstandigheden weten te verbeteren. Daarbij gaat het met name om een reductie van de fysieke belasting. Verder heeft bijna de helft van de geraadpleegde deelnemers met de investeringsprojecten een positief effect op dierenwelzijn/diergezondheid weten te realiseren. Ongeveer een derde deel van de deelnemers heeft verder nog positieve effecten op het milieu naar voren gebracht als direct resultaat van de ondersteunde investeringsprojecten. Maatschappelijke effecten op het gebied van dierenwelzijn en milieu worden met name ook geboekt omdat bijvoorbeeld bij investeringsprojecten die betrekking hebben op gebouwen (zoals stallen) aan de thans vigerende wet- en regelgeving voldaan moet worden.

6.3 Aanbevelingen

In deze paragraaf presenteren we onze aanbevelingen die aan de hand van de resultaten van de voorgaande hoofdstukken getrokken kunnen worden. We zullen daarbij een aanpak volgen waarbij we eerst de betreffende aanbeveling zullen formuleren en dan een toelichting daarop zullen geven.

1. Stel geen eisen aan het maximumbedrag van de investering.

Achtergrond:

In vrijwel alle openstellingen – met uitzondering van 2007 – is een maximum gesteld van € 100.000 aan de financiële omvang van het investeringsproject dat voor ondersteuning vanuit de regeling Jonge Landbouwers ingediend kon worden. Uit de evaluatie blijkt dat dit, voor investeringsprojecten die feitelijk hoger liggen dan dit bedrag, tot de nodige administratieve lasten leidt. Dit doordat de regeling in feite vereist dat een deel van het totale investeringsproject 'afgesplitst' wordt tot een deelproject waarvoor dan vervolgens een aanvraag ingediend kan worden. Voor dit deelproject dient bijvoorbeeld een

afzonderlijke lening te worden aangegaan en een specifieke administratie opgezet te worden. Dit werkt echter ook fouten in de hand bij de jonge agrariërs, bijvoorbeeld omdat vergeten wordt om facturen van toeleveranciers te specificeren naar dit deelproject. Naar de toekomst zou daarom overwogen kunnen worden om dit maximum aan de investeringen niet langer te hanteren. De subsidie kan dan uiteraard wel – net als nu het geval is – gemaximeerd blijven tot bijvoorbeeld 25.000 euro.

2. Overweeg om het subsidiepercentage jaarlijks aan te passen aan het financieel volume van de aanvragen die aan de voorwaarden voldoen.

Achtergrond:

In de afgelopen openstellingen is steeds gewerkt met een vast subsidiepercentage. De consequentie hiervan was dat in de meeste openstellingen een aantal aanvragers – die op zich wel aan de voorwaarden voldeden – teleurgesteld moesten worden. Een andere aanpak kan zijn dat – wat de nationale middelen aangaat – het percentage vastgesteld wordt aan de hand van het totale financieel volume van de aanvragen die aan de voorwaarden voldoen. Dit percentage wordt dan zodanig gekozen dat het nationale budget hiervoor (precies) aangewend kan worden. Een belangrijk voordeel van deze aanpak is dat het niet langer nodig is om een deel van de geschikte aanvragen uit te loten. Provinciale budgetten zouden dan benut kunnen worden om in de betreffende provincies het ondersteuningspercentage aan te vullen tot bijvoorbeeld 25%.

3. Handhaaf het generieke karakter van de regeling.

Achtergrond:

Een belangrijk kenmerk van de regeling is dat zij breed toegankelijk is en dat er (dus) ook niet al te specifieke eisen aan de aard van de investeringen worden gesteld. Om verschillende redenen verdient het aanbeveling om dit generieke karakter te behouden. Allereerst is het zo dat er in andere instrumenten dikwijls wel specifieke eisen worden gesteld ten aanzien van zaken als duurzaamheid, dierenwelzijn en/of arbeidsomstandigheden. Daarnaast is het zo dat met bestaande wet- en regelgeving vaak al geborgd kan worden dat investeringen aan bijvoorbeeld eisen op het gebied van milieu of dierenwelzijn moeten voldoen. Verder is het ondersteuningsbedrag – zeker in verhouding tot de investeringen die vaak gepleegd worden – vrij bescheiden. Het is daarom ook de vraag of het wel reëel is om (te) hoge eisen te stellen aan de aard van de investeringen. Ten slotte noemen we nog dat met de regeling jonge agrariërs in de breedte bereikt worden terwijl tegelijkertijd bij een aanzienlijk deel van de investeringsprojecten sowieso ook al maatschappelijke effecten behaald worden. Indien er meer specifieke eisen aan de investeringen worden gesteld zal deze ‘breedte-werking’ van de regeling voor een belangrijk deel verloren gaan.

4. Ga meer met overcommittingen werken.

Achtergrond:

Uit de evaluatie is gebleken dat een deel van de middelen niet aangewend wordt. Dit heeft vooral te maken met het feit dat een deel van de aanvragers uiteindelijk niet

overgaat tot het indienen van een verzoek tot vaststelling van de subsidie. Mede hierdoor is achteraf gezien een te voorzichtige strategie gehanteerd bij het honoreren van geschikte aanvragen voor de regeling. Naar de toekomst toe zou daarom gebruik kunnen worden gemaakt van deze leerervaringen: dat niet alle beschikkingen ook tot uitkering leiden. Dit zou dan inhouden dat er – meer dan nu het geval is – gewerkt gaat worden met overcommitting van het beschikbare budget voor een openstelling.

5. Verlang bij investeringsprojecten waarvoor vergunningen vereist zijn meer zekerheden ten aanzien van de haalbaarheid van deze projecten.

Achtergrond:

Eén van de redenen waarom een deel van de jonge agrariërs met een gehonoreerde aanvraag niet overgaat tot het indienen van een verzoek tot vaststelling van de subsidie is dat de vergunningverlening uiteindelijk niet tijdig rondkomt. Het gevolg hiervan is dat een deel van het budget niet aangewend wordt. Dit terwijl tegelijkertijd aanvragers, die wel aan de voorwaarden voldeden, afgewezen zijn. Om deze redenen valt te overwegen om bij de aanvraag meer zekerheden te vragen over de vergunningverlening. Dit zou bijvoorbeeld in kunnen houden dat aanvragen alleen ingediend mogen worden indien de benodigde vergunningen verstrekt zijn. Een andere optie is om een grens te stellen – bijvoorbeeld een half jaar – waarbinnen de vergunningverlening rond moet zijn. Indien deze termijn niet wordt gehaald volgt automatische decommitting en kunnen daarmee geschikte aanvragen, die eerder vanwege budgettaire redenen afgewezen moesten worden, alsnog gehonoreerd worden.

6. Sta toe dat aanvragers gelijk na het indienen van hun aanvraag voor eigen rekening en risico mogen starten met het aangaan van verplichtingen.

Achtergrond:

Het is voor jonge landbouwers dikwijls lastig om de uitslag van de aanvraag- en beoordelingsprocedure af te wachten. In de praktijk komt het namelijk regelmatig voor dat investeringen snel of in een bepaald seizoen uitgevoerd dienen te worden. Daarnaast speelt mee dat de aanvrager, om voor subsidie in aanmerking te komen, sowieso eerst het gehele bedrag van 100.000 euro moet lenen en pas na het doen van de investering een deel van dit bedrag via de subsidie terug kan krijgen. In het licht van het voorgaande is het dan ook niet verwonderlijk dat er onder jonge agrariërs betrekkelijk weinig draagvlak bestaat voor voorwaarden die hen verbieden om verplichtingen richting de bank dan wel toeleveranciers aan te gaan.

7. Geef jonge landbouwers die de subsidie aanwenden voor nieuwbouw of verbouw meer tijd voor de realisatie van hun project of biedt hen een mogelijkheid tot uitstel aan.

Achtergrond:

Voor nieuwbouw- of verbouwprojecten zijn dikwijls bouw- en/of milieuvergunningen

benodigd. Het aanvragen van dergelijke vergunningen kan bij noodzakelijke wijzigingen in bestemmingsplannen of protesten van omwonenden de nodige tijd vergen. Daarnaast kunnen bouwactiviteiten door onvoorziene omstandigheden zoals weersinvloeden vertraging oplopen. Om deze redenen kan een uitvoeringsperiode van 2 jaar voor dit type investeringen te kort zijn en verdient het aanbeveling om hier meer flexibiliteit in aan te brengen.

8. Overweeg om de aanvraagperiode van drie jaar naar vijf jaar te verlengen.

Achtergrond:

In de huidige opzet van de regeling dienen jonge landbouwers binnen drie jaar na bedrijfsovername hun aanvraag voor de regeling in te dienen. Mede gezien het feit dat dergelijke overnames steeds kostbaarder worden is het voor een deel van de jonge agrariërs lastig, zo niet onmogelijk, om binnen drie jaar de financiering voor investeringsprojecten rond te krijgen. Dit gezien de hoge financieringslasten waar men op dat moment mee te maken heeft als gevolg van de bedrijfsovername. Een termijn van vijf jaar na bedrijfsovername biedt daar meer mogelijkheden voor.

9. Overweeg om de openstellingsperiode weer naar de herfst of de winter te verplaatsen.

Achtergrond:

Uit de evaluatie blijkt dat – voor zover jonge agrariërs een voorkeur hebben voor een bepaalde openstellingsperiode (ongeveer de helft van de respondenten) – deze voorkeur duidelijk niet in de zomerperiode ligt maar in de herfst of de winter.

10. Biedt meer flexibiliteit om te switchen tussen investeringscategorieën.

Achtergrond:

Voor de regeling worden verschillende investeringscategorieën onderscheiden die subsidiabel zijn. Bij de aanvraag dienen jonge landbouwers specifiek aan te geven op welke categorie of categorieën hun investeringsproject betrekking heeft. Daar mag bij de uitvoering van het project dan niet meer vanaf geweken worden. Echter, in de praktijk kunnen zich omstandigheden voordoen die maken dat bijstellingen in het investeringsproject wenselijk zijn. Daarbij kan het gaan om verschuivingen naar andere investeringscategorieën die op grond van de regeling eveneens subsidiabel zijn. Bij dergelijke aanpassingen zijn er inhoudelijk gezien dus niet echt redenen om dit niet toe te staan. Op grond hiervan zou dan ook overwogen kunnen worden om hier flexibeler mee om te gaan in de toekomst. Om zicht te houden op dergelijke aanpassingen – en om te toetsen of ook de aangepaste investeringen inderdaad passen binnen de regeling – zou dan wel de eis toegevoegd kunnen worden dat aanvragers van te voren toestemming van DR vragen voor dergelijke verschuivingen.

11. Pas de vestigingseis aan en/of schep hier meer duidelijkheid over.

Achtergrond:

Uit de evaluatie is gebleken dat de interpretatie van de vestigingseis tot de nodige

onduidelijkheden kan leiden. De interpretatie van deze eis vormt dan ook de belangrijkste reden voor het indienen van bezwaarschriften. Op grond hiervan verdient het enerzijds aanbeveling om de mogelijkheden te verkennen voor het vereenvoudigen van de vestigingseis. Eén van de opties kan daarbij wellicht zijn dat investeringen subsidiabel zijn indien deze betrekking hebben op zaken als machines, gebouwen of grond waarvan de jonge agrariër eigenaar is. Er hoeft dan niet meer te worden getoetst of de jonge agrariër wel eigenaar is van alle agrarische gebouwen en grond. Anderzijds zou ook geïnvesteed kunnen worden in het verder verduidelijken van de interpretatie van de vestigingseis door DR. Immers, DR heeft daar in de afgelopen jaren de nodige ervaring mee opgedaan. Aan de hand van deze ervaringen zouden bijvoorbeeld ideaaltypische cases van ‘vestiging’ kunnen worden gepresenteerd – die in de praktijk dus frequent voorkomen – en de interpretatie daarvan door DR daar waar het gaat om de vestigingseis. Dergelijke cases zouden bijvoorbeeld rondom de aanvraagfase verspreid kunnen worden zodat daarmee richting aanvragers meer duidelijkheid kan worden gecreëerd over de interpretatie van de vestigingseis.

12. Ga vanuit DR voor de regeling Jonge Landbouwers meer met accountmanagers werken.

Achtergrond:

Hoewel de organisatie en uitvoering van de regeling door DR over het algemeen voorspoedig verloopt is uit de evaluatie gebleken dat er nog ruimte voor verbetering ligt daar waar het gaat om het beantwoorden van vragen over de inhoud van de regeling. Een belangrijke reden hiervoor is dat aanvragers en hun adviseurs daarvoor met meerdere personen vanuit DR te maken hebben. Dit bevordert niet de kwaliteit en consistentie van de beantwoording van de vragen. Daarom valt te overwegen om meer met een soort systeem van accountmanagement te gaan werken. Dit zou inhouden dat een zelfde persoon van DR verantwoordelijk blijft voor bepaalde cases. Voor de aanvraagfase zou dit dan inhouden dat indien agrariër X een vraag aan medewerker Y van DR stelt – en Y ook betrokken is bij deze fase – Y ook zorg draagt voor de beantwoording van deze vraag. Ook bij nieuwe of vervolgvragen van agrariër X blijft medewerker Y dan het aanspreekpunt.

LITERATUUR

Dienst Regelingen, 2005 – 2009

Rapportages over de verleningsfase 2005 – 2009

Dienst Regelingen, 2007 – 2009

Eindverslagen subsidieregeling Jonge Agrariërs, openstellingen 2005 – 2007

Dienst Regelingen, 2005 – 2008

Brochures subsidieregeling Jonge Landbouwers, openstellingen 2005 – 2008

Ministerie van EL&I, 2010

Regeling LNV-subsidies

Staatscourant, 2005

Subsidieregeling Jonge Agrariërs

BIJLAGE I GERAADPLEEGDE SLEUTELPERSONEN

Naam

D.A. Albada
Drs. K.H.M. van Bommel
Ir. J.E.T.M. Bouwmans
Drs. A.B.M. Goselink
B.T. Jansen
R. Klaassens
Drs. G.G. van Leeuwen
Ing. J. Looman
Ing. J.E.M. de Ruyter
Ir. J. van Till

Organisatie

NAJK
Ministerie van EL&I
ZLTO
Provincie Gelderland
Provincie Gelderland
NAJK
Ministerie van EL&I
GIBO Groep
Rabobank Nederland
Provincie Utrecht

BIJLAGE II GERAADPLEEGDE UITVOERDERS

Naam

Mr. P.M. Bakker Schut
Ing. J.S. Dekker
Mw. S.M.C.A. Joha van Abswoude
Mw. ing. M. Mallée
W.J. Priem
Mw. L.N. van Roekel M.A.
D. Scheepens
Ing. L.C.J. Verkleij
W. van der Wal

Organisatie

Dienst Regelingen
Dienst Regelingen
Dienst Regelingen
Dienst Regelingen
Dienst Regelingen
Dienst Regelingen
Dienst Regelingen
Dienst Regelingen
Dienst Regelingen